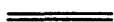

ФІЛІСТЕР

Пані Марії Грушевській

Л. ЖУРБЕНКО.

ФІЛІСТЕР

ПОДІЇ З РОДИННОГО ЖИТТЯ.

**Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки
zareєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.**

1909.

З друкарні „Рускої Ради“ в Чернівцях під зар. Ів. Захарка..

I.

У суходілського панотця лагодили ся до весілля. Тим то й на приходстві був більший, ніж звичайно рух і закрутанна. Хоч служниць було дома три, проте господиня наняла ще дві молодичі на поденну роботу. Обидві вони ще дівчатами служили у їмості тай знали тепер її домашні порядки.

А було чому лад давати, бо в новій резиденції шість кімнат, не рахуючи просторого ґанку зашкленого з трох сторін і передпокою без вікон, тільки за скляним дверима.

Пані матка дала такий ряд, щоб кожда кімната і вся мебіль були провітрені, а постіль щоб винести у шпіхлр та возовню, решту-ж на горіще.

Сподіваних гостей багато, тому лиш витальня лишть ся так, як є, з инших кімнат дві призначено на їдальню і буфет, три для картярів і курців. А для молоді — стодола.

Місцевий молодий учитель взяв на себе труд і піклуванне перемінити її на залю для танців і то не будь яку, а комфортну. Хотів поставити на своїм і хотів заслужити на похвалл. Він ніби почував що повинен якось віддячити панотцеві за своє становище. Була то довга справа. У його батька задовжив ся о. Кульчидький, тай через те, якось з прихильности, не так він сам, як його син, намовили Гостюка, заможного суходілського селянина, щоб послав свого сінка Грця до шкіл. Тим то й під-

держував молодий учитель зносини з панотцевим домом, а почував себе й далі Грицем, хоч кликали його тепер: пане Григорій. Тиху мрію лелівав він у грудях: стати зятем Кульчицького; але се було для його таке недосяжне щастє і така велика честь, що про се він ніколи не говорив. Просив і батьків своїх не говорити, але даремне. Мати ні про що инше й не думала, здаєть ся, а похвалити ся часом — кортіло.

Щоб чимось прислужити ся й бути проше-ним на весілля, п. Григорій уже четвертий день працював у клуні з помічю теслі і молодшого свого брата-підлітка.

Наймлені молодиці були роботящі на все село, а під оком газдині то і слуги мусіли звивати ся. Ішла робота жваво. А в саме полудне наче хтось висипав горох на срібну бляху серед подвіря. Перед самим ганком озвав ся дзвінок у друге і, поки наколесник скочив із ровера, надбіг із саду Гнатко тай щиро привитав його.

— Де-ж ви так забарили ся, паничку любий!

— Здоров, Гнате! Може вже й нескоро поїду відси.

Орест передав колесо Гнаткові, а сам підійшов до мами. Поцілували ся кілька разів і в Орестових очах ніжило ся зворушення. Але його слова не плили з серця, хоч мати голубила його мягким голосом і журливим поглядом обіймала синову голову.

Зате сьвіжа молодість Анджелі привітно нагадала Орестові минуле, веселе.

— Інститутка удає, що газдує, — почав він — аж рукави засукала.

— Вона й помагає мені, а то хоч ходить за мною в слід і заєдно просить ся до роботи. Та я не даю. — Так пестила мати донечку і поцілувала її біляву головку.

— Не годна я без роботи всидіти тай навчити ся треба всего.

— На те час, доню. Чоловік, як мусить, то на працює ся; і ти на своїм ще стільки наробиш ся, що у мене хай тобі тепер буде добре, безжурно.

— А в інституті не вчать вас варити?

— В нашім ліцею — обидьла ся легко Анджеля -- учать гімназіяльні професори і нічим він не ріжнить ся від гімназії, а хоч нема в нас латини і греки, то є зате французьке і музика.

— Не знаю я горя, смутку,

бачив свою інститутку. . . — відповів їй Орест, наголошуючи слова, як би до тихого співу.

— Але ти би обідав? — питала мати.

— Вмию ся тай сядемо за стіл. Тепер ще звитаю ся з дівчатами. А де татко? Я не запитав іще досі.

— Батько в містечку. Ти хиба не зупиняв ся в місті?

— Квапив ся, мамо — кинув Орест на відході, але ще оглянув ся до Анджелі:

— . . . Як не бачу —

тужу плачу,

як спогляне —

серце вяне.

Не знаю я горя-смуток,

любить мене інститутка. . .

Орест догадував ся, що найде своїх сестер у саду, а туди вела дорога і в його хатку. Зараз

такі почув Амелечин спів, що пестив ся під зеленим дахом липових гіляк. Се не був спів, Амелюка ту то там півголосом вивела якусь пасажу. Се не був спів, то надземська мова промовляла до душі, питала про несповнені мрії, манила в тиху пристань кохання.

Орест ішов просто на голос і побачив Амелюку тай Клявду, як сховали ся за кущі жасміну, що буйно розріс ся. Та минув ся вже його цвіт ! Тепер цвила лелія. З шестиплесткових її сніжнобілих цвітяних дзвонів, з невичерпаного жерела провалювали ся струї спільного запаху, розливали ся довкола в цілім півкрузі альтани і вже пахуча ріка підіймила ся від землі аж над жасмін. Опаніла від неї Клявда лежала горілиць на землі, склавши руки під голову, відклавши на бік праву, зігнувши ногу.

Перед входом до альтани Амелюка, наче мала дівчинка рвала гологорожечку і плела вінок. Спипла Ореста окликом здивування. Орест до неї :

— Суходільський соловейко і в липні співає ?

— Поцілуватим тебе за такі слова ; та чи ти сьогодні вже приходиш умилтий з дороги, чи так, як оноді ?

— Не мив ся ще, Амелюко.

— Давай, витremo на лідях дві латочки і поцілуємо та в ліве та в праве личко.

— А мені можна ?

— Я мита Оресте ; кожного дня вранці змиваю ся зимною водою. Не скажеш, що се тут злишне. Я й Клявді таке раджу, та з нею тяжка справа. Не вважає на своє здоров'я і не дбає про здоровий розум. Тепер приміром вже від кількох днів роздумує дуже поважно лиш над тим, чи їй справлять таке весіле як Ірмі, тай колц, тай з ким?...

Клявда сперла ся на лівий клуб, а праву руку подала Орестові.

— Я гадав, сестро, що з вами тут Ніля й Оряся.

— Ніля чепурить ся від пині, хоч дружками мавмо бути аж у четвер. Сидить перед зеркалом тай укладає причіску на всі можливі способи і відмінн. То знов коло сукні щось перемінять, то додасть якусь дрібнечку, то відпоре. Хоче гарнійше виглядати, ніж я.

— Не гадаю Клявдо. . Іду я до свого...

— Любній Оресте, — питала Амелька — чи довгий ще день ?

— Довгий ще, тепер пів до першої.

Орест відійшов, але Клявда хотіла бути дотепна тай запитала й собі :

— Оресте, а довгий ще день ?

— Незабаром покличуть нас до обіду — відповів Орест.

У себе, в малій хатці, де бжолн зпмували, а літом він мешкав, там Орест паче маску скянув. Вяло опустил ся на ліжку і бездумно впер очн в долівку. Але Гнат заходив ся коло його ; вже вспів йому зготовити купіль і чисте біле, то порядкував у хаті і пробував почати розмову.

— Коли приїхала панна Оряся ? — спитав у його Орест.

— Вчера. Гадали, що молодий приїде з нею.

— А з міста буде хто ?

— Кажуть, що єгомосьць уже пятій день панів сиршує. Два рази приїздили на ніч, а дві ночн вже дома не ночували. Відіслали коні і ка-

зали, що має по них піти жовтий візок сьогодні в вечер.

За обідом був Орест бадьорій, через що сестри як би струснули з себе якусь тінь:

— Чи се вже кухар варив сьогодні обід ?

— Кухар з Перемишля — засьміяла ся вдоволено, весело Анджеля.

— Колпж уже приїде правдивий кухар у білій шапці ? Нехай би знала, що вже справді пахне весіллям — питала Амелія.

— Сьогодні печеть ся ще хліб і солодке, а завтра вже починає порядкувати кухар і ще постачить : адже шлюб аж післязавтра — пояснила справу інститутка.

Тай тільки говорили за столом, що про весілля. Сестри то строями хвалили ся братові, то раділи, що панів буде доволі, буде з ким танцювати. Із живої розмови виходило, що Кульчицькі любо собі сполучували нові міщанські форми з старими, попівськими: і модні листи друкували і готували пир тай танці, наче за колпшніх, добрих часів.

А вкінці зволпла заговорити і маломовна Клявда :

— Повітовими панцями я не так тішу ся, але рада би вже раз побачити ту львівську молоду славу.

— Мають руки і ноги і вуса так, як усі повітові.

— Але перед якимись вечерницями, чого тільки не пишуть вони по газетах, а після балів, як не описують залю тай танці тай музику !

— Ну, а дівчат ; таж дівчат так чудово описують... Всі були чорні, самі зірки та квітки...

— Говоріть про мене, що хочете, а я все таки спитаю, чи будуть між львівськими панамп женихи — сказала Амелька з такою повагою, що лиш одна Кульчицька почула єї насьміх.

Орися з самої чемности показувала сестрам очима п. Григорія, але вони вже звикли не вязати ся тим гостем. Навіть Ніля. А той гість сидів коло Клявди і гарну зложили пару: вона неговірка, він несьміливий — мовчали завзято обов. За те Орест хотів бути милий тай піддержував сю розмову без змісту:

— Я, Амелько, писав до товариша, щоб привіз кілька богословів тай маю надію, що справді приїде хоч два, чи три

— Мені, братчику, байдуже про богословів.

— Та хто вже буде, то все ви погуляєте, бо залю вам готовить п. Григорії дуже гарну — промовила Кульчицька, звертаючи увагу на мовчаливого молодця.

— А все такп цікаво знатп, хто буде зі Львова; Орися якось не квапить ся сказати, кого просив Осип.

— Кажу, що буде їх мало, але чудо не хлопці.

— То про них ти писала і розказувала?

— Так, мало не кождий день ми сходили ся з ними у Львові.

— Такі пани, що пишуть любовні вірші.

— І то по два-три томи. Яке у них широке серце.

— Ах, було нам прислати, або хоч привезти сї томи; негарнож не знати їх віршів, а можна й засоромити ся.

— Се паннi чeмнi i скромнi, про свої вірши не говорять.

— Навіть не думають, але до гарної панни зараз імпровізують. Лиш нема кому списати.

— Ах, коби вже раз приїхали.

— О, най не приїздять іще — стрівожилась інститутка — ми з мамунечкою ще не готові.

Кульчицька підняла ся в ту хвилию з крісла. Всі пішли за її прикладом; поцілували її в руку, уклонили ся взаїмно собі, обміняли ся поглядами з Орестом, а інститутка повисла йому на шії.

Та кожде тїкало чим скорше, холодку шукати, бо в їанку, де обїдали, була підлога на сьвіжо помальована лякером і як припекло сонце, зробила ся неможлива задуха. Один Орест не квапив ся виходити й просив маму і Орися теж лишити ся.

— Я не просив досі Ольги — почав він. скоро тільки лишили ся самі.

Настала прикра мовчанка.

— Ти, Орися, не післала їй запроси? Я сам сьогодні рано поступав на пошту.

— Я з Ольгою незнайома — відказала Орися холодно.

— Але зо мною ти знайома — рубнув Орест грубо. Він роздратував ся одразу.

— Я оглядаю ся на батька-матір — сказала Орися супокійно, а гордо.

Орест повернув ся до неї плечима.

— Вона ще не наречена твоя! — сказала мати з притиском.

— Для мене вже і я для неї вже. Не вважаю теж її гіршою від інших, що будуть на весілля.

— Не в тім річ, сину: може не гірша, але перед усіми вона тут виступить, як твоя наречена, а досі ми з батьком не поблагословили вас.

— І вкінці примусите нас жити без благо-словенства. А тобі, сестро, кажу, щоб ти не ждала мене на своє весілля.

З Орестом подіялось щось дивне. Він зблід спль-но і раптом заспокоївся цілком. Але такою нату-гою сил своїх нервів, як часом нагло стане віз елек-тричний, а котримсь подорожним струсне шок. При тім Орест, як би не слухав і не дивився, що коло його діється. І не чув, як Оріся йому відповіла:

— Я права, брате, не ти: яж весілля свого не справляю сама. — До того вона й розплакала ся, тількиж Орест не повернув ся до неї.

— Не можна так діти; — приєднувала їх Кульчицька — Оріся все тебе, Оресте, дуже лю-била, а я з батьком уступлю — проси до нас Ольгу. . .

Близько надвечірної години перейшов Орест сад і підходив до узліся.

Хоч Суходіл розклав ся у найцікавішій ча-стині Поділя між Серетом та Збручем, близько Дністра, де країна сфільована горбами і порізана яругами, де в гіпсовім ґрунті жолобить вода вер-теби й болди, де й для археолоґа нутро землі ховає в собі дорогоцінні забутки — а проте ціла попівська резиденція разом із садом та обійстям була мов за стіною.

Від заходу, західного полудня і від півночи затулив обрій лісок, на сході піднімалася два упулази, а перед ними церква і двір. Тільки від полудневого сходу стелив ся розлогий круговид. Се були поля, а на них мріли лани, деревини, хати.

Щоб хоч трохи сягнути оком в далечинь, треба конче вийти на кручу кінець попівського саду. Круча вибігала над яр, що його річка тисячі-тисячі років жолобила й відкрила аж сілжурські верстви. В тому ярі і був Суходіл. Се був довгий, довгий ряд хатів з городами по обидва береги, а де яр вузкий, там лиш на однім березі маленької річки забудували ся люди. І так тягнуло ся одно село за другим сливе без виразної границі аж до Дністра.

Тільки в поле, тільки до церкви, до пана і до двора дерли ся Суходілці на гору, а то сиділи сховані у своїм ярі.

Орест постояв на кручі, глянув на другий беріг яру трохи низший, глянув на закрути, якими ломила ся доріжка здовж русла ріки „пшід стінку“ і завернув на старезну, камяну лавку, що поростала мохом у попівськім садочку під лісом.

Скільки тут обмінювали ся люди і сумними і образливими і солодкими розмовами на тій лавці. А думок, хоч і невисоких, проминуло понад нею ще більше! Була побіч нова й вигідна, деревляна лавочка, та Орест пішов потужити на старій.

Де не взяв ся і Гнат поруч його. Приніс коробочку з папіросами, закурили оба, але розмови не зачинали. Орест по свому замислив ся, а Гнат привик до мовчанки і собі не озивав ся.

— Підемо хйба в гай? — поспитав вкінці.

Орест підняв ся і мовчки пішов за ним. Але в гаю Гнат сказив ся. Мов пес той бігав далеко межн корчі то поза дерева на право й на ліво від стежечки і прибігав до Ореста впрілий, задиханий. Раз він гавкав як песик, то знов бекав

як цап, то наслідував пташачі крики, а втихомирив ся щойно на поляні.

Її обіймив не цілком рівний, подовгастий обруч зеленим віночком буйних кущів і тільки в однім місці розсунув ся в рівну аляю. Орест ляг на спину посеред поляни і глядів на небо, що висіло яснійшою плямою над темнуватим морем листя. Ось ось і капне ся пляма на поляну.

Сонце за гайом сіло вже так низько, що його блиск ледве сяв на хмариночках. На листках виступала роса; стелив ся сьвіжий, різкий холодок.

Гнат приляг на траві, вниав з за пазухи сопілку і залив цілу поляну тужливимп згуками. Воня мотали ся від гілки до вітки, від куца до дерева і обснували її смутком усю, по самі береги. А тоді Гнат перестав свистати, а з сопілки бурхнули і джурчили, як з отвореної рани і вікова кривда і неволя і гнів..

— Жевіть ся, тай возьміть мене до себе.

— Добре, Гнате.

— Але коли вже кінчить ся екзамент ?

— Ой Гнате, екзамент то велика річ. Така страшна річ, що зідає люднї нерви. Неоден мудрий тай не може його здати, аж тратить сили за наукою, а другий дурень, але піде тай здасть тай сьмієть ся в кулак.

— Дивіть, дивіть ! Але коби то вам поталанило. А в рускій політиці є що доброго ?

— Важко про се говорити, Гнате.

— То не говоріть. А ваша панна приїде на весілля ? Побачу її ?

— Приїде, Гнате. Я тепер їду по неї. Сьогодні вже незручно, але завтра вранці поїду таїї привезу її...

А не привіз! Образила ся, що запрошено її аж в останній хвилі. Догадала ся також, що їй не раді. Знов Орест сю невдачу, що не познайомив своєї судженої з батьками, так узяв собі до серця, що ходив мов задурманений. Ходив поміж весільних гостей, встрявав ся інколи до розмов, але все те робив, наче у сні.

І ще хтось був невеселий таїї потайно гриз ся. Се — Осип. Приїхавши сюди за кілька годин перед шлюбом, застав він чимало листів з привітаними. Та був між ними один підписаний „прихильним і жичливим“, який відобразив йому супокій. Були в тім листі клевети на родину Оресті, головнож на о. Кульчицького. Автор письма виявив усї його грошеві клопоти, впевняв, що Орестя не то не дістане посагу ні приданого, але ще від Осипа возьме. При тім роблено натяки на якісь любовні пригоди із скарбовими стражниками, лиш не знати, чи Оресті, чи її сестрам.

Прочитавши листа, Осип скипів гнівом. Колиж, у ту саме хвилю стрітив Орестю, стиснув їй щиро руку, наче довго тужив за нею. У ту мить він був певний, що так і минеть ся неприємний епізод, що так і пройде погане вражіння. Але, коли по шлюбі сїв він побіч княгині на почеснім місці і скинув оком на той здвиг народу, що звав ся весільними гостями, скоро не міг дождати ся, коли вже раз настане кінець добірним стравам і дорогим напиткам — тоді щось його прошибло. Почував себе так, начеб хто небудь нагадав йому

якусь дуже неприємну справу, але таку, що чоловік ніколи не може її забути, що спомин про неї будить людину зо сну.

Після вечері, коли в залі танців лишив жінку при звуках музики, в обіймах кавалірів, а сам ходив по кімнатах між „поважнійшими“ гостями, зазнавав далі дуже неприємного чуття, але разом чув потребу пити гіркий напій.

— Що зарозум — гадав він — пхати сьвіжі паштети і лляти вино в пельку тим усім панам, що тут з'їхали ся, а я певно ніколи в житю більше не стріну їх. Звісно, приймає їх тесть, не я, але се дієть ся на мою честь і на моім вінчаню, отже задля мене.

А тим часом розносили гостям овочі, ласощі, і напитки.

— Або дуже заможний чоловік, якийсь рен-тієр може викинути стільки гроша на весільний пир, або дуже легкодушний — розгадував Осип. До мого тестя треба мабуть прикласти се останнє.

Тоді мимохіть прийшов Осипові на думку безіменний лист, і холодний піт обілляв його.

Нічого не думаючи, зайшов у витальню, та вже неспосібно було вертати ся. Тесть, начеб дожидав його, так зараз узяв його під руку і пішов представляти чільним гостям, яких досі забавляв розмовою. Був тут староста і комісар, начальник суду і адвокат, були урядники з повітового віділу, о. декан і кілька поважнійших священників. Та достойно виглядав сивий уже, хоч іще не такий старий властитель Суходола. Його одного знав Осип, бо познайомив їх тесть у Львові; з деканом теж

наче були знайомі, бо він сьогодні давав молодим шлюб.

Влідами фразами обмінював ся Осип із новими знайомими, аж вратував його від дальшої милої розмови латинський ксьондз. Се була та цікава особа, яка за вечерею впала Осипові в око. Він багато говорив, смішив сусідів і наче губка втягав в себе вино той старенький ксьондз із лисиною, мов у святого Петра, з чотирма передніми зубами і в заяложеній реверенді. Серед вечері відкинув голову на зад, на поруче крісла, задрімав і захропів. Ніхто його не турбував. Через якої чверть години він прокинувся, підолляв вином язика і той став на ново городити теревені не зовсім підходжі для зібраного товариства. Як що який священник мав свою рясу називати реверендою то певне він: на ній тільки й поважали, що сукно, йогож самого ні трохи.

Стиснувши Осипові руку, він повів його на малу козетку в кутку і став забавляти розмовою про присутних. Усіх хвалив. Дідач, по його словам, був зразком чесности і доброти, але — нещасливий.

— Не для приємности він сидить у Львові; ой ні! Нещаслива любов держить його там. Закохав ся він у шевчуху.

— Такий образований і мплий чоловік! І в Італії був і одну брушуру написав, тай таку долю найшов собі!

По вашому се — психопат, а він через своє терпінне став дуже вибачливим чоловіком, нікого не осудить.

Пильнує він свою шевчуху, зробив з неї паню, а швець не та по давному звичаю сьвяткує поне-

ділки і при робітні має sklep за гроші пана Заборовського. Пан Заборовський майном своїм не журить ся. Невеличкі доходи посилав йому управитель до Львова, господаркою цікавить ся також о Кульчицький, його приятель. Пан Заборовський буває тут кожного року і був хрестним батьком всіх дітей у Кульчицького тай імена їм подавав трохи пшні, ніж стрічає ся у священників.

По черзі став ксьондз величати присутних урядників, головнож старосту й судію, але Осип перебив йому увагою, що сих панів знає з газет. Вониж то, не хто другий виконували славний протипштрайковий маніфест г-р. Потоцького, один висп-лаючи жандармів, другий відчинивши широко вязничну браму на привіт штрайкуючим.

Осипові наплила кров до серця від спомину великих кривд українського народу і він спитав себе, що то мають робити в домі чесного Українця сї два панп, що на їх руках може ще сьвіжа неповинна кров мужицька. А сей чесний Українець, тільки що зник за дверима. Ще звеніли його приятні слова польські, ще майнуло на відході його супокійне, усьміхнене лице. Осоружно було Осипові, але сусід перебив його думки, наче відгадуючи їх.

— Я приятний до Русинів — казав він — адже чуєте, що вашою мовою говорю так поправно, як би й ви, як родовитий Русин. За моїх часів не було такої ненависти, як тепер. І вашим я кажу, що Русь і Польща то сестри, і своїм таке кажу. Одні на те ласкаво усьміхаються ся, другі стискають кулаки — жалувал ся старенький. Достав із столика свою чарку і попив вина.

— Можете вірити мені, що я дуже приязний до Русинів, дуже їх люблю!

— В українськiм домі — погадав Осип — та ще за вином, то ти космополіт, брате!

Але глянувши у дитинячі, сині і щирі очі у старенького, у котрого язик даремно шукав зубів у роті, бовтаючи всякі речі та все без злоби — Осип пожалував, що думав таке на його. А старий, відчуваючи, що зачепив немилу тему, почав хвалити Орисю: Золото, не дівчина — ваша Ірма. Добра вона і образована. Ще й підпустив комплімент самому Осипові, а далі:

— Я знав вашого батька, дуже порядний чоловік був, дуже чесний. Чую, що й мати ваша померла, а ви власними силами вибили ся таї таке гарне становище здобули?

— Я родом зпід Тернополя, а ви батька мого знали?

— Як же не знав? у Глубічку був сотрудником і першого зараз року помер на тиф. Ви з лиця і з постави вдали ся в нього цілком. Чесний був чоловік, царство йому небесне. Я його ховав. А поставили ви пам'ятник на його могилі, га? там була поклала вбога вдова малий, деревляний хрест, а ви вже сповнили свій обов'язок?

Сором було признати ся Осипові, що ні. Таї не був він навіть у своїм ріднім селі вже років з двацять. Мати перебрала ся з ним разом, малим ще хлопцем до Тернополя і там він зріс, там ходив до шкіл, а на феріях перебував у чужих людий на лекціях. Раз тільки возила його мати на батькову могилу, а вона померла на мелянхолію, як Осип був у другій гімназіяльній класі. Осип сповідав ся пе-

ред старим ксьондзом, як перед кимось дуже близьким і рідним. Він, правду кажучи, не надавав великої ваги сантіментам; з початку і старенький ксьондз здавав ся йому сантіментальним через те що під чаркою. Але далі помяк він.

— Не забудьтеж, нане, скоро тільки розживетесь на гроші, поставити батькові памятник. Він сього варт, бо чесний був.

І старенький потягнув ся за чаркою, а чарка порожна. Але була на столику пляшка, Осип здохмив її тай налив ксьондзові вина. Старий хитнув головою, а далі поцілував його в чоло. Від того Осипові так змякло серце, що він схилив ся і поцілував ксьондза в руку широко і ніжно. Той здригнув ся і мовчав. Через хвилину підняв голову і поглянув бездумно, а в його дитинячих очах блиснула слеза. Посидів так і випив чарку тай жував беззубними губами. Осипові було дивно. Такого почуття і таких самих вражінь дознавав він, забавляючи ся вноді з малими дітьми.

В сю хвилю увійшов на залю Орест і їх очи стрінули ся.

Орест ходив із кутка в куток по всіх покоях, щоб бути далеко від танців. При тім виручав батька і дбав про те, щоб гостям нічого не бракувало. За отсих сальонових гостей було йому сором перед Осипом; соромив ся він за батька. Але робив своє діло. Він до тих панів говорив по українськи. Так вони йому й відповідали, але на двох-трех словах рвало ся. Вже на столику було готове все до пулі, а не було тарокових карт. Господар ніби пішов їх шукати, але в тамтих покоях довго забарив ся з иншими гостями.

Тимчасом Орест лиш відвинув ся і вже мав у руках нову, невживану талію. Передав їх старості і се поклало кінець ніяковости, тій дивній розмові про все і ні про що, про такі речі, які би не вражали присутних Українців таї не кололи Поляків. Ось приміром Заборовський, добираючи інтернаціональної теми до розмови, розказував про львівський трамвай. Але потім, не зважаючи на протести, ганяв Закопане і лиху господарку татранського товариства. Доказував на скільки розумнійше роблять на південнім боці Татрів Мадяри. Які там гарні стації і дороги!

Розпочинаючи тарока, пан староста ще дорожив ся :

— Я властиво просив мене відвезти, але наш милий господар доконче задержує мене ще на годину, то можна буде одну партію.

— Тільки одну, — potwierдив судія — завтра я веду розправи.

— Властиво, нині — підхопив о. декан, аби щось сказати — бо то вже перша по півночі.

— Так, справді, я сьогодні розбираю справи — не сперечав ся судія.

Інших запросив Орест до вина, а сам пропав.

Осип оглянув ся, а його старенький ксьондз уже спав. Тихо заснув, як курка. Підняв ся Осип і виїшов дверми на право, за котрими що йно зник Орест. Хотів поговорити з ним, але він уже вмів ся в розмову з політиками.

Сей покій належав до картярів, що розсіли ся за кількома столиками, але примістили ся й політики, що бажали в морі слів топнати роздратованне і наболілу помету.

Помсту наболілу! Сеж добігало десятиліття почате за баденівської ерп жандармськими вистрілами в мирних борців за горожанське право галицького хлопа.

Кінчав се десятиліте пан Каньовський, який зібрав досьвід брутального попередника і того крутія, що обкрадав український народ, дбаючи про видиму коректність. Побачивши руїну мурів свого прадіда, пообіцав пан Каньовський друге Берестечко і післав кварцяне войско у Ляцке, та розпустив по краю урядничу армію до виборчих митарств, до страйкових розправ і на пруську границю, куди йшла зарібкова еміграція. А всі його вчинки осяяні авреолею особистої приязни з пануючим. До заходу клонить ся десятиліття, кривава заграда облива українську землю зрошену кровю мучеників і героїв. А колиж напоена слізма і кровю земля виростить зелену руту, коли з кісток замучених батьків зродить ся местник за кривди невольного народу?

Русявий молодець із ледви помітним заростом на мвлім, іще дитинячим лиці сляхав розмов і хвилював ся. Трохи прибід і, підоймаючпсь з крісла, промовив рішучо: „Він прийде, той местник, вже народив ся! Побачите, що вже не забарить ся і пролле кров за кров!“

В синіх очах хлопця горів огонь, а лагідне звичайно лице було дуже поважне, аж суворе. Хоч який високий був настрій розмов, хоч які палкі ішли речі, а таки взяла верх рабська вдача і насьміх голоти. Одні здивовано, другі з призиством поглянули на молодика, а він розгадував, чп то хто з них говорив про мучеників, про кров і про

местника, чи може се були лиш власні його думки? Роздумував і не міг пригадати собі.

В непевности спустив очи, засоромив ся. А розмовний гурток іще не прочунав, ще далі летіли і схрещували ся здивовані погляди.

Той, що вимовив загадочні для них слова, оступив ся і сів собі з боку а вже висіли якісь банальні кпини на устах політиків.

— Чому не йдете гуляти, пане? — спитав його один і всім упав камінь з грудий. Вже хмару прорвало

-- Я не гуляю, охоти нема.

— Як я був такий молодий, як ви, то гуляв; ой танцювало ся!

— Ви зросли в інші часи.

Міжтим політики здобули рівновагу і враз почала ся давна розмова. В сю мить Осип підійшов до молодого хлопця, познайомив ся з ним, узяв під руку і відійшли обидва.

— Він випив? — спитав тоді один.

— О ні, він не пє. Се молодість, горячка.

— Хто-ж він такий?

— А, то ви не знали? Се Корній. Батька його певне знали?

— Якжеж, знав.

— Отже се його син. Він, а ще більше його старший брат, зворохобили сей куток Поділя своїми вічамп. Перебігають від села до села і впрошують старий посїв, все що ліпше, живійше, ворушать, пробуджують несвідомпх.

Він більше займаєть ся культурними справами, але як виголошує коли політичний реферат,

то з таким запалом, так переконув, що всі готові йти за ним.

Про сіж самі віча розказував Осипові сам Корній, далі прислухали ся оба, як Орест у другім гурті добив ся до слова. Він перечив ся з кимось і звернув увагу на одну, не дуже докладно завважену точку в польській політиці. Саме тепер уже парламентарна комісія для виборчої реформи в готовила проєкт, а для Галичини він вийшов такий дивоглядний і поганий, що вся реформа почата під окликом поступу, являє ся якимсь впродом і відсуває нас від політичної рівності супроти всіх країв, навіть супроти темного мужика в румунських горах на Буковині. Відомо всім, що реформу почато на виразне і невідмінне бажане „з гори“. Можнаж собі подумати, де і яку велику силу мають Поляки, скоро для збереження „стану посідання“ удало ся їм виведати знівечене, чи опоганене роформи. Адже всі ми були сьвідками, як протягом кількох тижнів Поляки повалили кілька кабінетів.

— Певне, як мають 70 голосів.

— Того мало; пішлїть ви наших 70 голов, а проте такої сили вони не покажуть.

— Поляки гуртують ся по політичним принципам, не по етнографічним, не по кордонам і в них є вироблений політичний ідеал. Тому ідеалови підчиняють ся одиниці і тут жерело карности у них.

— Я не перечу, — кричав адвокатський конціпіент, що наша преса слушно висуває централїзм супроти грізної для нас польської автономії, але вона безпотрібно промовчує, що Німці і центральне

правительство не сантіментальні. Гноблять нас Ляхи, се правда, але сліпий, або лукавий той, хто не видить: кому платимо податки й рекрута, хто дав Полякам вільну руку.

— Ви говоріть ясно, чого хочете, молодий пане, ви щось говорили про Поляків — питав Ореста якийсь панотець і тягнув його за руку в середину крикливого гурту.

— З нагоди розвизання думи в Росії — відповів йому Орест — яке відхилило від Поляків смертельний удар, бо не дало розбити аграрним законом їх велику земельну власність... з тої нагоди показав їм один галицький політик у петербурьськiм „Краї у“ дорогу до ратунку перед махрою земельного питання в новій думі.

— Що нас може се обходити!

— А, се була перша для нас справа се земельне питання. А станете на виключно галицькiм становищі, то як раз хочу сказати, що галицький політик подав своїм закордонним братам за приклад політику польського кола у Відні. Воно забезпечило Полякам владіне в Галичині свою монархічною політикою, тим, що не зачіпає армії, що голосуючи за „конечностями“.

— Як то, — кричав конціпіент — не чіпати армії? Чп сей тягар нас не гніте?

— Не все на раз і не все ми ~~д~~вiтаймо щось і другим.

— Он як! — засьміяв ся горячий політик.

В сю хвплю підняв сварку якийсь фєрблїст, програвши високу ставку, але гра йшла далі, а при другім столі кидали карти, наче під такт. Той кут гремів від сьміху над жартами й вигадками ста-

рого ферблїста, лисого консистерського радника, очевидно „почесного“.

— Але ви й далї блудите довкола і не назвете річи по імя. Я чоловік не нинїшний і політикою зіймав ся, самі знаєте як; скажіть же, чоґо ви жадаєте? Ви за Поляків не сказали нічоґо нового. Се ми й без вас добре знаємо.

— Вжеж ніщо нового, — відказав Орест — коли статя була друкована.

— Але чоґо хочете від нас ви молоді, що все крптікуете?

— Бажаю, щоб удало ся нам вислати 27 щирих Українців з ясним політичним пляном, а від вас жадаю, щоб ви не морочили послів ухвалами „безоглядної опозиції“, коли самі робите 100 компромісів на всі боки з панамп і підпанками, з урядом і возьнимп.

— Сей закид зверніть, куди треба.

— Розумію ваш натяк, а проте кажу, що як міністри потребувати муть наших 20 голосів, то послп повинні їх продати дорого...

Залунали сьміхи і оклики.

— Дорого повинні їх продати, а як стануть перед виборцями і вкажуть на реальні здобутки, тоді можуть собі кптити з ваших резолюцій про „безоглядну, строгу опозицію“.

— Чи се кандидатська промова на правительственного поб...?

— Ні, пане, я не маю здорових нервів, щоб сидіти у Відні і дивити ся, як нас обкрадають, рабують і заслоняють ся легальними формами. Але як вести опозицію, то най послп не роблять тайних умов з міністрамп за даремно, тільки най

ведуть опозицію принципіальну, а ми тут робім те саме.

— Так ми і робимо!

— Ой, ні. Виповіли війну штрайками 7 років тому. Кров, сльози і кримінал мужицький хотів наш штаб спродати, але не вдався торг, а противник узяв до рук зброю явно...

Тут Орест обернувся і скорим кроком ввійшов з хати.

Осип казав собі подати закуску, бо за вечерею мало що їв. Корній не хотів їсти, лише слухав розмови політиків і висказував півголосом свої уваги перед Осипом. Не в однім з Орестом годився і боронив його перед Осиповим закладом опортунізму. Якраз вони обидва з Орестом годилися в тім, що, на їх думку, після першої проби з проголошенням пам'ятних штрайків у 1902. р. як польсько-української боротьби і після такого застою, який розсівся у нас тепер, треба якоїсь катастрофи, щоби з елементарною силою побудити палку, але невитривалу й неенергічну нашу суспільність.

Отся розмова, яку так голосно вели політики, не була одинока. В другім гурті говорено на таку ж тему, хіба що не так голосно. А всі майже годилися в однім: що боротьба за виборчу реформу показала чималу політичну зрілість українського селянства в Галичині, а правління в гурбий, брутальний спосіб перейшло до дневного порядку над всіми нашими слухними домаганнями і сьвятими нашими правами; що нас спихають над беріг пропасти; що наша боротьба за право

до розвитку вийшла в нову стадію і то незвичайно важну, рішаючу.

Кожний сливе хотів говорити, слухати не було кому. Скромні людці шукали собі кращих гурточків, або терпеливого, молодого слухача і, не бажаючи виміни думок, не допускаючи до слова товариша, говорили, мов до себе самих.

Один такий добродій широко розказував Корнієві, як то він пильно стежить за всіма проявами взаємин між російською й галицькою Україною і подав свій плян: прийняти латинську азбуку. Тоді не стануть на границі брати мита з української книжки друкованої за межами Росії, тоді вся галицька література рушить за кордон і австрійське правительство знати не, що нас не 3, але 28 мільонів, чи 30 мільонів. Щоб зробити більше вражіння — він встав і острим кроком пішов із своїм пляном далі.

До Осипа присівся також сільський, сьвященик, але доволі жвавий.

— Я не спосібний до політики — казав він — але другим піддаю гадки. Що говорило ся на вічах, які були внесена, воно, здаєть ся, все вийшло від мене. Так, але до ціли не вело; про нас мусять заговорити Европа. Европа, кажу. Ви там у Львові, то можете поговорити з Грушевським. Най він поїде до Толстого до Ясної Поляни і най подасть йому нарис брошури про Україну. Тоді всі приклонники Толстого, вся Европа про нас заговорить.

Але противник був близько. — Я — казав він — маю инший принцип, а то принцип власної помочі, який побідив на полі економії. Тому я за-

кладаю товариство однокрайцарового податку від цілого українського народу...

Корній і Осип устали разом.

— Я загляну у клуню — казав Осип.

— А я — відмовив Корній — не піду. Бажаю тепер супокою і самоти. Хочеться супокою по тих празникових гутірках нашої сільської інтелігенції, по тих неокресаних проявах великої сили, якої не вміємо уживати і використати. А такі пора мені знайти куток який для спочинку. Я в товаристві з братом і ще з одним товаришем — ви його, здається, не знаєте. Вони зараз після вечери пішли до партійного товариша спати, а я зостався тут, але завтра о 10-ій рано рушаємо всі на віче до сусідного Бедрикова. Коли ласка — примістіть мене де не будь, користаючи з своїх прав у сім домі.

Осип завів його в призначену для себе кімнатку, чи пак комору замінену на спальню для пана молодого, засунув за ним двері на ключ і обіцяв його розбудити о десятій годині.

Але не міг відійти зпід дверей. Хотілося піти назад у комору, стиснути Корнієві руку і піддержати її в долонях. — Ніжна вдача, — думав Осип — говорить рівно, не підчеркуючи слів, а мусиш йому вірити; нікого не тягне, а мусиш за ним іти. Що то за огонь горить у його серці, що кожний іде до нього?...

Пішов Осип до стодоли. Там ішла гульня. Хто на втіху панночкам не мав кілька корон, щоб програти у фербля, той танцював тут завзято.

Настала павза. Пан Григорій тут то там питав, кого попало, чи добре він урядив залю до

танців і жадно збирав похвали. Але правда, що заслужені. В однім засіку посадив він на естраді музику, а в другім, озлоненім килимами була дамська уборна. В засіку по другім боці був імпровізований буфет. Тут власне ішла справа проти аранжера. Він продовжив собі при коломийці своє сольо і хвалив ся своїми ніби коломийковими, а по правді цирковими підскоками так довго, що се надокучило нетерпеливим, а рівноправним танцюристам — і вони стали викликати „досить! кінчити“! „Щоб показати свою власть, аранжер дав музиці умовлений знак і під туш пішов таким тропаком, як колись Запорожці. А коли знов поспішались вигукки, він на перекір покликав всі пари до голубця і в тій хвилі велів подякувати, а музика замовкла.

Очевидне надужиття власти і ось відбували над ним чорну раду так, щоб він її чув.

А він сидить собі обернувшись плечима тай не пиво.

— Кривда нам! — кричали одні.

— „Долой самодержавіє“! — додавали другі.

— Що тут говорити — розсуджував гарний скрипак, — я ставлю питання ясно й реально: хто береть ся порядкувати танцями? най виступить... Ніхто? Коли так, то мовчіть і слухайте аранжера!

„Долой самодержавіє“! Кривда нам!... — репетували далі. Але ніхто вже на них не зважав.

Ось підійшов до Орісі, спитав, як бавить ся і обоє стали шукати очима молодих поетів. Оба діоскури були при роботі: чарували дівчат. Один живий і стрункий, з рухами птаха, вертів свою дівчину мишачими очима, не вмовкав, і підкида-

ючи гривою, що хвилі сьміяв ся немов тріскає крига. Був би й нечищений сурдут на нїм потріскав, як би поет не був сухий, худий. Таке буйне богатство !

Другий, що пише мало і здержує свої сили, був чисто і гарно одітий, був дуже вдоволений вечерою. Мало говорив і через пенсне дивив ся мокрими очима тай говорив панночці тихим голосом такі сумні річи, що їй хотіло ся плакати.

— Шваґре, візаві до кадріля — прибїгла до Осипа Амелька і тягнула за собою добре збудованого, пристойного хлопця.

— Моя сестра Амелька, др. Вітинський — знайомила з ними Орися свого мужа.

— Дуже був би радий, але не танцюю.

— Навіть на своїм весіллю? Чи не гадали ви ніколи женити ся?

— Як загадав, то вже й не було коли навчитися.

— Не дала Ірма? добре тримала вас на службі? Так вам треба!

Музика почала вже якусь увертуру, то Осип пішов знову mezi поважних гостей, бо ще й так не всіх оглянув.

Зайшов у столову, де годин тому дві скінчила ся вечеря. Тепер сидів там гурток старших достойних дам довкола хозяйки. Вела з ними сальонову розмову про слуг тай про кухню. — Се наша культура і родинна традиція — подумав гірко Осип тай подав ся в парохіяльну канцелярію, де згуртували ся організатори, а як кому було душно, то сїдав собі на малій веранді зверненій до города й зільника. Осип стрітив тут Ореста

і дізнав ся від його, що сей русявий добродій в окулярах, коло якого найбільше збирають ся розмовники, то відомий адвокат, а чорнявий, палкий мужчина, се його конціпіент. Було там ще кілька світських, кілька духовних патріотів.

Між ними похожав господар дому. Осип позбув ся вже усіх немилих вражінь і без гніву глянув на свого тестя, бо його вигляд робив приємне вражіннє. Його хід і рухи були повні грації й гармонії, він не мав звичаю спиняти ся в половині реченя, не докінчивши його, не заступав слів мімікою, а одяг на нїм від доброго кравця і лице чисто брите й волосє причесане. Доглядаючи всіх, прийняв він труду чимало, не спочивав. Підходив до одного з вигадками, до другого з кількома приязними словами, а служба розносила вино. Богато уваги звертав тесть на адвоката, хоч других не минав. Ореста попросили піти з панями до стодоли, а тоді Осип лишив ся сам і його не замічали.

В однім гуртку викладав якийсь священник, що він ось мусить по своїм обдуманим плянам перевести таку економічну організацію в повіті, щоб і перед Стрийщиною не стидати ся. Він говорив уже з адвокатом і з кількома людьми, а тепер треба взяти ся до роботи.

Його переконували, що тепер агітаційна горячка за загальним голосованєм не дає про щось иньше думати, але він власне хотів би покористувати ся розбурханою енергією і одним заходом поруч з політичною агітацією вести свою роботу. — На нашім Поділю — казав — можна розвести пчільництво, в Дністрових долинах можна винну лозу

посадити, а морелі ведуть ся гарно в Заліщиках і т. д.

Ніхто йому не перечив, лише були цікаві, що з того всього удасть ся, а Осип, присівши на веранді, міг і те чути, що другий гурток говорить. Ся розмова була йому тепер цікавійша, бо йшла річ про його тестя

Молодші і палкійші гості — як виходило з розмови — були на Кульчицького обурені за те, що він звів їх із старостою тай вшепольськими підпанками за один стіл. Хтось там сказав, що такі домагання можна ставити лиш в теорії, але не в практиці, що се приватні справи, родинне житте й т. и. На таке обрушив ся вже адвокатський конціпент. Застеріг ся, що говорить про Кульчицького, як про політика, а не як про людину — Коли сей пан, як делегат, засідає в повітовій раді. коли він, не вдоволяючись приватним життем, бере участь у життю публичнім, то мусить піддати ся карности. А власне ані партійна карність, ані взагалі ніякі накази від організації його не обовязують. Сегодня ми не повинні були навіть приїжджати, а коли вже на зазив п. адвоката пригостили сюди, то треба було зараз вийти з хати, скоро показав ся тут той паша повітовий, що безнастанно кривдить наш нарід, а нас самих зневажає“.

За ним промовив знов якийсь священик і вказав на се, що національні демократи надто довго панькали ся з москальофілами, поки не вигодували зрадників замість знищити їх давно.

— Панове і маєте рацію і не маєте рації. Викажу, в чім маєте, а в чім не маєте рації і не можете мати. — Такий виклад почав „молодий“

адвокат, поглядаючи поверх білих окулярів, поправляючи їх на носі таї киваючи головою, як старі люди. — А не маєте через те, що тамті гості вже поїхали і тепер я зроблю своє. Всім нам, як найближшим політичним приятелям відомо, що має ся зробити сецесію з повітової ради; (хтось кличе півголосом: „На жаль дуже солідний і вже зужитий спосіб боротьби“). Адвокат удає, що не чує.) отже я власне просив панів явити ся сюди і своєю присутністю взяти за серце нашого господаря. Тепер перейдемо до сальону, там вигіднійше. Я так до о. Кульчицького потрафлю промовити, що присялужу його до солідарности.

Правда, що у о. Кульчицького найдуть ся некоректности, але всі однаково не можуть думати. На свій лад він теж для нас корисний, бо можна нераз від його мати добрі, точні відомости. Добрим способом ми більше зробимо.

— Але чи треба нам панькати ся з кождим?

— Не з кождим, а як вже таке випаде, то треба.

— У мужика таке звуть хрунівством, а тут — се лиш ріжниця думок.

— Я колись також так думав пане, але життє учить кидати не одну ілюзію і бути уміркованим таї здержувати свої сили.

Остапові було досить. Він встав і пішов до стодоли, де шуміла безжурна забава.

Вже був білий день. Кому треба було вранці брати ся за роботу, той мусів покидати празник, а хто би й міг іще посидіти, той знов хотів дати спочати господарям. Отже розлягав ся оклик за

окликом і підїздила одна повозка за другою перед ганок тай відвозила весільних гостей. Не одно серце з тугою відїхало, не одні зітханннн полетїли в слїд за повозкою. На залї танцїв рїдшало, за те й простїрнїйше було танцювати тим, якї ще лишили ся.

Так тягнуло ся до осьмої рано. Осип був би радо пішов одпочати, але товаришив жїнцї. А в неї набрало ся енергїї і сили до танцїв. Пращала своє дївуване, водила ся з поетами і танцювала без віддиху. Вкінцї музики замовкли а танцюристи пішли снїдати. По снїданю кїлька пар, самих Львовян, а мїж ними Осип і Оряся, гуляли в саду. Поети мусїли їмпровїзувати.

Як вернули з того проходу, почувли новину, що Нїлю поблагословили батько-мати з богословом. Сидїв він неузгарнїй побїч чепурненької дївчини. Всї поздоровляли їх і Осип підїшов Відтак випили за їх здоровлє. Нїля була дуже рада, лиш жалувала, що гостї розїхали ся, тай мало хто тепер бачить її заручену.

Вже всї пішли спочивати, а Осип крутив ся і чекав десятої години. Але ждав не сам. Старї звичайно витривалїйшї нїж молодї. Тож вони не, тїльки не спали, але і пили. Старенький ксьонда пробоц, очевидно був мїж ними. Так склала ся весела компанїя. З лисих сьміяли ся і вони з кождої чарки надливали добрим богам тай мочили собї лисину вином, щоб ще поростала волосем. Але як зявило ся на столї вареннє до води, як лисї перебрали мїрку, то кропили собї лисину вареннєм і замїсть волося сїдали їм на голову мухи.

Осип дивив ся і не дивив ся на се, а о десятиї годині розбудив Мирослава. Сей одів ся, поснідав, чим попало, а передавши через Осипа покліи господарям, пішов до своїх товаришів, а відтам далі. Пішов нести божий огонь, роздувати божу некру...

II.

Вже на кілька днів до виїзду зі Львова Орися, занята покупками, захоплена передвесільною горячкою то прощанням із львівськими знайомими, виховзула ся Осипові з обіймів тай не мала часу втішати його любовою розмовою, поцілуями.

— Таке буває всім — сказав собі Осип. Але тепер, хоч весільні гості відіхали ще позавчера, хоч весь дім Кульчицьких вернув ся уже до буденного життя, то любі дні і години, прожиті з коханою дівчиною, не вернули ся.

Він жив досі життем трудящим і правильним, а тут жило ся инакше тай жінку він бачив не саму, але все між новою своєю родиною.

Тещу бачив лише за столом, як подавала всяких, на маслі зготовлених страв, кожного силувала їсти і підливала масла, то пукру, то сметани. Ореста й Анджелі не було. Орест поїхав до Ольги, інститутку взяла до себе тітка. Клявда й Амелка дармували, тужили, визирали когось. Щаслива Ніля водила ся з суженим, який з великим задоволенням і невиданим апетитом їв усе, що тільки поклала йому теща на тарілку тай голосно втирав ніс. На знак того, що належить до родини, зараз другого дня після заручин, прикликав наймпчку тай дав собі випрати пару біля і шість хусток до носа.

Десь колись розкаже за столом якусь „гешіхту“ семенарійську і сам голосно сьмієть ся з неї. Поза тим звичайно мовчав, або говорив якісь півслівця до Нілі пошепки, а що найбільш півголосом. Відтак зникали обое і приходили знов аж до стола. За столом говорило ся дуже і дуже банальні речі, які не вменьшають апетиту і не перешкаджають травити. Тільки за столом сходила ся прикладно і мирно вся родина, тільки за столом бачив Осип тестя.

Що сей робив за весь день, булоб штука відгадати, як би Осип завдав собі труду. Правда, чував рано дзвони — тоді, то, здаєть ся, ішов тесть у церкву, чував Осип туркіт фаетона — тоді, здаєть ся, виїздив або приїздив тесть із містечка. А що між тими виїздами? Або його не було в дома, або показував ся в гурті кількох інтересентів, мужиків, частійшеж Жидів. З розмов недовговорених та з нечислених натяків догадував ся Осип, що він діла не робить ніякого, бо все відкладав якісь справи або забував і казав собі часто нагадувати таки про те саме і дізнавав ся в вечері за столом, що в полі зроблено, а що треба робити. Але не дуже сим і журив ся. Господарство вела жінка і піддячий, а паламар скликав робітників на роботу і „тримав“ читальню. Нерідко виїздив о. Кульчицький на диїв два-три. Саме те пер його не було.

Зараз після обіду прийшла до Осипа стурбована Ірма і переказала мамину просьбу, щоб поїхав до міста. Треба здати на почті грошеву посылку для Ореста тай купити щось в аптці. Крім батька ніхто з них у містечку не бував, а нема

в дома дяка, щоб його післати. Кирило, хоч молодший і його просили, не хоче їхати.

Якось трудно було їй се говорити і Осип збагнув, що між сестрами була боротьба, тай Орисї довелось поступити ся.

Осип згодив ся їхати тай поїхав доволі дивним екіпажем: вбогий мужик, малі, миршаві коники, повстяна упряж нїяк не годили ся к' панському, мальованому, блискучому шарабанови.

В чистім полі, де на свіжій стерні лягав сніп побіч снопа тай виростали півкопи позаду обгрілих, у потї скупаних женців обсіла Осипа туга. Прочитавши Оресстову адресу на почтовім переказї, згадав, як то весільної ночі обминав його Орест, як то вже давно вони не мали якось про що говорити оден з другим, хоч колись жили собі близькими товаришами, мало не приятелями.

Завдяки Орестові пробувала Орися у Львові і там Осип її познав.

Лїтами молодший Орест записав ся враз із ним на університет.

В „Академічній Громаді“ застали таке, що кілька спосібнійших, які вспіли подати свої проби „Науковому Товариству ім. Шевченка“, або хоч перегортали фолїанти в бібліотечі того товариства, були безмірно горді і не дивили ся навіть на інших товаришів, а не казати вже, на новиків. Другі зарвали в свої руки „Молоду Україну“ і були певні, що молодїж не має інших цілій і задач, як друкувати сей журнал. Коли йшло змагання, то лиш про се, щоб на журнальчик приложити соціалїстичну марку і так здобути для соціальної демократії орган коштом товариства або друкарні. Треті про

добро речі посполитої радили в замкненім гурті. Видавали проклямації, ухвалювали щось на далеку будучність, а все конспіративним способом. Сходили ся в бібліотеці, зачиняючи за собою двері на ключ. Отсему багато хлопців було нерадих. А вже поза тими трьома гуртами вся молодіж складала „летючу партію“ і підходила або до співацького „Бояна“ і „Торбана“, або до „Сокола“, або збирали ся поза товариством у якій молочарні, чи ресторані а то й розбрили ся.

Вибрані шукали втіхи, суботники пішли за насущним хлібом по канцеляріях, а кому годі було, той поїхав на село до родини, або на левкцію.

Не в тім річ, не в неминучім розбитю на гурточки, а в тім, що приступ до вибраних гуртів був запертий. Віда в тім, що, маючи своє товариство, чутливіші хлопці не мали де після цілоденної праці пробути у вечір, що виїздячи на село, махали на все рукою.

Осип виніс традиції ще з гімназії в провінціоальному місті. Він міг би був мати велику поміч у товаристві, але недоконче потребував його піддержки. Сам був до волі свільний. Ще в гімназії відчував охоту до всесторонного образования і, шукаючи вказівок у порадниках для самоуків, то йдучи слідом за читаними книжками, добивав ся тепер далі книжної освіти. Не піддавав ся при тому зневірі од свого незнання, бо мав доволі багато практичного розуму і не ставив собі — дарма, що був ще молодий — надто широких плянів здобути глибоке образование в кожній галузї людського знання, бо се неможлпве. Вдоволяв ся тим

знанням, яке совістною працею здобути може профан. З більшим тільки інтересом працював над наукою, якій спеціально себе присвятив, студіям природи.

Орест познайомився з ним у т. зв. „спелюнці“, себто в молочарні на Підвальной улиці. Вийшло звідти чимало з нашої інтелігенції. При загальнім голосуванню вийшов звідти навіть один посол до парламенту. Посол ходив до спелюнки, бо „близько“, академіки ходили тому, що „дешево“, а Орест, хоч діставав від батька гроші, шукав у спелюнці товариства. Мав він його і в каварні Монополь, куди сходилися Українці часто і в значнім числі.

Бували там і старші громадяне, світлі проводирі, але хлопці, як було їм тісно, перенеслися з української зеленої кімнати в кармазинову, або в білярдову і там були ніким невязані, вільні. Заходив туди і Осип коли не коли, бо там нерідко міг стрітнути всю світлу львівську Русь, але тоді Орест не шукав уже иншого товариства. А то витягали його товариші монополісти на пивце або погулять. Хилив ся Орест сюди й туди, поки Осип не заволодів неподільно його душею. З того часу збудила ся в Ореста туга за чимсь добрим і гарним, якась невисловлена туга. Не умів він перекувати її на якусь працю, не мав сили й витривалости працювати над собою, але перемінив своє життя: бажав бачити і слухати розумних людей, говорити й радити і знов слухати. З Осипом ходив він до жидівсько-польського товариства „поступової“ молодіжи, зложеного із самих таки Жидів. Там він чув відчити і дебати.

Бували там і дуже розумні розмови, а Орестові здавалися вони навіть високо вченими. Там він бачив жіноцтво рівноправне і мабуть рівно образоване з мужчинами зеднане з ними в одно товариство. Це його дуже вразило. Не бачив він нічого смішного у поступових Жидівок, самих богатих, знуджених елегантним товариством, ні не мав чуття, щоби розпізнати нещирість, не завважав купи фраз і порожнечі під тими фразами. Не мав ока, щоб побачити, як то о десятій годині наукові засідання переносять ся в „сауітський“ город і там докінчують ся при місячнім світлі на лавках — флїртом. Раз відпроваджував до дому якусь молоду товаришку, але не знав, що з нею говорити по дорозі і постановив на будуче уникати такої нагоди.

Але тут загорів ся Орест до фемінізму куди більше, ніж Осип. Осип цікавив ся ним, як иншими справами, а він дійшов до ентузіазму. Невмираюча в нас думка про жіночу газету озвалась у ту пору живійше, а навіть говорено про сподіваний приїзд Кобринської задля її редаговання.

„Кружок українських дівчат“ обізвав ся в ті часи кількома відчитами і то людей з поза товариства. Головною подїлала на Ореста жива участь жидівського жіноцтва (урядово зветь ся воно польским) у просвітнім і соціалістичнім руху, вчашання Польок і Жидівок, а навіть — кількох Українок на львівський університет. І з того захвату прочитав Орест про феміністичні справи скупі сторінки в українській літературі, прочитав і чужі праці тай зладив навіть відчит. Виставляючись на безпощадну, глумливу критику і то

більше за форму, ніж за зміст тої праці, відчитав її в Академічній Громаді.

Але з запалом боронив себе сам Орест, боронив його Осип, а головню: поза товариством, у розмовах піддержав його і Орест не упав духом після першої невдачі, а навіть підняв голову.

В таким настрою написав він лист до родини. Писав до батька і до мами, а довге, довге письмо написав до Ірми. Навіть післав їй цілий свій відчит. Дальшу агітацію провадив вже особисто, як поїхав на Різдво до дому.

Тут вринято його не тільки з давною любовою, але з відтінком пошани: адже він академік, а надто читав свою працю перед собором і був у „Ділі“ друкований, як прелюгент. Та й ще знав говорити про такі небуденні на селі справи, як жіноче питання. Та не зважаючи на те все, не вдала ся Орестові місія; Орися була найстарша, то нащо ж мала давати поганій приклад молодшим? Чого мала шукати у Львові? Правда, їй 22 роки, але ще Бог може дати щастя. Нема ще чого тратити надію. А тим паче молодшим. Ні одній з них нема чого їхати. Ще мають час. Вже найменшу, то призначать на вчену. Питали Амелку, чи вона хотіла би вчити ся. Але 14-літний дівчур сказав хитро, що до Львова прїємно поїхати, та не задля науки Дивлячись на її вроду, згодили ся, що каже правду.

Орисі очевидно дуже сподобали ся братові замисли. Се підказала психологія 22-літної годної дівчини неволеної на селі, не запряженої до якоїсь праці; того допоминала ся молодість, що минала без пригоди.

Тим то й Оріся не так легко згодила ся з тим рішенням справи, яке подали батько-мати. Ну і подовгих нарадах вийшло щось цілком несподівано. В мясниці повезла пані матка Орісю й Клявду на баль „Сокола“.

І Орест, хоч молодий, побачив у тім глум дійсности надідейними і феміністичнимизмаганнями, але прийняв усе, як пристало доброму синові і доброму братові, розумному хлопцеві. І він і Оріся розуміли справу так, що тепер вона придивить ся хоч до зовнішнього вигляду, хоч до сьвяточного балевого настрою столичвої Русі, а згодом, як батько уступить, то наміри молодих сповнять ся.

Мати спинила ся з дочками в готелі „Ванда“, відки близько до славного Нафтули тай на базар. Там спиняли ся найчастійше такі, що мало знають Львів. Але на балю дівчата не дуже бавили ся, хіба стілько, що помогли старання комітетових. Орест сам не вмів ще танцювати, соромив ся просити других академіків танцювати з його сестрами, а конкуренція жіночого світа на львівській балевій салі надто велика, щоб незамітні дві попадянки з Поділя за першим разом мали який успіх. Перша подорож до Львова не вдала ся.

За те Осипові перша подорож до містечка мусіла вдати ся. Почту й аптику відшукати не трудно. Щоб конята припочали, перейшов ся Осип єдиною мощеною вулицею в містечку, прикрашеною ще місцями нерівним камяним хідником. І так за пів години він уже знав усе містечко, та ще скорійше дізнав ся він мимоволї, через що Кульчицькі не бувають у містечку. Колп його шарабан вточив ся на торговицю, прозвану ринком, Жидики почали

приглядати ся до його пильно, потрохи з цікавості, що зявляєть ся чужа, незнайома людина, потрохи пізнаючи екіпаж, або фірмана. Коли через яку там годину появил ся Осип у друге, щоб їхати домів, уже Жиди, як добрі знайомі підходили до його тай поздоровляючи, заговорили : одні по українськи, другі по німецьки, а треті по польски. Але ріжними мовами питали вони про одно : „коли приїде їмость Кульчицька?“ У одних світив з очей тріумф, що пізнали попівського зятя, який заїхав чужими кіньми, знов ті, що не могли підробити цифри на квіточках, або дешево дали товар, шукали тепер помсти : „знай у яку родину ти вліз“, тай питали : „Вже час може, щоб я дістав своїх пару ренських?“

У місті стрітив Осип тестя біля касина : Вони розклонили ся один одному мовчки, як далекі знайомі тай більш нічого. Від самого таки шлюбу дивив ся на його Кульчицький ось як : Ти мій зять ? Ага, пізнаю, пізнаю. Ти, пане дзюю, взяв мою доньку. Бачиш, який я добрий, що дав їй життя : не булоб тобі з ким одружити ся. Я теж ласкаво допустив тебе до шляхотських порогів, до стола і ложа. Але я для тебе чемний — мов поважанне !

По дорозі до дому догнав Осип дяка тай взяв його на повозку, і навіть посадив поруч себе. Хоч дяк велика особа, та ся щирість підбила його до краю і він бажав молодому панові зробити щось дуже приємне. Вважав, що найліпше буде довірити йому деякі вісти про панотця.

Перш усего підпустив дяк довгу фразу про давні часи, а був він справді старий, ще з дяко-учительских времен. Тепер він уже лиш почетним „півцем церковним“, бо дякує його син. Учителем

не став, бо не мав щастя тай іспиту не здав. Від його ото почув Осип, що панича Ореста всі дуже люблять в дома і що він дорого коштує: окрім сього, що посилає батько, він дістає гроші від мами. Як же був у Празі, то вгомость добре стогнали, бо якось не легко їм за гроші.

Далі дізнав ся Осип, про що чув уже на своїм весіллю від ксьондза, що Кульчицький в особливих зносинах із двором, але на вступі просив дяк пояснити йому, що то значить руський шляхтич і чому не всі панотці такі шляхтичі, як о. Кульчицький. Отже тому певно, що шляхтич, тому він добрий із панами в місті і з дідичем. Він уряджує лови в двірським лісі і ходить зчаста до двора, де управителем майна „пан жонца.“ Дідич нежонатий, товариш тай приятель панотця сидить у Львові а приїздить у своє село лиш раз на рік, важнійші справи полагоджує при помочи панотця. Читальні в селі нема лиш паламар „отримує газету Качковського“ і книжочки, а вгомость платить, чи пак ніхто не платить, тимто й не раз не присилають зі Львова ні книжочок, ні газет. Перше йшла „газета“ на його, на дяка, але щось потім перемінено, а паламар же не член.

— Який член, чого? — питав цікаво Осип, але й пожалував зараз свого запитання і кавав ся за своє незнання. Дяк дивив ся на його здивований і з закидом:

— Який член? — повторив він за Осипом — адже я член, ви член, панотець член і паннич Орест теж, але паламар так не член тай не може бути. — Тепер, із такого пояснення, уже зрозумів і Осип, що значить член тай потішив старого.

— Я лиш не дочув, пане реєнтий. А якже вибори відбуваються в селі тай які кандидати виходять ?

— При виборах тримають люде з руським кандидатом. Комісар сидить у панотця, забавляє ся в них і не противить ся людам. Нераз вгомость кажуть, що по других селах бють людей, штовхають і карають — „у мене того нема.

Я сказав старості, що свого села не дам йому, що тут не мають чого Поляки шукати тай ви люде, маєте супокій тай волю.

А як вам мало таких зборів, як раз у рік у паламаря, коли почнете слухати радикалів і Українців тай премудрого Антося (себто мого унука, пояснив дяк) то дістанеш і грушки на вербі і штовханця в бік.“

— А щож той ваш онука Антось ?

— Антось партія. Він каже, що хлоп і піп і пан то все рівно і що хлоп не потребує попівської руки і науки. Він добрий і розумний, але має завзяток у серці тай не поступить ся нікому. Знає ся з сусідними радикалами і в місті, на вічах тай на зборах або він сам себе ставить за все село на делегата, або бере зо собою старого Швака, а вгомостя, так як би не було в селі. Навіть одним словом не згадав за його перед собором. Він тут у селі так як газда в хаті. Навіть адвокат в місті його лише знав. До панотця приїхав раз чи два в гості і в місті стрічають ся красно, але як треба за яку політику, то адвокат до мого Антося. Тай за те панотець криві трохи на мене. Та щож я винен ?

Далі не було вже коли розмовляти, бо приїхали на дяківку ; треба було розлучити ся.

— Дякую вам пане, щосьмо красно собі побалакали тай дякую, що жалувте моїх ніг старих. Дай Вам, Боже, здоровля.

В дома дожидали Осипа з вечерою. Всі були в столовій, а Кирило був падутий. На Осипів привіт не відповів він і се при утончених товариських формах в сімї Кульчицького помітно було ще різкіще. Пішло сьогодні як з Петрового дня, впринули двіні диссонанси, до яких була підстава, бо сподіваний зять ставив себе безмірно високо, а вже до разу ставив себе безконечно вище від правдивого зятя, від того сьвітського інтруза. Підчас якої будь розмови він ставив себе з усіми Кульчицькими, або себе і якогось там сусіда, чи себе і добро України на одну дошку, а Осипа на другу.

Паннам було про се байдуже. Ніля, а навіть чомусь і теца тягли все за Кирилом, за те Кульчицький ніякої спілки з ними не хотів мати і не словами тай не до його, але так до всіх говорив якоюсь нечутною мовою про будучого зятя: Він може їсти два фунти мяса на день, бо я не скупий, мбже розкусювати кістки з компоту, бо його батько швець у Галичи, але до міста їдучи, я не посадив би його поруч себе. Та він хоче женити ся з Нілею Інший не трапив ся. Він дістане колись сьвяченне і парафію — ну, ну... хай там буде. Лише з далека, з далека!

— Ось як погано минає третій день по шлюбі. Родина, як родина — Бог з нею, та як же важко тут жити, а навіть дихати серед них! Тай усі довкола, як би завзяли ся, кракають мені над ухом, що у Кульчицького грошей дасть Віг... — розумував Осип..

III.

Осип привіз з почти запросяни на концерт „шіснацятки“, що мав відбутися в З., у недалекому, більшому містечку. По концерті обов'язково танці. Сей лист лишився у його випадково і що тільки другого дня перед полуднем доручив його Осип Клявді й Амельці, що завязані білим тюльом — лиш кінчики носів визирали зпід заслони — висіли на гамаках у садку тай крадькома зазирали в другий кінець саду, де стояла бесідка. На тлі листя в бесідці вирізувалися дві постаті: Нілі і Кирила. Обіймалися палко, цілувалися, часто вона, як сиділа в його на колінах, так і звисала безсильно на його рамя. Може гадали, що сего не видко, а може й не журилися тим.

Знав Осип, де Клявду й Амельку застане. Вони зазирали — і горіли. Так ведеся вже третій день нині: Оріся йшла з мамою в кухню, бо привчалася варити, Осип на прохід, а молоді в сад.

За лист подякувати не забули, але не показували радости, наче йшла річ не про них. Осип не знав причини тому, аж під вечір дізнався. Сполюдня не пішла з ним Ірма, як звичайно, в ліс, лишилися дома. Скоро дерева посіяли густішу тїнь і після спеки наближалася прохолода, показалися в садку мати й Орпся, прикликали Осипа,

а Клявда й Амеля, ніби самі навинули ся. Почало ся добре. Буцім річ ішла про щось нове, спитала ся мати, не знати кого, чи не могли би „дівчата“ поїхати на концерт і забавити ся. Ні вона ні Кульчицький не поїдуть, то треба, щоби вибрали ся Осип і Оріся. Оріся возьме сестер під опіку.

— І сама погуляв собі з львівськими знайомами — докинула Амеля.

— Як удасть ся, чомуж ні, але старати му ся і тебе з ними познайомити. Впрочім вони були на весілля в нас то і ваші вже знайомі.

— Я поїду, панї матко, з гарними зовицями — згожував ся Осип — і моя вже голова в тім, щоб їх ноги не дармували.

— А з молодію жіночкою ні? -- допоминала ся Оріся.

— Ах, само собою; якже міг би я Тебе забути.

— От і бачиш Клявдо, опіку маємо, танцюристів так як би мали тай можемо їхати — промовила Амелька.

— Таж ми самі може принадимо ще яких хлопців до себе, тим і шуринові не така вже тяжка буде праця.

— І я сам так гадаю — запевнив Осип.

— Як то добре, мати шваґра. Але тут, мамо, — додала Амелька — річ в одній ще дрібниці: ми не маємо в чім їхати на концерт.

— Я на се справді вже не пораджу — промовив жартовливо Осип.

— Так, ваша місяця вже скінчена — одкинула Амелька. — О скільки взагалі зачала ся...

— За нові сукні буде тяжко, мої діти.

— Бо для нас мамунечко — почала Клявда.

— Ні, сивку, не в тім діло, але після всіх видатків не сила

— Чомуж для всіх на видатки є, а для нас нема.

— Ні, Амелю, що тут говорити : зречімо ся тай по всему ; хиба ми мусимо їхати ? чи непривиклі до того, щоб сидіти дома ? Хотілоб ся, а як годі, то годі — насміхала ся Клявда.

— Доню люба, не говори так. Хиба не знавш, що я всім вам рада ?

— Ми знаємо, мамочко, і нічого прикрого Вам не кажемо. Як що говорять ся, то правду.

— А ви, шваґруню — не потребуєте відсувати ся на бік по три кроки на мінуту — кинула Амеля Осипові — нема тут ніякої сварки. Можете бути свідком нашої розмови. Чи даєте нам такий притик ?

— О, не гадайте ! — відповів Осип, приступаючи ближше.

Орисі така розмова не була приємна, але Амельці всі уступали і вже до того звикли. А мати, як би всього не чула, говорила своє :

— Я гадала, що можете їхати в весільних сукнях.

— Гадаю, що мамунечка добре кажуть, бо ви справді могли би їхати в весільних сукнях. Всего один вечір у них були, тільки чотпри дні, як справлені.

— Бачиш, ти вже чотири дні замужем Ірмо ! Три добі ! — казала Амелька тай дивила ся просто в очи Осипові, тай ще як дивила ся. . мороз його проймав — ти вже три добі замужна — се вже четвертий день як чоловіка мавш — казала вона.

— Саміж ви кажете, — мовила Клявда, що там будуть наші весільні гості, то як же нам у тих самих сукнях виступати. І що-ж таке? звичайна собі сукня, пошита і прибрана аж надто скромно. Якби то вовна, то можна би їх ще носити, але треба фарбувати і на ново прибрати тай то хиба до щоденного ходу, не на баль.

— Ах, як хочеш, сестричко Клявдо, але я в фарбованій сукні не піду на баль. Я танцюю з життям, прію; ще лишив би ся слід на білій рукавичці в якого панича.

— На рукавичці ні. Хиба, Амелю, не знаєш, що наші паничі, навіть Львовяне, не такі делікатні, щоб танцювали в рукавичках.

— Скупий видати ґульдена на рукавички, а нам виплямить рукою і кілька стаників, не то оден.

— Ходить о принцип — забрала голос Оріся, що була на студіях у Львові — річ в тому, через що не можна бути два рази в тій самій сукні? я булаб пять і десять разів і справді так робила у Львові. — Ну, ти еманципантка — відрубала Клявда — з тобою сестричко, инакше.

— Я зробила би так само, як би мені хтось сказав, що за те віддам ся за Осипа — дровичила ся Амелюка і при тім дивила ся Осипові в очи й обкидала його таким полум'ям, що шваґер скипів і збентежив ся.

— Не псуй мені чоловіка — жартувала Оріся, а ти Осипе, не паленій мов панночка, лише скажи Амелі, що я тебе не причарувала переносеними тай немодними одягами.

— Справді так не було, панно Амеліе, — покривав Осип свою нійковість.

— То чим-же вас вона приманила? скажіть, шваґруню, і то зараз.

— Я так раптом не люблю відповідати на запити.

— Не любите, як хто вас приступом бере?

— Ні, не люблю.

— Але так поволи і розважно, скажи ти їй Осипе, за що ти полюбив мене — вмішала ся тепер Орися і приступила до мужа ближше. Осип глядів на Амелю і завважав, що її обличче дуже інтересне; на перший погляд зараз приманює в неї і то справді приманює пух на верхній губі тай під ухами, спускаючись від русявого волося. А уста які ніжні! Він досі не дивив ся уважно на неї, хоч з першої хвилини мав вражіння, що вона із всіх сестер найгарнійша. Алеж треба було відповісти на питання, якого досі сам собі Осип не ставив. Амелія підсміхала ся дивним усміхом і споглядала на них обоїх, а Орися споважніла.

— Не збувай мене яким будь жартом — мовила.

Хоч як смішна здавала ся Осипові жінчина серйозність, хоч се вважав першим її гріхом проти його, та бачив конечно потребу серйозно відповісти.

— За серйозність і повагу, з якою ти шукала науки, за твою добрість — говорив по студентськи.

Ірма держала його за руку, Амелкаж бухнула сміхом: „Буває й так на світі божім, ходить і таке по людях! ха-ха-ха...“

— Але куди ми зайшли — нагадувала Клявда. Розмова почала ся від концерту і від нашої тоалети.

Щоб виглядати менше смішним в очах Амельки, вважав Осип потрібним говорити. Радив отже оглянути сукні і поправити, як дасть ся, а ні, то купити нові.

— Мудра рада, покличемо вас оглянути їх.

— Можу на се згодити ся. Напишемо також до Ореста, щоб заблукав ся на той концерт.

— Хто знав, чи так дуже варто стільки клопотання приймати, вибираючись на сю забаву; там будуть певно самі молодики.

— А чогож ми вже стільки літ сидимо, мамцю, в такім глухім куті? Час би вже рушити в світ, кудись близько Тарнополя, або Станіславова, або хоч під Коломню. А то вибрали татко якийсь подільський кут забутий Богом тай людьми.

— Тепер іще можна видобути ся в світ. Але поки пустили залізницю, як же тоді можна було висидіти тутки?

— Ей тільки булоб ще біди, мої діти.

— Правда, старим тай повінчаним, то може, мамунцю, але не нам.

— І вам ще буде, дітоньки. Що кого жде то не обмине. А впрочім колп-б Бог дав, що вже Ірма з Осипом будуть на своєму, так ви поїдете до них тай прогуляете мясниці, і може Бог вам дозволить зробити якусь добру знайомість.

— Се до тебе, Клявдо, бо я замуж іти не гадаю. Коли бажаю бавити ся, то для самої тільки забави.

— Ну, та звісно, хто би в тій правді сумнівав ся — почав було Осип.

— Ні, ви шваґре, не знаєте, а хочете сьміятися з мене. Два рокп назад я хотіла вийти замуж,

а тепер уже не хочу. — У обох сестер і мами зівяли уха від сих слів, зворушилися прикрі спо-
мини. Але мати підійшла до неї тай цілуючи,
промовила лґгідно: Ти пустію, щebetухо, не раз
та не два верзеш ти немудрі речі. — Амелія по-
цілувала Кульчицьку в руку, але натяк на якусь
немилу історію був надто виразний, щоби можна
було не помітити сего.

Дівочий щebet замовк тай Осип, як лишів
ся один, не збув ся вражінь розмови. Дивні були
в сій родині відносини. Що нема тут любови,
Осип був певний; навіть Орест, здається не був
люблений, хіба мав великі привилеї, як одинак.
А не вважаючи на те йшло все мирно Се добре
вихованє, гадав Осип, се чемність защеплена вже
в дитинстві. Се вона, краса товариських форм
держить сю родину, хоч їх інтереси розбіжні. Вона
не дає рідні розпасти ся на кілька зденерованих
зведенюків, як звичайно буває. Цікаво власне, що
ся терпимість стрічається у нації наскрізь де-
мократичної, де чужі супроти чужих, а не то свої
між собою не хочуть бути звязані ніякими фор-
мами. — Се культурність. Се початки традиції
в інтелігентних родинах. Коби так ся традиція
обіймала і суспільні справи, хоч би політичний
світогляд і політичні програми тай діяльність...

Отже треба їхати на баль, чи вечерниці. Про
той перший свій баль „Сокола“ розказувала опісля
Орися Осипові. Він тоді ще не познайомив ся з нею,
бо по баях не ходив тай Орест навіть не згаду-
вав йому про приїзд сестер. Вони про родинні
справи взагалі не говорили з собою. Чи мало було
загальних справ? Чи молоді студенти, почпнаючи

виробляти собі світогляд, не мають чим захопити ся?

Як недовго були вони ще на університеті, а вже пізнали ясно, серед яких ворожих живуть відносин. Скількож духової праці, скільки енергії, сил і часу іде у Українців на обстоюванє своїх прав на чоловічу гідність і національне достоїнство. Замість того, щоб іти рівно в цивілізаційнім поході людскости — треба їм виборювати давно признані конституцією права. А далеко сильнійше такий стан — відбиваєть ся на молодіжи. За право, вчити ся рідною мовою, примушують молодіж час і сили, потрібні на духову працю витрачувати на боротьбу з закопанськими топірцями, безіменними статями своїх таки професорів, з крутіїством сенату і льокая польського кола, прибраного в мундур міністра. Потім їй кажуть: нема посеред вас кандидатів на катедру!

— Достогу те саме, що було батькам нашим на Диких Полях — казав Орест — боротьба з Татарами, боротьба з Унією та лайдацтвами польських соймів. — Всю свою кривду відчувала молодіж живійше, бо завітав до неї вчений професор, що був їй щирим приятелем.

Він вказував дорогу охочим до наукової праці, вказував на велику вагу культурних змагань і студенти тоді ще яснійше побачили, що то їх одриває від такої праці а то й цілком не допускає.

Серед тяжких і дуже тяжких обставин працювали Осип і Орест над своїм духовим розвитком. Осип з правдивою відрадою нагадує щирі розмови з Орестом.

Тої щирости вже не стрічав опісля. А розлучила їх військова повинність, яку Осип мусів відбути вже в слідуючім шкільнім році. За перші два місяці його не пускали з касарні, він міг лише випадково почути про ті події, яких був учасником Орест: про наради 8. жовтня, про інцидент з Фіялком і памятне віче з 19-го падолиста.

Коли Осип відбув першу військову школу і вийшов „на світ“, університет був замкнений, а третого дня заворушила українську суспільність і порушила європейську опінію подія нечувана від п'ять століть, що вся українська молодіж примушена покинути львівський університет, опускає сьвятиню науки, яка стоїть під знаменем великого польського п'ястуга і австрійської поліції.

Серед горячої боротьби переписувала ся Ірма з Орестом, але вже й не було їй чого їхати на львівський університет. Після сецесії поїхав Орест у Прагу, а Осип лишив ся сам в опущеній столиці галицької Руси. Дня 7. грудня зійшли ся молоді борці за будучність України на розв'язанне свого товариства „Академічної Громади“, прийшли закопати власними руками набутки кількалітної праці. Орест і Осип знов нагадали собі Дикі Поля і здавало ся, що се закопують селяни достатки, тїкаючи перед татарським нападом. Та всі студенти і всі гості були певні, що по сей закопаний скарб вернуть ся незабаром українські сини, міцніщі духом — і сильною, навіть, як треба буде, то оружною рукою візьмуть собі своє право.

З того дня навернув ся Осип до жидівського товариства, а з Орестом міг хіба листувати ся.

В ті часи Орися свої нездійснені бажання — вчити ся на університеті — зреалізувала таким способом, що кинулась збирати складки на сецесійний фонд і брала участь у вічу, яке відбуло ся в їх містечку, так як цілий ряд подібних віч пішов по всій галицькій Україні.

З Праги Орест писав до Осипа оден раз лише, а лист, яким відповів йому Осип, вже не застав його в Празі. Орест, як колись цікавив ся жіночим питанням, так тепер із всім жаром молодого серця пішов на страйковий терен. Саме тоді, як вийшов Осип із війська на волю і записав ся на університет, несподівано опинив ся у него Орест. Але що з ним діялось! В такі хвилі, коли був здоровий, то розказував усі страшні варварства адміністраційних властей, сторожі безпеченства і судів, якими австрійський уряд дозволив Полякам давпти легальну, на законах основувану боротьбу українського мужика. Здрігав ся Орест сам від того, що розказував, то знесилений ставав знов байдужим до всего, що діеть ся навкруги.

Як на глум у сю пору диктували прокуратори трибуналам засуди на страйкуючих, а сих розправ відбувало ся стільки враз, що українська преса не в силі була подати докладні справоздання. Не слухав Осипа Орест, читав їх і попадав у ще важшу задуму, так що замість їхати в Прагу на студії, пішов у санаторію. З того часу вже дуже довго не бачив його Осип.

Одного літнього дня, (зближав ся тоді кінець третього року Осипових студій), познайомив ся він з Орисею принагідно на викладах української історії.

Осип був природник, але на інтересний виклад про Хмельниччину ходив і слухав пильно. Чи раз він згадував Ореста, і коли стріт'їв тепер його сестру, то перша річ була спитати про його.

Але в Орисї потемніли очі, коли він згадав се імя. Сказала Осипові, що брат її дивно змінив ся. Колись се був хлопець енергічний та з гарними замислами, а тепер лиш нечасте проблискує у його давний запал. Тоді він розумно говорить і зраджує, що передумував усякі справи, що може ніколи не сходить йому з гадки добро і будучність України. Але поза тим ходить він мовчки, досить читає та нерадо говорить. А як уже зачне розмову, то тяжко з ним у чім небудь згодити ся.

Вона говорила се отверто, як доброму товаришеві свого брата, але при тім бачив Осип, як їй се нелегко, тим то й не допитував більше. Орися справді не всьо йому сказала. Орест пізнав поблизу, в сусідстві учительку й обов вони посполу розгоріли ся симпатіями. Се стало ся незабаром після того, як, одужавши, приїхав він зі Львова і знайомість тягнула ся досі. Батько хотів вислати його до Праги, бо припалоб йому вже іспит робити, але Орест не згодив ся і виминав розмову на сю тему. Старий Кульчицький потайно постарав ся, щоб учительку увільнено з дотеперішного шкільного округу, але вона не так то далеко дістала знов місце. А хоч би й далеко перекинуто її, то й так Орест не гадав її покинути. Сам батько мусів йому купити колесо і хлопець робив прогульки. Родина від того всього непокоїла ся. Алеж як він з дому не виїздив, а попадав у свою чорну задуму, то було гризоти ще більше.

Всю ту подію діймаючо відчувала Орися. Вона хоч не знала Орестової дівчини, змалювала собі Ольгу відповідно до того, що читала, відповідно до новонабутих своїх поглядів. Ольга в її очах була жінка низшої породи, мусіла вірити в авторитет чоловіка, а з другого боку сама обнижала рівень думок і світогляд, весь скарб умовий у того чоловіка, котрий її пригорне і поцілує.

Була се дівчина необразована, не читала „Першого Вінка“ і „Нашої Долі“, не бажала захоронку на селі, і допущення жінок на університет у Львові. У вій бачила Орися жерело злого і жерело братової переміни; ні, просто — упадку. Тим то вона Ольги не любила, а Ореста перестала цоувати.

Осип міг лише жаліти і жалів товариша, а то, як одного з боєвої кадри і як одиниці. Мало він сходив ся з його сестрою і небогато говорив з нею, але як наблизив ся речинець правничих іспитів, він запитав ся в Орисі, чи не запросила би вона брата до Львова. Орися вчинила се і незабаром дістала лист, що Орест приїде. Але другого, чи третього дня він вже написав, щоб його не ждати.

Проба не вдала ся, та з новим шкільним роком зявив ся Орест сам у Львові, тільки, що — під цісарський гвер. Якеж там його життя було в казарні! Яких мук він зазнав. Осип налякав ся; коли відвідав його у військовім шпиталі, казав Орест, що смерть собі зробить Як раз в пору поспішив йому на поміч хрещений його батько, сусідський дідич і — Орест опинив ся на волі.

Ся нагла цереміна і реакція так на його вплинула, що він почав цікавити ся життям, запи-

сав ся на університет, оселив ся з Осипом і по курсі здав іспит тай то з відзначенням

За весь той час не було між товаришами давньої щирости. Може була щирість, але приязни не було. Осип був на тільки делікатний, що не робив ніяких уваг, він тільки добрим своїм прикладом впливав на Ореста, але Орестові не подобалась його педантична точність.

Те, що Осип ніколи не пропустив лекції, що на волос не відступив від розділу часу, що розмовляв з Орестом лише в означених годинах, і що кожного дня в ту саму годину обідав та вечеряв; се — чим далі, стало Ореста драгувати. Він казав загально, що Осип показує мало серця, а багато розуму, що він — філістер...

Ще останками сил дотягнув Орест до того дня, коли визначили йому іспит, а там поїхав на село. Не буде йому над головою кожної чверть години товкти молот у дзвін, не будуть в означену годину світити і гасити світла. Нехай хоч зразу одпочине стомлена по такій муштрі душа.

Як він рад був втекти на село, так навпаки Оріся, рада була свому побутуви у Львові. Вона використовувала той свій побут цілком инакше, ніж першого року. Зразу вона не знала, що з собою зробити. Їй здавало ся, що виклади на університеті будуть цікаві як роман, що вони дають систематичну, заокруглену цілість ріжних наук. Але розчарувала ся, побачивши, що се бувають подрібні й докладні, вирвані з цілости вказівки тай часто у такій нудній формі, що хоч пропадай. То знов помітила, що в богатях науках немає в неї підстави та елементарного знання і се її одпи-

хало від науки. З того часу вона ходила на виклади без найменшого зацікавлення, лише тому, що не мала відваги на злочин. Їхати миль 30 до Львова і не ходити на виклади — се справді був би злочин!

І в бібліотеці товариства Шевченка не знала, що взяти: попросила „Зорю“ з 80-их рр. тай вчитувала застарілі оповідання, яких тепер уже не пишуть, а читала їх не для студій, лише так, як читає ся літературні новости.

Тепер вона ходила на університет менше, а за те бувала на вічах і зборах, на популярних викладах і на виставах, і брала участь в маніфестаціях.

Заходила до товариства молодіжи „Січ“, вписала ся до „Кружка українських дівчат“, взяла на себе обовязок зладити відчит і наперед вже думала просити Осипа, щоб поміг їй достати жерела та матеріяли. Такий поважний пан мусить знати, де і чого шукати для відчиту. Вона зробила ся сьміла, всіх студентів кликала товаришем — втягнула ся в студентське життя, шукаючи товаришів не в викладових саях і не в бібліотеці, але в товариствах і на зборах. Зазнайомилась теж з виднійшими і світлими людьми із нашєї сусільности, про яких розказував їй колись Орест, а вона побожно слухала.

Поволи вернула ся вона під кінець того другого року і до бібліотеки і на виклади, тільки що в бібліотеці шукала якраз потрібної їй книжки, а в списі викладів також держала ся ладу: не йшла з економії на палеонтольоґію, а звідти знов на історію штуки. Тай поза університетською салею шукала

повязання зібраних відомостей, хоч і поверховно і прихапцем.

На третій рік батько вже не мав охоти посылати її до Львова. Одно, що видав на неї гроші, а друге, що не бачив у тім ціли. Сю другу думку висловила Амелька, витаючи Орісю запитом, чи не привезла собі жениха зі Львова. Оріся просила маму і ся, хоч — як звичайно — підтримала батьків авторитет, потайки мусіла просити за нею. Розмовляючи з батьком, не сказала Оріся так ясно, що не лічить на посаг колись, бо справді, про посаг не говорило ся, але так її зрозумів старий Кульчицький. То побіч маминої просьби було друге „про“. А врешті заважив голос Ореста. Коли батько представляв Орісі, що мусить краще про сина дбати, той зрік ся в користь сестри своїх прав на батькову поміч.

Зробив се з різних причин. На їзду до Львова не мав сили, підтримати плян Орісі, бажалось йому з тої причини, що колись дав до того почин, а також не бажав бути поблизу неї. Другі сестри відносили ся до його тепер так само, як і перше, за те Оріся дивцла ся на його наче з докором. Так здавало ся йому...

Досить, що Ірма вибрала ся до Львова на третій рік. Тут з одними була вже добре знайома, з другими знайомила ся; більш-менш у всіх товариських кругах витали її радо. Жила вона в одній бездітній сім'ї і з молодого ще своєю хозяйкою у двох ходили скрізь, де лише цікаво було піти Українцеві. В сю пору педагогічне товариство постарало ся про цілий ряд відчитів на свою користь. Вже другий відчит Осипа оголошено в часописях, то Оріся

так як і на інші відчити, пішла й тепер. По відчиті зайшли на чай до каварні „Монополь“ і тепер Оріся навязала з Осипом втретє живійші взаємини. Сього разу вже тривкійші. Знов пішло про відчит і хтось инший сміяв би ся з Орісі, з її охоти вчити других, не тямивши самій богато, але Осип дивив ся на кождий прояв поважно і в змаганнях Орісі, цїнячи добру волю, вважав її відчити за вправу, за працю над собою. Се не так навчанне других, як наука для себе самої.

Він відносив ся до Орісі прихильнійше ніж колись, бо зробив ся для всіх привітним, наче побачив якусь краску, якої досі його око не вирізняло, наче почув якийсь новий, нечуваний тон. Ні, то він почув свободу. Одинайцять років ходив у ярмі. За весь той час не мав відпочинку навіть на час фєрій, бо вчив так само, як у шкільнім році, таких що не були в силі одоліти шкільних мудроців. Недавно скінчив філософічні курси. Покінчивши їх, роздумував, чи вложити шию в нове ярмо, себто вчителювати, а іспит відложити, чи лишити ся на свободі. Рішив ся на останнє. Дістав позичку на користних умовах, бо міг її сплачувати частками і то не зараз, а через рік, як дістане посаду. Та й так зробив собі дозвілле. Не значить, що нічого не робив: він працював навіть більше, але виключно для себе; залюбки вчив ся і готовив ся до іспиту. Не розриваючи свого часу на біганину по лекціях, міг годину-дві посьвятити на відпочинок в каварні, де мав журнали і товариство.

В ті часи був у настрою студенства занепад. Се й не диво. По великім підємі таке відчувало

ся, хоч дійсного занепаду не було. А тут одні студенти примусово, другі добровільно лишили ся на чужині, треті готовили ся до дальшої боротьби тихо, оціняючи перше стан, який витворила дотеперішня боротьба.

А серед таких обставин голоснійше заявив себе гурток по части із студентства, по части з людей недалеких од його під прапором „Сьвіта“, Осип пристав до них у тім значінню, що сїдав побіч поетів у „Монополці“. Сам „Сьвіт“ не представляв для його інтересу, починаючи претенсіональним заголовком, а кінчаючи на пустих фразах про духовий „аристократизм і виспість“ Куліша. Він навіть дивувався, чому сю часопись редагують у кофейні, замість — як пристало на чесного філістра у хаті за писемним столом. Осип радив хлопцям випускати неперіодично книжки з перекладами найгарнійших модерністів, коли справді хочуть заступати нові напрями, бо на часопись нема в них не то вже матеріальної, але ще більш, моральної сили. Він любив не їх часопись, але їх самих, любив їх вірші, а часто навіть волів їх розмови, ніж писання. Коли, було, зійшли ся разом, вони цікавили Осипа тим, що заступали ся за щось неясне і непевне, що серед них дримало. Зводили бій з невидимим, їм самим незаниманим ворогом. Говориж з кожним нарізно, тоді бачиш, що хоч вони мачали в одну редакційну чорнильницю свої поетичні пера, а проте кождий з них мав иньший, задушевний інтерес і найгострійше критикував приятеля приятель. Осипа цікавила непорядність, просто волокитство поетів і хороблива, часто недобре затаєна гордість і власна любов. Осипові

мило було мати щось непостійне, слабе побіч себе. Тому, поважаючи таланових хлопців, радо сїдав коло них.

А шукаючи їх товариства, Осип стрічав часто Орисю. В кружку молодих поетів тішила ся вона симпатіями, вони навіть присвячували їй віршички. Кажали, що „інтересна“. І справді, вела з ними дотепні, милі розмови, до яких Осип прислухав ся. Вона ж і виробила ся за той час: придбала деякого знання, а головню, так про себе сама думала і відти йшла певність себе тай вдоволенне.

Зате з Осипом діяла ся якась дивна зміна. Почув якусь самотність. Колиб його так не стало при отсім столику, то навіть отсі поети не затужилиб за ним. Нікому він не цікавий ниці. Вартож когось бачити, що, як не щирим серцем, то хоч богатьома справами був би звязаний з тобою, був від тебе залежний, або хоч би відчув пустку, яка лишилаб ся після тебе. — Се поезія — говорив він, ловлячи себе на подібних думках — не так поезія, як сантименти. — Але — відповідав собі — чому ж я маю соромити ся таких гадок? Хиба мало прози було досі в моім життю? одна проза і проза. Відколи себе тямлю, я все лиш гарував; я нікого дружно не пригорнув до себе... Не завсігди за тим тужу, але часом, часом бракує мені чогось ніжнього, мягкого.

— Щось у нашого філістра вожі очі — засмієть ся котрий з поетів і перебе його тугу. А то їх приклад, їх товариство впливали на Осипа. Скільки любовних віршів кожний з них сипав іза рукава, скільки любовними листами мінвали ся вони з дівчатами, скільки пригод пережили, розказували. А він ні одного рожевого листка не

дістав, не знав він як то дрощить і стрясає нервами, коли дівчина кохана на груди голову скло-нить! Серед того здав він половину іспиту і то з відзначенням і підніс голову в гору. Розгадав собі, що досі в него не пропав без позитивного висліду ні один рік життя, а другі його товариші тратили роки: не один і не два. При тім позад ідейного руху він не зіставався: освіти і то всесторонної придбав собі більше ніж не один крикливий герой. Правда, чогось такого, щоб всю душу захоплювало, щоб позбавило його сну і мучило, за щоб він кинув на вагу свій супокій, що булоб йому мліїше ніж його здо-ровле, ніж його будучність, нічого такого він не знав. Але він совістно й акуратно сповняв свої обовязки, ішов прямо до своєї ціли. А ся ціль? Вже тепер йому давали посаду, але він не при-няв. Був би вже дійшов до мети. А дійшовши до неї? чи він би був щасливий? Всі його успіхи стали рядом перед ним і сказали, що він уже — чо-ловік. Так, мало до того бракує. Він зараз буде чоловіком; не тим homo sapiens, але членом суспіль-ности, який розвинув свої спосібности завдяки до-теперішнім культурним здобуткам, користаючи із суспільних інституцій. А робив се для того, щоб опісля, як тільки стане чоловіком, сповнити все, чого жадає від нього найблизша суспільність — Україна і вся людскість, якої частиною Україна є.

Отсі поети писали й друкували свої вірші, вони задачу життя сповняли, не осягнувши ще ні-якої суспільної позиції. Вониж вибрані одиниці. А він, рядовий собі, як вони кажуть: філістер.

Для його правдиве життя почнеть ся з хвилию, коли він достане т. зв. посаду і заложить родину

тай мати ме змогу виховати для України або поетів таких, як сі товариші в „Монополь“, або таких філістрів, як він, але філістрів чесних, не таких, як інші погані зїдачі хліба, що не знають своїх обовязків.

— Отже терпцю трохи. Ожениш ся — казав до себе — возьмеш собі душу, що піде з тобою одним шляхом. Буде заспокоєна твоя туга за чимось ніжним. Коли з практичного боку брати, на одно вийде. Най хтось візьме на себе частину твоїх клопотів, буде журити ся твоїм біллем, ліпше торгувати ся за твій гріш. Прийде твоя неділя і ожениш ся. І будеш чоловіком..

Він ані досі, ані тепер іще не думав яснїйше про подружжє. Ся думка була в його, але не мала реальної форми, а між тим Ірму стрічав він мало не щодня. Хоч було йому вже 28 років, проте була се перша і єдина жінка, яку стрічав він на своїй дорозі і входив у близші якісь взаємини з нею. Сій першій жінці нічого він не мав закинути, а відколи сказав собі ясно, що вженити ся буде треба, чи тепер, чи трохи згодом, почував до неї симпатію. Найпаче в такі хвилі, коли до його приходила туга за чимось ніжним. Деякі дрібні випадки подали йому певність, що такуж симпатію має і він у неї. Се його звязало. Чув обовязок вдячності, бо досі, як йому здавало ся, в нікого не стрічав він симпатії, теплої прихильности. І сама собою з'явила ся в його гадка, що може Орися буде вибрана його? Моглаж йому дістати ся якась селюшка, далеко менш освічена від неї, Орисяж, все таки спосібна розуміти справи, які займають інтелігентного чоловіка.

Досі говорив Осип з нею — так би сказати — офіційно, але за прикладом своїх товаришів, почав з нею буденні розмови, а нераз виходили навіть приємні розмови без змісту. І щораз більше йому подобала ся розмовниця. Почали його облітати дівочі чари. Загадка несміливих поглядів, недомовлених слів. І так згодив ся він з думкою, що Орися буде з ним жити його мирним, трудящим життям.

Подумав і про практичний бік тої справи, про гроші. Але Орися вбирала ся гарно і достатно, як заможна дівчина, Ореста вважали за паничка і Осип знав найліпше, що той справді не терпів ніколи недостатку. Колиж так, то певно знайдуть ся, хоч невеликі гроші у старого Кульчицького. Не так посаг, але поміч у перших хвилях нового господарства, конечні гроші на сплату довгів, тощо. По такій розвазі спитав він Орисю, чи вона згодна вийти за його замуж. Дівчина згодила ся, і в Осипа вступив инший дух.

Незабаром сказала йому Орися, що батькомати раді всьому, що стало ся, тай щиро витають Осипа, як свого будучого зятя. Осип уважав се милою й чемною формою, але тільки формою, без великого значіння.

Незабаром зявив ся і сам Кульчицький у Львові і спипнув грішми на пусте. Платив дорогі обіди, коняк і лікери, а у вечер вино. Показав ся в товаристві Заборовского тай платили, то один, то другий.

Правда, зложили собі візити. Осип з Орисею був у старого в готелі, а старий відвідав його на квартирі на Зеленій вулиці і зазначив виразно, що від-

дає йому візиту. Осипа дуже мало зворушила ся формальність. Для його прийшли тепер ті найкращі дні роскоши, поки прийде каятте. Прийшли до його сі дні радості, коли дві душі шукають себе взаємно.

Обоє строїли ся в чічки, одно одному хотіло приподобати ся. Одно в одного не знало ще нагнітків, де можна подавати, одно в одного не знало помилок і похибок. Вони чесно ошукували себе, виявляючи лише гарні свої прикмети. Але . . . але . . . їм соловейки у стрийськiм парку співали пісню любови. І дерева цвили і квіти пахощі розносили і зіроньки сяли на се, тільки на се, щоб їм — життє прикрасити. Самотному, струженому робітникові, стомленому буденною працею заграла мельодійна симфонія, обіймала голову мелянхолійними тонами. Любовний запал піднімав його душу на висоту ніжних почувань, до поезії . . .

В стрийськiм парку є алея. Праворуч від головного входу ся грабова алея повна гармонії. Високі дві зелені стіни густо посаджених, рівно підстрижених, рослих грабів замикають тебе на вузкій дорозі і підоймають мисли й чувства твої в гору мов у наві Готицького костела. В отсій алеї прожив Осип з Орисею найкращі дні радості, які раз лиш до чоловіка приходять, які — не вертають ся . . .

IV.

Тепер ось жив Осип з Орисею не лиш під одним дахом, але в однім покою : був її шлюбним мужем. Відчути радість такої переміни не дала йому ні одна обставина. Осип перелічував їх, сі обставини. Що найперше, то він зазнав уже милих зворушень. Нерви його напружені в дорозі до мети, при самій же меті зівяли. Вже жалував, що пристрасть у нім не затліла, як у інших палкої вдачі, як там, де стрічає перепони. А знов радіти мріяним, мрним, чи філістерським щастем не дало ціле окруження. Сильно він відчув, що для того окруження мусів з дотеперішнього свого правильного і трудящого способу життя принести жертву. Ішов, правда, з книжкою в садок, чи в ліс, але в тім залежний був від погоди і тому почала йому дошкулювати друга недогода : бездомність. Як би був узяв тепер з собою жінку таї повів на нове, власне господарство, булиб вони почали своє нове життя.

А тут, куди не поверне ся, всюди міг когось стрінуги і треба зараз просити вибачення. В саді зовці і ся пара : Ніля й Кприло, в сальоні Амелка часто сиділа за фортепяном, в сінях теця ховала нечесану голову. Призначили йому й Ірмі одну кімнату, таї у сії кімнаті було всего два ліжка, два малі стільчки при ліжках та два крісла.

В кутку стояли два чемодани: Орісі і його. Се була „їх“ кімната, такий готелевий номер. Осипові таки зараз се нагадало, як то новому подружю канарків у клітці дають таку готелеву обстанову: замість бантин вішають на нитці колісце і в тім колісцю мусять канарки стрічатись.

— Отже з нас тепер така пара канарків? — питав він сам себе. — Ніжно і делікатно, але не задля мене.

А навіть, як би він і хотів такого, то виходило инакше. Оріся тут, у родичів була не така, як у Львові. Видно там привикла до иншого життя, а тут їй не доставало чогось. Тут вона була більше членом своєї родини ніж Осиповою приятелькою.

Зразу тут займала ся Орестом, поки висилано йому гроші, далі прийшла справа з вечерницями, а поки з одним справили ся, зайшло дорогу друге. Треба було виражати Кирила в дорогу.

Очевидно, що Осипа ся подорож не обходила ні трохи; він гадав, що Ірма також могла би менше займати ся чужими справам — та видко так їй було приємно. Може і в тім хотіла набирати досьвіду, як у кухарській штуці, а може хотілось їй відограти ролю старшої, ще й замужної сестри. Осип не брав ся відгадувати, лише чув, що Оріся ще таки закорінена у батьківським домі, що виховзнула ся в нього з рук.

Зараз у ранці другого дня після вечеркової наради повідомлено за сніданнєм урядово всю родину про виїзд п. Кирила. До Галича прїїде єпископ (Кирило, як усї семінаристи казав: єпископ), тож його обовязок витати князя церкви і своєю участю в церковних відправах збільшити велич-

ність нашого обряду і ще чогось там. Має відбувати ся також весілля одного товариша ; їдучи у Галич, заїде до його Кирило по дорозі і ось через що так з дві неділі треба буде тужити за ним у Соходолі.

Віганняна, посилки і позички у всіх сестер додали до маминої суми доволі гроша на приємну подорож. Була се гордість Нілі, щоб вислати судженого з повним карманом. І знов видно, як тяжко у Кульчицьких за гроші. Нагадав собі Осип безіменний лист і мусів вірити його змістови. Не хотів дотягати лівню й казати, що він за жінкою нічого не дістане. Воно й не мусіло так бути, бо дати може й той, хто не має, але відгомонам його турбот і протесту проти всіх невогод, серед яких тут жив, був його запит звернений до Орисі, чи довго вона хоче лишати ся у батьків. Досі не думала вона про се, але більш менш була готова пробути тут цілі вакації, поки не прийдесть ся Осипові їхати на посаду. Але вона зробить те, чого він хоче... При тим не могла однак затаїти якогось непокою. Може трівожилась, що прийдесть ся розяснити грошові справи. Клопотала ся, бо не знала, чи Осип має гроші, не знала, чи покладав ся він на батькову поміч, але була у неї неясна мрія, що в Осипа так само будуть для неї гроші, як у батька. Але й трівожити ся не було коли, бо зараз таки після виїзду Кирила виринула на ново справа вечерка, а підняла її тепер сама мати.

Таке виходило, але так не було по правді. Справу порушив той, хто не говорив про неї — Клявда. Власне тому, що вона нічого не говорила, що ходила обдута, мати, догадуючись причини

тому, мусіла вволити її забаганці. А Клявда ходила невесела і не самим вечерком журила ся, лише нарікала на свою долю: Ірма сиділа три роки у Львові тай привезла собі відтам мужа, гімназійного учителя. Се щось ліпше, навіть ніж піп, а надто саму Ірму лічить ся вже до учених, еманципаторок. — Ніля, хоч молодша, найшла вже своє, бо вже заручена. А я? Я вже щось найгірше. Мені судить ся Григорій, учитель і хлопський син. Як же знов панич який навернеть ся і я радаб йому була, тоді він як не до Нілі, то до Амельки; мене ніхто не примічає. Амелька рада мені, але щож їй! Бог їй дав вроду, а хоч вона й каже, що її кавалір — фортепян, то знайде собі мужа, коли ноги не зломить. Анелю дають до шкіл, хліб свій мати ме, а я?

Такою журбою собі серце їла і другим. Мати жалувала її більше ніж других доньок, тим то й задумала вислати всіх на вечерниці, хоч іще так недавно бавили ся вони на весілі і хоч не вірила, щоб на вечерку найшла Клявда свою долю.

По обіді віднесли о. Кульчицькому чорну каву в його кабінет, а Осип чекав Орісі, бо гадав, що підуть у сад. Тимчасом почала ся знов нарада, наче продовжене передвчешної. Справа станула на тім, що Настуні зведіли втерти руки і принести з шафи весільні сукні. Коли їх принесено, роздав ся оклик здивованя. Оріся одразу спитала дівчину, чому не повісила сукнів, як слід.

Дівчина виправдувалась, що шафа надто повна, тому сукні мнуть ся в ній. Але як розгорнули станики, то роздав ся оклик обурення. Одно, що на випрілих місцях насіла кептюга з долівки,

а друге, що були сліди з того, як танцюристи обіймали панночок за стан. У Амельки була велика чорна пляма.

— Тому ти Амелько говорила про рукавички.

— Тай то про чорні, а в чорних, окрім декого з богословів, був оден Вітинський, що не скінчив іще жалоби за мамою.

— Амелька хіба далаб кому кінчити... Тай довго вальсувала з ним; видно було, що світ їй крутився перед очима, а як сідала, то вже на ногах не могла вдержати ся.

— В нагороду за те пляма і то чорна.

— Довго, кажете, я вальсувала? Щож, коли мені було приємно і признаєте, що не бачили ще такого вальса. Навіть у двірським балеті так не вальсують...

— Можливе. Я не бачила ще двірських балетів — відповіла Оріся.

Осипові ставало неприємно слухати чемну сварку. Амелька з Орісею все мали якісь рахунки. І в сам час надійшов пан Григорій. Осипа попросено вийти до учителя тай походити з ним по городі. Нарада була впрочім коротка. Зараз таки вийшли панночки до гостя і показало ся, що той наче догадав ся, що буде потрібний. Мало не гілий дім мав рушити ще сьогодні до міста. Кульчицька мала кредит на сукно в одній Жидівки, миль чотири від Суходолу. Жидівка мала солідний товар і переконала Кульчицьку, що має для неї особливу приязнь і симпатію, яку перемінювала на 40 процент додатку до ціни. Але в тім містечку була і кравчиха, що до доби звичайно викінчувала їм замовленне, а в половині дороги межи містом

а Суходолом жили самотні приятелі Кульчицьких. Знайомости було у них дуже багато, але приятелі мало. Одні Левицькі підходили до їхнього панського життя і приятеліли ся з ними. І був уже давний звичай, що Кульчицька, їдучи з дочками до Жидівки-приятельки повертала до Левицьких на нічліг. Очевидно, що обидві панни Левицькі будуть теж на вечерку; так хоч гадали Кульчицькі.

Григорій мав тепер іти до дому і постарати ся, аби через годину заїхала фіра перед ганок. Очевидно, що їдучи на вечерок, возьме він когось за свою фіру. Радий, що може чимось прислужити ся, Григорій обіцяв дати навіть дві фірі на вечерок.

Стали поспішно готовити ся в дорогу. Амелька найменше надавала ваги родинним приємностям і тому лишила ся на господарстві з Кульчицьким та з Осипом. Клявда і Нілґ мали їхати. Орися хвилину рішала ся, бо забажала покористувати ся маминим кредитом, і набрати сукна. Від насмішок і натяків Амельки рішила ся тай поїхала.

По підвечірку пішов Кульчицький до двора, а молоді на прохід. Амелька сама вела. Спустили ся в яр і йшли здовж за водою. Річка була така вільчевна, що місцями хотіло ся її перескочити. Тяжко було вірити, що се вона, хоч би з допомогою дальшої денудації могла вижолобити яр глибокий на 60 до 100 метрів а широкий місцями може й на кілометр. Колиб се не було Поділе, ґрунт без сліду геологічних переворотів, Осипові схотілоб ся думати, що Дністер може плив колись туди, сим яром. Амелька не багато часу лишила йому на геологічні, ділетантські обсервації, вона забавлялася його розмовою, якої змісту Осип

не зміг би передати. А про те як же мило було йому слухати її таї відповідати. Дзвінкий її сміх котив ся доріжкою наперед них, голос її милий розколісував тишу пустиря. Річка загинала ся, а перед закрутом на ліво її правий стрімкий та високий беріг розпадав ся паровом не надто широким але глибоким, а між його стінами лука та така зелена, якби підмокла і обернена в груживно від того потічка, що нею веть ся.

Південна стіна рова заросла темним ліском, північна стрімка і гола, а в скалі печери. На одній сповзі, що вила ся між хащем, стали обое і глянули на панораму межі берегами яру, розширену закрутом і паровом. Промінне близького до заходу сонця ломало ся, губило ся межі синявими плитками звітрілого пісковика, залило його філею світла, а над самим камінем не підіймав ся лиш миготів як би опар. А західні утесі і спадини в горі мріли, внизу тонули в тіни. В Амельки померкли очі і вона, забувши про Осипа, гукнула з повних грудий: „Доле моя, де ти?“ Відгомон поніс ся і скеля запитала ще раз: де ти? „Я тебе не жду!“ кликнула дівчина, а відгомон її чистого голосу, що відбив ся від холодного каміння, здригнув і зломив ся тричі риданням „жду!“ За хвилику вона сама сьміяла ся з себе, але в садочку, як сіли на лавочці, вона знов заспівала сумної пісні. А проспівала її з таким чуттем, таким милим голосом і так ніжно, що зворушила Осипа до дна душі.

Його напала така туга, якої не зазнав навіть, коли почав кохати Орисю. І сирітство своє згадав і свій хід по тяжкій дорозі серед непривітної самоти. Він навіть сказав Амельці, які чувства бу-

дить у його серці спів її, які то рідкі гості завітали до його. Вона йому поставила два-три запити про його минуше і на тім кінець. Потім була весела, весело з ним говорила, тільки жаль, що треба було йти в хату.

Панотця не ждали. Після вечері пішли в сальоп без світла. Срібний місяць заглядав двома вікнами, що виходили на цвітник. Амелька грала на дзвінких струнах струменту, поки їй у серці не тріснула струна. Тоді встала і підійшла до Осипа. Його голова плавала в блідім сяві. Амелька перемогла себе, і спитала, чи знов завітали до його рідкі гості, і не чекаючи відповіді, припала до нього і не плакала — не ридала!..

Осип не знав, що робити з нею; не потішиш, не знаючи чийогось горя. Пригорнув її і гладив пестливо по головці, дожидаючи її слів. І вона почала жалувати ся, як дитина на свою долю. Вона сирота і не знає, хто її породив на світ, не знає, хто такий її тато, хто мама. Питала про се Кульчицьку, а ся застрашена, якось її збула.

До Кульчицького не чує сміливости і він не гляне їй ніколи в очи. З сестрами їй дивно. Кульчицькі ховали її як свої рідні доньки, але ні! довше вона тут не може жити. Най Осип згляне ся на її долю і, як прийде на своє нове місце, а хвилю часу вільного знайде, нехай тоді подумає про її долю, нехай погадає, як би вона видістала ся на світ, як і чим могла би заробляти, щоби прожити бідно, але свобідно. Тут вона довго вже не побуде...

V.

Від Кульчицьких їздили на забаву двома возками і правду казала Амелька, що в них без несподіванок не може обійти ся. Одну несподіванку зробив Кирило, приїхавши на забаву, щоб застати там Нілю. Але не застав. Він же мав довше побути в Галичі, а без нього їхати навіть Ніля не гадала. Під напором сестер написала йому лист, що вибралаб ся на вечерниці, як тому він не противний. Але молодець не відписав на такі панські тонкості, а тепер вилаяв ся, що Ніля знівечила його пляни зробити їй приемність.

Другою несподіванкою була стріча з Ольгою тай розмова з Орестом. Він привіз Ольгу на те, щоб познайомити її з сестрами, бо цілком чужу впровадити в дім, се великий клопіт для одних і других.

— А так, то ти думавш її привезти? — питали сестри — тай колиж?

— Післязавтра. Я написав мамі і просив вислати коні до потягу.

Ольгу прийняли Орестові сестри байдужно і чемно, як людину цілком чужу. Орися не показала їй навіть тіни невдоволення, а проте холод подув від неї і зморозив від разу неясну симпатію й пошану, яку мала Ольга до образованої на львівським університеті еманципантки.

В дома вже ніхто не вимовив прикрого слова, але в чотирь очі вели ся різні розмови. Першого дня лишили ся мало не всі молоді в їдальні і забавляли Ольгу як гостя, то знов водили її по садку і цвітнику. Такеж було сполудня. Під вечір був прохід, ще й у товаристві п. Григорія, а по вечері грала Амелька на фортепяні.

Другого дня вбрала ся Ольга в батистову сукню в бліді лїлії, і її лагідність, що пробивала ся на личку і в руках, виявила ся ще виразнійше і брала за серце. Тільки не Кульчицьких. Сї мали багато жалю до неї. Кождої години хтось докидав увагу якусь і зложила ся з того ціла китиця. Першого таки дня завважили, що вона до чорної сукні вбрала сиві поньчохи, другого дня до ясної сукні чорну спідницю, а яку — то й не казати. Причиною до великої соблазні було те, що другого дня під вечір на мужицькім возі привезено придане синової: ненове ліжко, малу зелену скринку і дві-три вязки книжок. Поки Кульчицький, вийшовши на ганок, сердив ся на мужика, скочив до воза Гнатко і заняв ся тим, щоб у паничевій хатці, в стебнику, зложити привезені річи.

Гнат знав своє діло; тепер він услужував паничеві і панні.

Найбільше і перший явно показав Ользі свою неохоту такий, що мав до того найменше право: Кирило. Середновічний фапатик ненавидів її саму, її голос і тїнь.

Нічого про се не знаючи, вона ще сердила побожного чоловіка, відзиваючись до його веселим словом. Вона знала околиці Галича тай розпитувала Кирила дещо, бо його мовчальність поясняла собі

несміливістю. Та коли спитала, чому не приїхав до Галича єпископ, хоч заповів був приїзд, він серйозно а то і з гнівом заборонив їй говорити про єпископа і застеріг ся проти того, щоб висмівано його, себ то Кирилові святі переконання і щоб зневажати релігію. Через явний скандал стали всі за Ольгою, тоб то хотіли солідною розмовою затерти прикре вражіння і звертали ся до неї з ласкавими словами, а Кульчицький поглузував собі навіть, що тільки у Жидів заборонено називати Егову по імя.

Орест сидів блідий і мовчав. По обіді Кирило, як се робив він кожного дня перед і після їди, перехрестив ся і прошептав молитву, але лютим оком кинув на всіх, що не пішли за його прикладом. Се був перший визов, отже Ніля після молитви хрестила ся з ним разом. В нагороду за те пішов з нею до альтани, чого досі не робив, караючи її таким за неудачу на вечерницях.

При чорній каві без свідків почав Кульчицький з жінкою розмову на тему непорозумінь у родині. Але пані-матка не допускала його до невідрадних думок.

— Щож такого робить Кирило? Мовить молитву при столі? Нічого злого в тім я не бачу, адже він у священничім домі.

— Він се робить для демонстрації. Не має тут ще ніяких прав, а вже коверзує і хотів би верх мати у всім. Вкінці показує, що не має ніякого виховання. Ми не трафилл добре, а хто знає, чи Ніля не буде каяти ся?

Про се не журім ся, вона вдоволена.

— Та поки що, але як далі буде? Він виглядав на чоловіка неуступчивого і лютого.

— Я більше бою ся за Ореста. Не знати, чи він уже здоров? Я бою ся що-не-будь йому казати, але Ольга не сподобала ся мені.

— На мене робить приємне вражіння, як досі. Се хіба непотішне, що безгрішна вона і політикує не гірше од його.

— Вже як мав би брати безгрішну, то має у Левицьких; сеж наші приятелі.

— Ну, не хочу сміяти ся з ваших плянів, пані матко; се застарілі ідеї. Мабуть то лиш у книжках читає ся, що старосвітські родини звязували ся подвійними подружжями. Теперішня молодіж не так уже. Та Орестові треба багатой жінки, яка би поплатила за його довги, не дала робити свіжих, піддержала його підчас судової практики тай на початку адвокатської і так без кінця.

— Тож ліпше йому на службу до уряду.

— Колиж не хоче. Та най би вже будь куди йшов, а то нічого він не хоче, чи не може. Серце болять.

— А щож ти про неї дізнав ся?

— Politisch verdächtig, бо агітує межі хлопцями. Так в урядових кругах. Приватною дорогою дізнав ся я, що через Ореста закидають її неморальне життя. Мама її мешкала з нею, але Орест був для людей ніби братом Ольги, одначе на такому братерстві люде знають ся. Інспектор приготував для неї увільнення з округи, вона внесла подане про платну відпустку на один шкільний піврік, бо хоче здавати виділовний іспит. Певне побідить інспектор, а не вона.

— То ще і так ласка божа на теперішні часи, колп Русинів так гонять.

— Може се зробили лиш задля мене.

— Тепер я розумію, через що її Орест привіз до нас: лишить ся без хліба.

— Вона може подати ся в инший округ, де порожні посади. Чим скорше, тпм ліпше, а чим далі від нас, то теж ліпше.

— Поговорц сам з Орестом.

— Ти знаєш мою слабість до нього, але я перший про такі річи не пічну говорити; нехай мене просить Тільки знов одно засіло менї в голові: може вона вплине добре на його. Досї він не мав пристановища, тепер най собі тут зробити.

— Може. Може Бог дасть, що він зачне вчити ся.

— Та зачинав він уже, аби тільки витревав.

— За ту ціну, то най уже дість ся божа воля, най уже з нею женить ся, коли так суджепо.

— До того мабуть не дійде. І ся думка неменьше піддержує мою рівновагу. Ольга найкраще знає всю неміч Ореста і він, як стане на рівні ноги, буде соромити ся того свідка. Він справи собі з того ясно не здає, але якось само про себе розійде ся всьо між ними, або й зірве він сам, як прийдеть ся до житєвої практики.

— Се булюб уже нечесно дурити когось.

— Орест чесний. Він певне не дурить; як робить що, то в добрій вірі, він і сам нині ще вірять, що вженить ся з нею.

— По правді, вона не для його. Він сам не дуже практичний і надто добрий, а вона безрадна, а ніби дама якась і така, що все берп — мене

лиши. Поговорила я з нею, то вона в дома її до чого не творила ся. Мати, вдова по учителю була при ній і сама все вела, докладаючи свою вдовину пенсію до її плати. Ольга діставала все готове, голки в руці не мала. Вона книжниця.

— Так часто буває. Як жінка возьметь ся до книжки, то вже в хазяйстві не тямить нічого.

— Але не кожній се можна. Її батько був учитель, вона учителька. Велике панство! Таж вона — гола. Має чорну і ліліову сукню, а третю якусь темну, що навряд, чи вдягне її в нашім домі.

— Я все бояв ся, що може Орест жив почасти на її кошт.

— А хибаж ми мало йому посилали?

— Та посилало ся, і я йому жирував векслів на дві — три сотки і він їх правильно відрочує, ні одного не сплатив.

— А вонаж — дама! Вчера кличе Настуню тай каже собі зашивати свою задріпану спідну юбку.

— Мамо, ти дуже розсердилась.

— Таж бачу, через кого піде марне доля мові дитини.

— Хто зна, може вона ще стане йому в послужі — Давби Бог. І скажи, що тепер учительки роблять конкуренцію порядним дівчатам з фамілії.

— Ей, на що так говорити. Раз, що й учительки бувають з фамілії, а далі, вони до останнього часу все такі були найбільш образовані між дівчатами та ще й тепер мало наших іде на університет. А вкінці, наша молодіж через різні причини так поводи кілчить студії і добиває ся хліба, що дівчина мусить його довго дожидати. Учительці се найлекше

— Але най же хоч наша кінчила виспі школи. Наша студентка — сказала гордо пані Кульчицька.

А ся студентка саме в ту пору забажала віднести блискучу побіду над учителькою. Алеж її противниця була майстром у діялектиці. Орися хотіла похвастати знанням жіночого питання, а знала для його застарілі формули. Тоді Ольга висказала їй, що тепер воно прибрало вже більше конкретні і практичні форми. — Колись саме читання книжки, або завязання жіночого товариства на просвітних статутах — була велика еманципація і переворот. Колись ціле жіноче питання українське враз з усею програмою було обняте в однім рефераті на вічу, що відбувало ся раз на пять років. Тепер не те. Звісно, як кожда чиста ідея, коли стає ся власністю брудних мас, тратить високі прикмети альтруїзму, так і тут. Але перше була вона мертва, тепер через еґоїстичну закрутку набирає життя. Мій Боже, чи жінки то окрема суспільність, чи окремі її класи? Адже наші інтереси такіж як і цілої тої суспільної верстви, до якої ми належимо. Нам, демократкам доконче треба пристати до загальної визвольної боротьби, а вже від обновленої, справді демократичної суспільности можна би було легше дістати рівноправність жіноцтву, як би вже і так у програмах радикалів таї соціялістів не було тої рівноправности.

Ольга говорила палко і не так осторожно, як Орися, а в дальшій розмові сказала, що для жіночої еманципації найбільше робить той, хто переводить її в практику, значить ся і учителька, коли вона точно сповняє свої обовязки і дасть тим доказ рів-

ности з мужчинами. Се був особистий натяк і не перейшов непомітно. Коли звернено розмову на інші теми, Ольга також не дала застидати себе. Оріся, правда, була у Львові, де „робить ся“ політику, де кожний крок політичний відбиваєть ся відгомоном, де всі Українці, можна сказати, урядили живий дневник. Тим то вражіння важних подій минали, а то й не досягали Орісі. Зате Ольга в глухій провінції тим і жила, що перечитувала, передумувала та обговорювала важні справи, про які було в часописах. При тим, хоч і ходила вона в задріпаній спідниці, то Орест ділив ся з нею всіми гадками і дбав про те, що їй треба читати. А Орісі ішло надто багато часу на відвідування каварні, на хоженне взагалі.

Ольга, читаючи з Орестом, набрала ся чимало образования, а привчаючись до іспитів більше ніж вимагали приписи, здобула собі систематичне знання

Неприємно, що були при тій розмові сестри, Орест і Осип. Обидва товариші зразу не мішали ся до розмови, хоч тайком оба за нею стежили, запраючи дух у собі. Нарешті Оріся була на стільки без такту, що втягнула Осипа до помочи. Трудна була справа. Як вже не з переконання, то для сгоди самого перед Орестом тай Ольгою не міг Осип піддержувати того, де не було правди. Говорив блідо, обоюдними фразами.

Вислід цілої баталії був такий, що окрім неприяни до Ольги, Оріся ще чула жаль і до мужа. Знов Осип бачив, що як Амелька гарнійша і милійша від його жінки, так Ольга, невчена, не сту-

дентка, а від Ірми більше образована та й більше освічена.

По розмові з мужем Кульчицька окрім вічливости здобула ся навіть на прихильність до Ольги, за те між молодими було старанно закриване роздвоєнне. Коли Орися була проти Ольги, про се був клопіт Орестові, але й Осип знеохотив ся тепер до краю. Йому почало все вадити. Не було Кирила, Ніля сиділа більше в хаті і був більший рух довкола його; прїїхав Кирило — важким каменем за плечима нависла кождому його жовч. Прїївїз Орест Ольгу — почала ся війна між нею та й Орисею. Аж дивно, але правда. Говорять вони з собою як перше, але ще одна така розмова, то при вдачі Ольги, не зважаючи на добре вихованне Орисї, все таки може прийти між ними до сварки. Жінки можуть схотїти вмїшати в боротьбу чоловіків. Вже й без того давні товариші охололи до себе посполу. Як починали розмову з собою, то так виглядало, що один і другий мають щось промовчати і то щось важне. Осип догадував ся, що Орестові сором за батькову політичну безхарактерність і вони говорили про маловажні речі, а навіть не згадували минулого.

Межи ним і жінкою рвали ся тонесенькі нпточки, але рвали ся одна за другою. Він боронив ся проти того. Алеж і жінку мучили подїбні думки, бо часом пробивав ся у неї переляк, вона горнула ся до його, наче мовчки просила захистити її од усіх сумнівів од зневіри, од розриву. Як сонце ясне засвітить було погїдного дня, як на самотї складеть ся люба розмова, то жгучі погляди молодих очей на ново снують ткань, що ближше лу-

чила їх серця Та як вернули ся межі родниу, то холод родинного життя Кульчицьких вицвітав пнеем на сердечних красітках, і несмілі слова завмірали, ранійше ніж народились.

І вдруге почував Осип свою бездомність, хіба що сильнійше почував її тепер. У їх кімнаті, такій як клітка для канарків, було йому тісно. Але Орисі також. Треба, боле, втікати відси і то, не гаячи часу.

Коли так Осип роздумував про втечу, Орест пробував іще звести всіх в один гурток і запрошував на спільні проходи.

Але й на сих проходах ділив ся гурт на пари, а найчастійше Кирило лишав ся в дома. Лпшала ся і Ніля, а тоді, щоб їх покрити, то ніхто не пп-тав ся, чому не йдуть та ще й котрась із паннів лишала ся попри них, щоб таким робом пгугулька була часткова, а не загальна.

Та ось заповів Орест велику прогульку двома фірами. Мали поїхати над Дністер і до Окопів. Кирило знов лишив ся і навіть ніхто не пробував його намовляти. Він що йно мав прпемність посварити ся з Осипом і Орестом, чи радше наговорити на їх адресу деяких прпемних слів. Почало ся з якоїсь новинки в „Ділі“, про єпископські та Васпліяньські місії. Орест почав розмову, а Кирило нахпнув ся на всіх і на вся. Всюди єресь і безбожність. Від урядників треба би жадати при надачі уряду, щоб складали віроісповідь, особливо гімназіяльні учителї Вони ширять безбожність. Сам Кирило мав такого учителя, що ні раз не перехристинив ся у них в класі.

— Не було кому прогнати його.

— І на костер загнати — додав Осип.

Але сі уваги роздратовали Кирила. Він став нарікати на безбожних священників і на попівських синів, атеїстів. Орест спитав його, чи не бачить він у сю пору більшого лиха на Україні. Кирило відказав, що се справді найгірша річ і жерело всього злого. Орест запитав його, чи не догадуєть ся він політичної інтриги в тім, що цілому поколінню грядущих левітів впоюють такі особливі погляди. Кирило відказав, що се не може бути ніяка інтрига, бо се Христова наука...

Коли було все готове в дорогу, Амелька комічним голосом, а дуже поважно заявила всім прогульковим, що в о. Кирила болять голова, а в добродійки Нілі Кульчицької болять пальчк.

Без тих двох, що явно з ними зривали, вибрали ся молоді в дорогу.

VI.

Осипа, як він вернув ся з прогульки, чекав дуже важний лист. Відїзджаючи зі Львова, лишив Осип у шкільній кравчій Раді прошення о суплентуру, й стрітившись на вечерку з львівськими товаришами, дізнав ся, що про посаду у Львові нема мови. Тепер прийшов до нього лист, що найліпше буде, коли він сам приїде до Львова, бо тоді вибере собі хоч догідне провінціональне місто. Очевидно Осип рішив таки зараз їхати.

І з того приводу почув він тепер ще одну грижу: фінансову свою залежність від тестя. Із позичених на студії грошей він поробив ще скромні передшлюбні видатки. Решта розтопила ся вже тут, на весіллю то на вечерницях і на прогульці. Недалеко була хвиля, що міг остати ся без шага при душі.

Раз у життю перейшов уже Осип грошеву кризу, коли прийшов на університет, покинувши провінціональне місто з добре платимми для тямущих гімназістів лекціями. Нескоро навязав він у новім місті зносини, що поставили його на певний ґрунт. Йдучи до війська, пірвав їх сам, але не так то тяжко й було ті зносини відновити.

Та тепер його положення цілком відмінне і гірше. Тепер не в тім річ, як перебідує рік не-заможний студент, що дожидав кращої долі, коли

не тепер. то в четвер: Осип має заложити власне господарство домашнє. Його суспільне становище і вихованнє таї спосіб життя Орисі накладають на се господарство тягарі. Треба жити пнакше, треба може й приймати кого; хочби він не захотїв сего, то може захотїти жінка. А там може прийти дитина.

Сї великі перемінц, які настануть, то для Орисі, не для його. Чоловік нежонатий живе инакше. А коли так, то по правді буде, щоб жінка, або за неї батько понесли головний тягар усіх видатків. Слушне і задля самого батька бо такій дитині яка не удержув себе сама, давав би він поміч, а коли бере її Осип, то батько збуде ся тягару. Звісно, якби були в Осипа гроші, він не жадав би, здасть ся, нічого. Він же не таїв нічого од Орисі. Він розказав їй про свою минувшину, скільки сам знав, розказав їй все, як він досї прокладав життєвий шлях все своїми силами і мало не в біді. Колиж се Орисі відомо, він тепер має право зажадати від неї, щоб і вона причинила ся до видатків, які їх чекають.

Одна лиш неформальність є, але то неформальність хйба необхідна, доконечна у чесних людий. Він не робив пїяких застережень перед шлюбом. Тут і була слаба точка його розумовантя. Ясна річ, що він тепер міг хйба просити, а не домагати ся. Нїяк же було йому умову заключати, договор списувати, то правда. Між чесними людьми такий обовязок розуміеть ся сам собою. Се теж правда. Так, між чесними, але чи Кульчпцький чесний — невідомо, а навіть як чесний, то в друга неменьше важна перешкода: безгрішний.

Приклади того, як у сім домі тяжко за гріш, Осип уже мав. Їсти тобі дадуть, аж переговорять і напоють тебе, що і впеш ся тай забавлять тебе, навіть на кредит сукна тобі куплять на одяг, але грошей не дадуть. Що більше, по твоїм шлюбі дають книжий пир, а в тиждень потім, з батьківського дому їде жінка з сестрами на твоїй кошт на вечерниці. Трохи легкодушна і жінка; витрачувати, хоч би тих кілька коров не конче було. Ні, вона така легкодушна, як її батько. Осип сподівався, що шлюб їх відбуде ся при свідках у Львові і без коштів. Але Оріся була досить здивована такими намірами, а вже по листі з дому, то навіть дуже настоювала. Між иншими причинами сказала якийсь такий дїточий аргумент, що батькові сусїди могли би не повірити, що вона справді вийшла за муж. Тоді в Осипа збудив ся першій сумнів в її поступовість, але зараз так помирив ся з нею і не противив ся їй.

Добре то всьо, але справа не зміняєть ся — мовив у думках Осип до себе — все таки не маеш ти права чого небудь домагати ся від Кульчицького. — А просити не хочу і не буду. Не мій звичай — відповідав собі... Позичити? — роздумував далі. Як новик у таких справах, чоловік, що досі жив із тяжко заробленої готівки, раз ліпше, раз гірше, але на свої гроші жив — чув тепер якийсь страх перед новою позичкою, скоро навіть не почав іще силачувати першу... Нехай, лишимо се як остаточний спосіб — заключив Осип — а тепер підемо середною дорогою. Не я буду просити пана тестя, а жінка нехай просить. Дасть — добре, не дасть — друге добре. Тепер мені треба на

подорож до Львова тай хочу кавалерську кватпру заплатити, а про решту, про посаг ще можна буде поговорити...

Орися зробила пісну міну коли Осип заговорив про грошеві справи. Щось так, ніби вона висша над таку прозу, ніби вона і на совісти щось має, якийсь призабутий гріх. Осип не зрозумів її дивного поведення, а знов не хотів яснійше допитуватися, бо бачив, що жінці справа ся дуже немила.

Щоб замкнути йому уста, вона, не вислухавши навіть докладно мужа, відразу обіцяла поговорити з батьком. Не мала однак смілости. Говорила не з батьком, лише з мамою і то не про посаг, лише про невелику суму для Осипа на дорогу. — Поїде — казала — до Львова в справі посади — наче виправдувалась.

Осип ніби був при тій розмові, ніби не був. Розмову вели в „ix“ кімнаті при відчиненім вікні, а він сидів у зільнику, про що обі знали. Ся розмова показала, що на гроші Кульчицькі тверді для дітей, хиба для одного Ореста инакше. Показала далі, що обое Кульчицькі, предвиджуючи дальші домагання, рішили не поступити ся першогож разу. Мама говорила так твердо, що се ніяк не лицювало з її звичайною добротою до дітей. Вимовляла ся великими видатками, обіцяла старати ся, та не обіцяла дати. Орися зістала ся в кімнаті одна тай заплакала. В Осипа стиснуло ся серце і він приступив до вікна. Але вона чула до його жаль за свої сльози. А тоді знов Осип почав у думках сумніватись, чи вони були потрібні і чи мали рацію сі сльози. Уважаючи надто поведенне Кульчицької як визов, Осип поклав собі настояти на своїм.

Перший раз Орися зникла кудись, щоб Осип не в'яз до неї. Він бачив, як вона говорила з Орестом, як сей узяв Гнатка і поїхав до містечка. Осип догадував ся, в чім тут річ. Він догадував ся, що взагалі сестри беруть гроші від старих через Ореста. Під вечір його здогад показав ся правдивим: Орися передала йому сто корон. Осип подякував і поїхав до Львова.

У Львові, в своїй хаті застав лад. Щоб забезпечитись од львівської язви — хатних злодіїв, зовсім несторожених поліцією, він дозволив послугачці замешкати в своїй кімнаті таї платив їй за послугу, якої тепер не сповняла.

Ледви встиг полагодити свою справу, як дістав від Орисі переказ і спис покупок, які конче і невідмінно треба полагодити. Сполудня о п'ятій приїс листенос другий том спису орудок, за якими треба було ходити і до намісництва і до конспторії і до торгівлі церковних річий і до „Ставропігії“ і до „Дністра“. Не тільки в справах Кульчицьких але й сусідів і п. Григорія і Левицьких, які тепер, писала Ірма, є у них у Суходолі. Колиж на другий день рано прийшов другий переказ, то наляканий Осип пустив Орисі телеґраму, що їде до Х. . . і справді, старав ся чим скорше втекти перед стежними листами та переказами з Суходолу.

Осип вернув ся до Суходолу дивно супокійний, хоч ніхто не знав, чи се спокій правдивий і якою ціною куплений. Сяк-так заспокоїти себе мав Осип змогу, коли запевнено йому посаду, коли дізнав ся, де її достане. Поїхав навіть на місце і розпитав знайомих про всі відносини таї просив наняти йому квартиру, як лиш появить ся в часописях

Його іменованнє і він пришле задаток. Така розв'язка справи та ще й при першій посаді кожного заспокоює.

Та не так легко заспокоїв ся, коли став розважати свою журбу ізза грошей, яка його пригнічувала важким тягаром. Відколп він у Суходолі, то ся журба нависла хмарою на його круговиді, заступила йому світло і радість. Вона дала напярм його думкам. А пробуваючи в многолюднім домі Кульчицьких, додумав ся Осип до того, що було би краще Орисі, а вже-ж і йому, наколиб у тестя не було окрім найстаршої ще доньок чотири, як би крім шестерні живих не було четверні померших.

На такий хід думок звела його також стріча й розмова з двома давними знайомими, що карали ся в ярмі бідности і пропадали від журби. Вже й ранійш вони стогнали, але здоровий Осип не був настроєний на кволу нуту. Тепер він сам стояв перед загадкою. А дуже його вразило, що один із тих знайомих і то близший йому чи віком, чи мнуним, чи думками, на самім порозі подружного життя розпрощав ся з молодечими мріями й ідеалами.

Самовпевнений Осип аж досі не чув, що ґрунт його починає дрожати, а ось-ось може й захитати ся. В тій хвплі прошибла його думка, що плідній сімі Кульчицьких може вже прибув онука Може вже початпй. І Осипа напав панічний страх, що ось і може зачала ся терниста його стежка, котрою йде він похилений, на котрій він рабом і невольником дітний своїх, яких йому годувати, одягати, яким посаг складати. Хотів летіти до жінки і впевнити ся, що так не є. Казав собі, що так не буде.

Після тої бурі роздумав, що далі робити. Знав, що в суспільнім ладі, де підставою устрою є родина таї ще моногамічна, перш за все треба мати хату, чи там матеріяльну підставу і тільки тоді може одиниця закладати сімю. Мале, хоч много-важне, найважнїше з усіх інтермецо з Кульчицькими вибило його з шляху. Але він тепер уже йде і поки ще час, верне си там, де стояв, відки повинен був рушити в життє певним кроком з гимном на устах, відки мали його зіпхнути митарства, крутїйства Кульчицького.

Шкода, що не було з ним його дружини; поговорив би був з нею щиро. А так почав цілу річ з того, що прибувши до Суходому, впізнав ся за гроші. Не смів зводити щирю розмову, навіть соромив ся жінки, бо про полові справи вони не говорили досі. Правда і се, що він оплошів, скоро лиш дихнув суходільським повітром і не важив ся тут розвивати свої плянц перед жінкою. Алеж, коли так, то тим скорїйше тікатиб відси.

Самого Кульчицького не було в дома, поїхав подбати про відпустку для Ольги. Не зважаючи на те, Осип просив жінку постарати ся грошей. Оріся розплакала ся, але Осип бачив, що нема чого і тими слїзми, хоч волів був їх не бачити, не так то дуже журился.

Упала тїнь на всіх. Осип бачив, що танець почав ся. Але нічого; пробу зробити треба. Навіть Кульчицький, як приїхав, показав ся неласкавим, хоч досі він все одномірно, все поважно, гідно і чемно відносив ся до зятя.

Се Осипа могло хїба роздратувати і він пригадав жінці справу в друге, але, побачивши її

клопіт, поспішив ся додати, що возьме гроші як позичку, коли батько не признає своїх обовязків. А вже він без того завважав якийсь рух, бачив, що до їмості заходять то мужики, то жида. Се упевнило його, що у Кульчицьких нема грошей, що в анонімнім листі була писана правда а з другого боку він і помяк, бо бачив хоч добру волю у них. Під вечір Кульчицький проти звичаю вийшов у садок, де парами блукали молоді. Все гарно вбраний і поважний додавав собі тепер якогось маєстату. Послухав, як Ольга вторувала Амельці альтом, похвалив спів і найшов відповідну нагоду захопити Осипа самого.

Лишили їх самих, але Кульчицький повів Осипа в сад, а натякнувши на грошеву справу, просив його сказати ясно своє домаганне, бо Ірка говорила чимало, та він хотів би чути від самого Осипа. Осип пояснив йому, через що вважав відповідним передати справу в жінчині руки і розказав йому докладно цілий хід думок, так як їх передумав. Не онимав ся, лише говорив за порядком усе, як був передумав. Кульчицький прояснив ся. Він наче мав захований добрий аргумент на свого противника, але бачив, що се зайве.

— Я міг би вам коротко сказати: нема. Та з розумним чоловіком варто поговорити, бо й так ми мало говорили з собою, а я знаю вас лиш з того, що діти про вас говорили. Ви мені ясно висказали своє становище, так само зроблю і я. Бачите, на моїх таки очах зміняють ся часи. Инакше було, коли я женив ся, цілком инакше тепер, коли я свої діти вінчаю. Перше давав батько посаг

донці, донька знала господарську роботу і було добре. Тепер инакше. Тепер треба дівчину образувати так само, як хлопця. Піде панна на вечерниці, чи на баль. Замість говорити про серце, „про небескі мігдали“, про все і про ніщо, мусять вона перед паничем здавати іспит з історії, з літератури, з фізіології і з економії. Щож робити? Посплай батьку на університет свою дочку, купи книжки. А оженить ся молодий пан із студенткою, то однако вимагає, щоб вона вміла варити і щоб мала посаг. По шлюбі, то вже приходить іспит з агрономії, з кулінарної штуки і т. д. Після шлюбу старе життя, а тільки перед шлюбом инакше, по модному.

— Ваша правда, що ценз інтелігенції на жінку підніс ся, маєтковий лишив ся без зміни. Він мігби лиш тоді відпасти, як би з пороблених на науку вкладів мала жінка ренту так само, як ми.

— А хтож буде варити і дітей виховувати?

— Се дальша справа для широкої дебати і може до неї дійдемо ще в розмові.

— А хто настарчить посагу? Потому має жінка терпіти за те, що не принесла мужеві нічого. Ну, ви досі не взяли за Орсею нічого і я таки не дам нічого. Хоч і гарна і добра дівчина була моя Оріся, не мала щастя, поки не трафила на вас. Але де ви її пізнали? скажіть самі?

— На викладах історії.

— От бачите, потім сходили ся в бібліотеці товариства Шевченка, де вона клеїла якийсь відчит. „Ганц модерн“. Але я три роки удержував дівчину у Львові тай видав щось більше півтори

тисячки, чи близько двох на неї. А можу-ж я по тім усім дати посаг за нею?

— Не дали, значить не можете.

— А не можу, ні. Я один знаю, як мені важко.

— А можна вас було вважати заможним.

— Бо так треба. Чомуж ти, сину, не поспитав мене про посаг? Я був би вдарив ся в груди і сказав: не дам. А може, як би ти був приклав ніж до горла, я був би позичив і хоч що небудь дав, бо то перша, найстарша донька.

— Я ножа не прикладаю.

— Та правда, але „слага раста“. Я не грав ніякої ролі, ніхто з моїх. анї я сам вас не дурив, хиба ви самі перечислили ся. Та от я скажу вам, що справа посагів стара як світ і не скоро зникне. Послухайте, як я оженив ся. Їздило нас двох поміж Лемками, бо ми, треба знати, були каштани, себ то богослови перемиської дівцезії. Тож їздили ми і приймають нас, як князїв Срібна застава на столі, а їда і напїткн — чудові! Була та сама родина при купі і один до другого нас відвозив. Уряджували забави і майже ті самі доми на них бували, ті самі личка, дівчата ті самі. Заручили ся ми оба, я в однім домі, товариш у другім. Поженили ся і щож виявило ся? Мамн возили не лиш доньок, але і срібну заставу і харчі і кулінарну штуку з одного дому до другого. Зробили змову і висватали нас у родині. Правда, ми були люті і перед рукоположеннем перейшли у львівську дівцезію, а при поділі її дістав ся я під ставіславських магнатів. Але я добре трафив, жалувати ся на жінку не мав і не маю причини. Ми помало

доробили ся, виховуємо дітей тай, Богу дякувати, виведемо їх у люди.

Як не до смаку було те все Осипові, а правда була Кульчицького. Коли мати до кого жаль, то лиш до себе самого. Взяв більш-меньш освічену дівчину, але без грошей і звязав собі руки. Та треба вже раз нарешті вилізти з сего. Молодий він іще, здоровий, може буде такий вдоволений з Орисі, як тесть із своєї жінки. Отже й не журив ся. З Орисею вже й не говорив нічого про гроші, ні про виїзд, і вона вдячна за се примилювала ся до його.

За вечерою Кульчицький був веселий і якийсь ясний настроїм запанував у цілім домі. Під тим впливом навіть Кірило розхмарив ся і розказував „гішїхти“ семинарицькі, про які очевидно тільки чув. — Тепер того нема вже — додав — і в тім, т. є. в иньшій напрямі виховання наша висшїсть над священством давної дати.

Але стріла перелетіла мимо. Веселий настроїм не скаламутив ся. Другого дня до полудня гуляли молоді яром і були в провалі, потім купали ся під лотоками, а перед обідом вручила Орися Осипові 300 корон і сказала, що се не позичка. Мати дала їй на сукню і на подорож.

Остап намагав ся тогож дня таки їхати, але годї було. Мама не пустила. Зараз напекла булок то пиріжків, насмажила й напекла курок, наробила 3 склянки міцної чорної кави і спекла торт. З пивниці винесли 3 пляшки доброго вина і що йно другого дня, коли навантажили здоровий кошіль харчами, як зїджено два м'яса на друге сніданнє, тоді підїхав до ганку фаетон.

На ганку зібрала ся вся родина. Сестри, як завсігди, дивили ся на Орісю ніби винуючи її за щось ніби завистно. Ніля й Кирило спішили ся до альтанки, а старі були трохи заворушені. Старий чекав, щоб Осип поцілував його в руку і очевидно не діждав ся, а пані матка плакала. Тулила до грудий найстаршу свою доньку, першу відданицю. Ще всунула їй на дорогу два банкноти і на ново розплакала ся. Нагадала собі свій виїзд від батьків, на жаль дуже подібний до отсего.

Перехрестила дітей і шептала, багато благословенства та щирих бажань для дітей, а ще більше їх не вимовила від зворушення. Ще раз поцілувала доньку і вслід за ними, як виїжджали, робила знак хреста в повітрі, а слова прощання вимовляла, хоч Оріся не могла їх вже чути...

VII.

Осип радів від щирого серця, що не бачить Кульчицьких, особливо тестя. Тепер він знов його не любив і то гірше ніж зразу, хоч зараз по розмові про посаг був його виправдав. Кульчицький удавав із себе джентельмена, але ним не був. Збути зятя 300 коронами! Нехай же собі жінка тримає тих 300 корон на свої якісь видатки, щоб не скоро йшла до його по гроші.

Сьогодні дві неділі від шлюбу, а скільки за той короткий час пережив Осип. Сі дві неділі не скоро він забуде. Нічого позитивного він не виносить із Суходолу, хиба досвід, але се така потіха, як моральні перемоги наших виборців у боротьбі з польсько-австрійськими виборчими лайдацтвами. Тай на що йому і досвід той здав ся? — питав себе — хибаж він має гадку колись другий раз женити ся? А не рахуючи вже того досвіду, то хиба розіпхав собі жолудок у свого тестя, привчив ся випити чарку вина за обідом і пива за вечером, чого досі не робив, привчив ся дорогий тютюн курити. Тай ще доволі помітно розійшов ся з жінкою.

На щасте й Оріся так само скинула тягар, як тільки покинула свою найблизшу родню. Осип помітив не тільки се, але завважав також, що вона для нього дуже змінила ся. Вже в дорозі дуже

вважала на нього, присувала ся до його, старала ся говорити милі речі, а у Львові повисла йому на шиї.

В Суходолі вже нераз Осип питав себе: що то є *das ewig Weibliche*. Говорять про се, пишуть про се, а він приблизив ся до жінчини і не може бачити, що то є *das ewig Weibliche*. Він же не може заплющити очей і притупити остроту осуду, свою подругу він так само критично бере як других і не може инакше робити. А от тепер, та сама Орися, яку він скритикував, коли тільки до нього веміхнеть ся, коли заговорить, тягне його до себе. Скаже вона щось не до речі, алеж і се йому здасть ся милим, а не дурним. Подратує вона його не-свідомо навіть, будь чим, а за хвилину де вже не діла ся його злість і завзяття і скоро жінка лиш усміхнеть ся, має над ним силу.

В такім настрої вони відвідали „Монополь“, де профільтували стільки милих хвиль, а той флірт скінчив ся подружем. Знайомих поетів не стрігли. Вони поїхали шукати вражінь на лоні природи, переживати, а може й вірші писати. Стрів ся з ними один тільки з Гротгерівським обличчям, що був примушений сповняти в часі вакацій обовязки редактора „Сьвіта“ і задля того приходив засідати у той самий кут на зеленій плюшевій софі, де сїдав правдивий редактор.

Грабову аллею в стрийськїм парку що тільки підстрижено, як молодому коневі гриву. Таї її обняли новоженці вдячними поглядами і милими споминами. Пригадувало одно другому солодкі розмови, які жаль було вривати

Зайшли під вечер в Осипову кімнату. — Як я бажала зайти хоч раз сюди до тебе, побачити,

як ти працюєш, як виглядає в себе в хаті той поважний пан — мовила Оріся.

Осип стиснув їй руку.

— Тепер — казав — нема що оглядати.

„Народна Гостинниця“ була ще обложена ґрунтованнем, отже спинили ся воєни в иншім готелі. Але „Гостинницю“ пішли оглянути. Будівничий поспішав ся з роботою, що змоги, а проте аж у пізну осінь міг упорати ся з всім, хоч завжди потішав комітетових ближшим речинцем. Дізнав ся при тім Осип про щось доволі характеристичне для наших відносин: „Народну“ гостинницю будує Жид і має віддати українському комітетові до вжитку готову хату. Жид чи Німець наймає від комітету хату, уряджує каварню і буде виховувати українських кильнерів. Одним словом — свілка.

Другий день призначив Осип на більше практичні справи. Ходив з Орісею по склепових виставах, оглядав, міркував. Уже обрадили ся, що і яке купити. Оріся виявляла невеликий смак і мало заінтересованни. Переважно здавала ся на чоловіка. Вільш менш се їй подобало ся, що йому, а вибрати сама не хотіла. Починала ся помало така роль, як Нілі супроти Жирила, хоч Осип цілком не бажав сего, а навіть не хотів.

З шкільної Ради краєвої приніє Осип добру вість. І справді, вже другого дня вичпав в урядовій часописі своє іменування. Тепер навіть не думаючи довго, а просто виконуючи обдуманний план, позичив Осип грошей і пішла купувати потрібну мебіль та посуду на нове господарство. Колиж на частковій сплати зажадали поруки, Осип просив помочи у т. зв. „руського Жида“. В тяжких

хвилях своїх університетських років писав Осип у тій фірмі, що нею управляв „руський Жид“. Він мав великий ніс і не соромився того тай знав робити гроші при кожній нагоді, а не дав себе підійти навіть справдішному Жидови. А хоч і звали його Жидом, то про те він безінтересовно добрим людям робив щось доброго, хоч і в малих дозах. Коли при його помочі Осип і Оріся закупили, що треба, могли спокійно відітхнути; решта належала вже до спедитора. Осип лиш післав задаток на хату, а Оріся подала мамі нову свою адресу, бо мама обіцяла післати постіль. Трохи біля замовили ще в „Труді“ і не було вже ніяких клопотів.

Було ще три тижні вакацій, отже пустився Осип у пошлюбну подорож. Бажали поволочитися по переповнених, дорогих і недогідних галицьких літніх оселях, починаючи Гребеновом. Усюди, а вже особливо в Дорі тай у Яремчу горою жидівсько-польська культура. Всюди чуєш чи більш чи менш чисту польську мову і трубку польських діточих кольонній. Що краще і ліпше в краю, який ресторан, чи дім у місті — на се кидаєся зараз Жидова, чи по статистиці Поляки. — Таке сталося з нашими гірськими стаціями. А Українець тягнеся, сарако, в глибші гори по 6, 7 миль від залізницї. Там він ще тепер свобідний, поки не пустять і туди залізничного шляху або хоч доброго битого гостинця і знов не викинуть його жидівсько-польські культурники.

А коли Осип пустився у таку подорож, то зробив се для Орісі, бо се була та сама люба, приемле Оріся, з якою він ходив по грабовій аллеї

в стрийськiм парку. Вона згодила ся на всi його пляни, якi вiн їй аж тепер виложив i згодила ся без застереження. Казала, що вiн тепер може думати за неї, що вона вiрить його розумови i досвiдови. Хоч се було так недавно по шлюбi, але Осип подумав, що Оряся, чи не на вiчах привчила ся до ораторських ефектiв. Сеж велике довiре їй, то мабуть пахне трохи лiвню. Але хоч критикував їй, але як глянула на нього й усмiхнула ся, вiн тупцював коло неї i лицяв ся.

VIII.

Хто вступає ся з хати, чи він виїде возом, чи в домовині, все по нїм лишає ся простір; тим то й ворухить ся в глибокім кутку твого серця радість, що більше маєш повітря, більше світла. Ти стидавш ся того. Можеш говорити про муки, які терпів небіщик і казати, — що від них слобонила покійного смерть. Можеш говорити, що хтось поїхав шукати кращої долі. Душа може тужити, очи плакати, а при тїм ворухить ся таємна, звіряча радість.

Так було і всім у Кульчицьких по вїїзді Оспів, а навіть панї матка, втираючи сльози, додавала нишком у думках: Але все таки добре, що поїхали.

За те у Кирпла не мішали ся радісні чувства з сумними, він же і ще декого рад би був позбутися відси, щоб йому ширше було. Не міг коло себе нікого стерпіти. Але його скромні бажання не здійснили ся. Орест засїв на добре в Суходолі, а, маючи під одним дахом і Ольгу, певне не рушить ся відси.

По справедливості мусїв би Кирпло сказати, що Орест не ставав нікому поперек дороги. Оспи, хоч ходив лише з далека, то всеж виглядав як чоловік здоровий і бистрий, що в данім разі за-

суче рукави і такп може стати на борню, а як стане, то і потурбує тебе здорово Орест був зломаний якимсь горем, був тихий і мовчальвий Що мав зробити і що зробив уже, про се не говорив ніколи. Невдоволенний відсував ся, не вів ніколи боротьби. Десь колись обізветь ся з протестом, коли зачепить до живого.

Та найчастійше він зникав у гаю з Ольгою Правильно приходив, як треба було сідати за стіл і як посланець привозив пошту. Се належало тепер до Гнатка. Він сідав на кудика, що на нїм Орест хлопцем їздив колись, і гнав на пошту. Коло 5-ої сполудня вже вертав ся і передавав шкуруяну торбу паничеві. Читаннем часописей кінчив Орест день. А читав їх пильно. Передплачував Діло, Н. ф Прессе, Нашшуд і Громадську Думку, батько тримав Пшегльонд і „Галичанина“, від управителя зо двора забирав Гнат по дорозі Дзєвнїк П. і Слово П.

За такою копичкою газетярської бібули засідав Орест наркотизувати, троїти себе. Ні, справді, не чорниллом але якимсь отруйливим квасом були машини друкарські машини, на яких друковано польські газети. А з українських часто капала кров. Від памятного штрайку в 1902.р, скоро „Діло“ написало, що штрайки мають не так економічний характер, як радше то добра збруя до національної боротьби, відколи Слово П. і всі польські газети почали закликати до безпощадної боротьби з усім, що українське і справді весь польський загал без виїмків згуртував ся до тої боротьби, під знамям пястука, а власти почали топтати ногами право і будувати Польщу, — з того часу Орест погрузив ся у колї

з високими, ховзкими стінами. Серед самого розгару першої боротьби його спрятали, заперли в тюрму. Батько зміг якось увільнити його, але він не прослідив уже до краю важної події. Бачив, що розгін, що великий змах сили українського селянства підступив під високі мури в'язниці, під зимну, холодну сталь багнетів і там зупинився. Він не бачив уже чи не зробили мужицькі трупи, як не в самім 1902-ім р., то пізнійше вилому в стіні багнетів і чи тим виломом не пішла мужицька юрба наперед до дальшої боротьби. Не знав він також, чи святий запал, який не дасть себе довго в'язнити за тюремними мурами, чи не пройшов він і крізь ті мури і чи не пішов розгрівати ще ширші маси. Його око не бачило, чи за непроглядною стіною, за скелями обману, безправств, насильства, чи не зоріє ясний промінчик, що мусить, хоч згодом, а доконче мусить продертися крізь хмари. Ольга йому казала, що як хмари наляжуть на небо, то сонця не видно, але воно є на небі і світить. Він гадав, що поки сонце проб'є ясною стрілою сі темні хмари, то можна вмерти і соняшне проміння обилле світлом боввище здобути ворогом.

Отсей темний образ, така чорна гадка, се тоє коло з високими ховзкими стінами.

Вони могли упасти. Бо здрігнув ся український велетень придавлений ворожою пятою і струснув Дніпро із себе ворожу ногу, загув вічевий дзвін, залунав із сотень тисячів грудий могутній оклик за виборчою реформою. Упала панщина, а в шістьдесятю річницю того свята Свободи міг був сказати український мужик, що Польща в українських межах упала. Від революційної бурі в Росії,

від вічевих окликів здригнули ся, захитали ся, затріщали стіни, мали упасти. Але ще раз подув криговий вітер, засунув хмарою революційний розсвіт і зморозив весну поневолених варварським переможцем народів.

На галицькій Україні не дала Польщі пропасти Австрія, та сама захитвиця, що плакала при першій її подїлі 1772-го р.

І стіни не впали.

Реформа виборча в принципі вже прийнята, але за згодою правління додавало польське Коло такі і стільки обмежень, щоби Польщу скріпити коштом України на віки. Орест слїдив за нарадами комісії і глибоку свєю рану ятрив, роздирав.

Часто він і не міг уже читати часописів. Дрожали й корчилиась у його повіки, а то й усі букви змішували ся або ховались за мраку. Се бувало часом і в таких випадках, як після поважної новинки з політичною закраскою попадав він на банальну нотатку про kota або про чари.

Тоді помагала йому Ольга, читала і потїшала його так, що зводила розмову на інші темп. До полудня намагала ся вона його зацікавити й иншими річами: розпитувала його де що з економії. Він починав був читати кодекси, щоб готовити ся до іспиту, але згодом кинув. Казав, що не може ще тепер студіювати право. Воно все — кривда. Одна велика кривда на бідних, на слабих. Всі параграфи то обман. Наш народ все покликає ся на параграфи, на конституцію і на заприсяжені угоди і що йому з того? Отже взяв ся Орест до економії, але багато було таких днів, що він носить було книжку в руках, не глянувши на неї. Більше

було знов таких днів, що він і читав і міркував, а нічого не тямив. Так минали не тиждні і місяці, але минав другий рік.

При одній такій розмові, коли Орест з книжкою в руці розясняв щось Ользі по економії, застав їх Кульчицький. Сим його Ольга взяла за серце. Приєднала його до себе і він хоч на хвилию почув жаль за її долю. Нагадав собі, як то жіночий рід у нього в хаті відказував на Ольгу за те, що вона, сирота і бідна сягає по адвоката. Гей, якби вона зробила з Ореста адвоката, то певне, що він би їй належав ся. Не уявляв собі ясно, в яким стані він, але міркував і догадував ся, що з ним эле.

Між тим прийшла відмовна відповідь на Ольгині заходи про відпустку, зате увільнено її з посади і з округа. Кульчицький покликав Ореста до себе, пояснив йому справу і готовий був допомогти, щоб Ольга дістала посаду деінде. Та Ольга і Орест не відступили від свого. Вона почувала себе такою стомленою, розбитою і безсилою, що конче хотіла відпочати хоч один піврік. На тім і скінчило ся. Ольга лишила ся у Кульчицьких, посади не мала.

Си невдача Ольги і пасивність Ореста погодила з ними Кирила. Та не через співчуття, лише тим, що він не замічав їх, вважав їх тепер нешкідливими і розсів ся. Знаком його побіди була дрібниця многоважна в його очах: хоч кімнату Осипів Орест лагодив для Ольги, то заняв її Кирило і не мусів мешкати в парохіяльній канцелярії. А коли мав свою окрему хату, то хотів, щоб Ніля пересиджувала з ним там, замість в альтані у садку.

Ніля не хотіла навіть входити в його кімнату, але він брутально вимушував у неї все. Аж коли се завважали і осудили і Ніля покликала ся на заборону мамі, Кирило відступив від свого та Нілі треба було спокутувати: він дув ся днів два—три і бокував від неї. Мало того; щоб відплатити ся Кульчицьким за науку приличности, при першій нагоді, як тесть одного дня не правив служби божої, він зажадав ключів від церкви і пішов молити ся. За обідом, — а старого Кульчицького не було в дома, — він запитав у тещі, чому тесть не кожного дня править службу. Колиж у неділю одні пішли до церкви пізно, а Орест та й Ольга цілком ні, Кирило вважав себе в праві зробити за столом бучу, впоминаючись за добрим прикладом для вірних, за християнським обовязком попівської рідні.

Се було щось нечуване у Кульчицьких. Зразу теща хотіла його збити півжартом, що ось вона ніяк не могла вийти з хати, що Бог її простить. Та се не помогло. Мусів Кульчицький сам обізватись, мусів ужити своєї поваги, щоб вкоротити таку бесіду. Та найбільш болючо відчули сю напасть Ніля і Орест. У першій вислушили слези на очах, а Ореста, блідого як полотно, мати просила здержувати себе.

По сїм скандалі Кульчицькі радились обоє а далі прикликали Нілю та й поспитали в неї, чи не зірвати їй з Кирилом. Але Ніля була собі пасивна і терпелива, мужа чекає вже довго і булоб їй уже стидно перед людьми зривати. А головно — їй уже 25-ий рік. Чи приїхав би хто другий по неї — невгадно. Тому вона виправдувала Кп-

рила і впевняла, що вона з ним найкраще погодиться, бо пізнала його „добре серце“ і його „слабі сторони.“ У мамі, коли слухала її слів, зайшли очі слізьми, а Кульчицький здав усю річ на її волю, бо вона буде жити з мужем, не вони.

Кирило не відчував ніякого розладу, він уважав себе правим і відчував, що сповнив добре діло. Надто замовив собі на неділю проповідь. Сказав її непогано, але змістом була вона банальна, а драматичні рухи злишні. Але Кирило був певний, що він великий проповідник.

Одна Клявда відносила ся до всего, що йшло доколо неї, вповні байдужно. Відколи семинарист обмивув її і сподобав собі молодшу, коли й батьки пристали на се, щоб її поминено, то з того часу вже їй усе однако, Григорій, вже видко, не обмине її. Як дістане сталу посаду, то почне серйозно впадати коло неї, а вона його прийме, бо щож иншого почати?

Тимчасом вже й осінь поклонила ся Поділю, наслала зимні ночі і холодні ранки тай пригнала птахів у вирей. Достиглим плодам час було відлучити ся від біла і від дерева тай мужик, що порпав ся своїми мозоллистими руками в землі, не знаючи иншого світа, прятав усе з поля і з города, щоб землі легше було вснути. Нераз осінні дощики зганяли залюблені пари з саду до хати. Тут було їм тісно, але треба було поволи звикати — до зими йшло.

Кульчицький мало змінив свій спосіб життя. Часто бував поза домом, хіба що вечерами частійше вже бував в дома і збирав ся читати. Попи що не читав навіть Галичанина, лише вечерами

пптав Амельку, що важного пишуть у „Ділі.“ І тим заспокоював потребу знати, що дієть ся на Руси. Та одного дня, як поїхав до містечка сполудня святочно прибраний, то вже й не вертав ся до пізної ночі.

Другого дня перед обідом заточив ся фаетон у подвіре, але в половині підїзду під ганок Кульчицький задержав фірмана і казав попросити їмостю і молодих усіх, а сам гукнув на челядь. Вже саме те, що повозка стояла серед подвіря, а він не згазив, вже те було особливе, а ще як покликкали всю семью до нього, то починали всі непокоїти ся.

Але який же сором перед челядю, коли показало ся, що в панотця на лиці п'яний усміх і голова нестаткує. — Ще всіх нема — белькнув він, окинувши оком своїх. — Кажу, нема ще всіх.. А тепер слухайте всі. Але добре слухайте, але добре слухайте. Слухайте добре. Я виграв 200 гульденів, кажу, двіста гульденів; Іване, їдь далі. Тай поїхав під ганок, а по сходах не міг піти сам і на щастє замість упасти, стояв тай чекав. Орест взяв його за руку і повів у ганок.

Таке трапило ся в перве Але епізод тої цілої події закінчив ся голосним і далеко гіршим скандалом. Появила ся в „Ділі“ допись, що в повітовому містечку М. Польща справляла пир перенесеному в инший повіт шкільному інспекторови. Господарюванне того пана, що був постійним кореспондентом „Дзвенїка П.“, його ненависть до всего українства, його всі митарства, як переміни українських шкіл на польські цілком самовільно, в білий день, кривда Українців учителїв

і т. п., все те свого часу було описано в „Ділі“. А тимчасом на прощальний пир справлений в складчину коштом Польонії не тільки являється „добже відзяни ксьондз пробоц“ з Суходола, але ще дякує інспекторови іменем Русинів за його справедливість і прихильність, з якою відносився і до українських учителів і до української школи. Дописуватель лаяв за таке поведіння о. Кульчигького, оспорював його право промовяти від Українців того повіта і т. д.

В Ореста не стало духу, коли сю допись читав у „Ділі“. Гадав, що земля під ним розступається. Не розумів, що спонукало батька до такої зради; він же безпосередно ніякої користі не мав і не має від інспектора: ані він сам, ані найблизша його родина. Йому стало так гірко і так нестерпимо, що не хотів бути під одним дахом із батьком і болюче почув у ту хвилину, як йому важко бути грошево залежним від такого батька і не мати змоги порвати сю залежність.

І нікуди йому втекти. Тая, до котрої перше утікав у найбільших гризотах, тепер тут і сама не має своєї хати. Нікуди йому втекти. Та ні, поїхав до Львова записати ся на останнього півроку університетських студій. Не мав того в пляні, але поїхав, утік..

ІХ.

В вінку з сухого листя, в туман і в мраку вгорнена, срібним пнеєм завітчана ішла сувора осінь, чи тихого вечера, чи під свист вітру, чи за слотавим цяпотом, зпід ліса, з яру, з поля скрадала ся, садком шурнула, квітник переступала і мугиче пісню під віконцем щільно заслоненим :

Як з гілки зсунеть ся багнітка, як сплакне зблукана сирітка, як вяне плавний цвіт — не вадить і не шкодить. Багніткаж овочу не зродить, а сльози., так — для спиріт.

Вялі цвіти рознесу, шу-шу.

— Щаслив, у кого ти богине Ашеро зажгла негасиме полумя кохання, щаслив той, хто стане жрецем тої ватри у серці дружини. Та горе такому, що чув лише казку, як другі кохали, а сірим вер стає шляхом без просвітку: за дуру хвилину, за слово немудре каютте до смерти — вороття немає. Ще гірше, кого лиш веде обовязок суворий холодний і так аж до краю: ні тепло, ні ясно, хоч тихо спокійно.

Плач глушу : шу-шу. . .

Щаслива, що в жертву вінок свій принесла Гаторі і напій солодкий вже пила. Та горе ! Буває : вінка ти не дала, а вянуть на грудях нарцизи вже білі, конвалю до церкви понести не смієш, а нектару з чаші не пили з тобою.

Губи душу . . . шу-шу . . .

Від того дикого співу корчили ся дві тіни на білих стінах.

Иноді світло гасло, а ридання вітер не заглушив.

Але вікно дівочої кімнати було темне, як та осіння ніч.

І сю кімнату треба було вибороти. Орест обміняв ся з мамою не такими то ласкавими словами ізза тої справи і то перший раз у життю. Мати аж заплакала з жалю і гніву. Найбільше боліло її се, що мала поступити ся перед якоюсь незнаною дівчиною, яка чіпляла ся до її сина і те, що Орест висше ставить сю дівчину ніж маму. Неохоту проти Ольги піддержувала у Кульчицької не тільки Ніля, але і Клявда, хоч досі супроти неї так себе вела, наче-б її і не було в їх домі.

Причиною такої ворожнечі були сплетні принесені на попівство. Хтось там наплескав, що Орест і Ольга, блукаючи по лісі, гадали, що їх ніхто не бачить. Сама Кульчицька казала, що як вони хочуть зробити щось лихе, то зроблять, чи буде Ольга мати осібну кімнату, чи не буде мати. А про те довго противила ся. Казала, що Ольга може далі сидіти разом з її дочками.

А міжтим якже скучно булоб Ользі, якби послухала була пані матки. З одною Амелькою можна було ще висидіти, бо вона і добре серце мала і любила музику і нікому не була ворогом. За те Ніля і Клявда! Ніля найчастійше плела для Кирила метинки або вишивала нагрудники, а часом писала лист до нього, але писала так, що годину думала з заплющеними очима і по такій

задумі напише два—три рядки Нерада була, як хто заговорить тоді до неї; такеж писаннє одного листа тягнуло ся і три і чотири вечері під ряд.

Ще дивнїйше було поведенє Клявди. Вона лежала на софі горілиць і лише задля приличности повертала ся часом на один чи на другий бік. Руки підкладала під голову і Бог зна, де буяла думками. Ольга, дивлячи ся на неї, нагадувала собі ті, до болю тупі мужицькі лиця. Нераз задьорлива Амелька починала голосні розмови, але часом лишали ся її слова без відповіди, иншим разом вривала ся розмова на палких, хоч полічених словах.

І серед них мала Ольга переживати день за днем таї довгі вечері за великим столом у їдальні, облитим світлом ламп, що, звисаючи од стелі нерадо навіть присвічувала очам жадним письма і науки. І коли мусїла сама одна серед чужих людей лічити хмурні дні, коли дармо виждала приїзду Ореста зі Львова — нападала її безмежна туга, ломала ся її енергія, підкрадала ся до неї знеохота.

Кульчицька, як звичайно, трудпла ся по хатньому хозяйству, а він менше їздив до міста, за те цілими днями ходив з рушницею і з псом по полях, де копали картоплю, та повід ліс та полянам і крайлісом таї стріляв заяців.

А далі запустили поля і взяв ся, острій проймаючий холод і треба було опустити крила цілком. Щасливий був той день, коли засвітило сонце, хоч осїнне і не грїло; вірадниий був той вечір, коли сидїв між Кульчицькими хтось чужий, а нещоденна розмова і молодий сміх облетїв хату

і котив ся під високу стелю. Тим то й п. Григорія тепер цїнили, живучи в такій одноманїтності глухого закутка. Цїнили його сестри і Ольга може більше ніж та, задля котрої він приходив, а всеж такц він тим самим знать і в неї вже мав більше цїни. Зате прийшов і такий день, що до Суходола завтав гість, милий усім Кульчицьким.

Се був др. Вітинський, молодий, здоровий мужчина, добре збудований і такий, що паннам тай паням мусїв сподобати ся. Він не заводив з ними неінтересних розмов про літературу або про політику. Ні, сміяв ся з ними разом, дуже гарно танцював і мило співав тай не був жонатий. А се найважнійше.

Панни були раді гостеві, а гість був веселий. Розмовляли собі свобідно і весело. Згадували весілле з гучною забавою, говорили про вечерок у З., розпитували Вітинського про новини в містечку, в якім самі не бували а так раді були знати важнійші його новости. Часто розлягав ся радісний сміх. Вітинський не знав досі Ольги, тим то і відносив ся до неї поважно. Се значить, що не порскав сміхом, до неї говорячи а зате сміяли ся другі. І мусїли сміятися, бо він, звертаючись до неї, робив таке серйозне лице, що се ніяк не відповідало його веселим, усміхненим очам і мускулатурі його сміхуватого лица.

Амелька нагадала, що Вітинський має лікарський диплом, отже повинен тепер здати практичний іспит тай записати їм по черзі рецепти. З того мали також забаву, бо він приписував їм поцілуї на грами, подорожі і сукні, а вкінці кавалїрів і то Амелїці записав себе самого. Впрочім

вона свою рецепту прочитати в голос не хотіла. Змістом її буцім то не дуже була вдоволена, а проте всміхала ся до Вітинського

Перед обідом пішли ще погуляти в садку аж під ліс, а Орест ще й досі не привітав гостя. Вийшов аж до обіду. Вітинський не тішив ся його симпатіями, хоч були і сусідами і шкільними товаришами Орест дігнав його в пятій класі і з того часу ішли вже разом через всю гімназію і записали ся разом на університет. Уже в гімназії ся їх знайомість від дитинячих літ і товаришування кончало ся іздою на сільній фірі, раз на Кульчицького, другий раз на Вітинського. Коли на університеті розлучили ся, вибравши неоднакові факультети, то ще й розлучив їх і розвій комунікаційних доріг. Поділе перетято залізними шляхами і вже не треба було хлопцям їхати кільканадцять миль сільними фірами.

Ще в гімназії иншими дорогами ходив Орест, иншими Вітинський. З дитинства Орест чув польську мову у свого батька, але й не хто, лиш він зрутенізував дім. Почав писати в рідній мові листи до сестер і до батька тай, як приїхав на ферії, також не хотів по польськи говорити а ще й просив сестер, щоб вишпили йому сорочку і купили червону бивду. На галицькій Україні з кінцем 80-их років було вже тільки свідомості національної, що зручити сімю міг дванацятьлітний хлопчина, але ще й тепер доводилось Орестові чути деколи польську мову у батьків у спальні або в хвилях великого їх зворушення.

Окрім зверхньої форми шукав Орест ідейного змісту життя і тому пристав до відповідних круж-

ків серед гімназистів, зате Вітінському було досить переходити з класи до класи, а дозвілле посвятити на розривки і забави. До Українців належав головню через віру, але й не цурав ся їх, а на університеті вписавшись до „Академічної Громади“, та живучи на квартирі з Українцями, сялою обставин став трохи сильнішою ногою на національнім ґрунті. До сецесії не прилучив ся, але з покути за те виявляв себе Українцем, хоч його батько служив у графа в повітовому містечку і той граф поборював українських кандидатів, а сам проти волі людности накинув ся їй на соймового і парламентарного посла і тільки загальне голосованне звільнить його од того публичного обовязку, який взяв на себе, бо прохала Рада Народова.“ Сей граф виробив Вітінському степендію і увільнив його од військової повинности. Так був Вітінський звязаний з графом. Колиж в 1902-ім році зроблено у графа штрајк, і через те він перекинув ся в руспноїда, тоді вже Вітінському дуже незручно було називати себе Українцем, але якось він і не відступив від свого.

Весела і легка його вдача тримала його далеко від політики і від усіх поважних справ, але й помагала йому позбутт ся кожного влазливого чоловіка і відбити всякий атак на його свободу совісти.

Отсеї веселої, часто над міру веселої вдачі не любив у його Орест. Тим то і розмова складала ся їм недоладно. Та Вітінському було про се байдужно, він і звертав ся з своїми словами туди, де вони робили краще вражінне.

І за обідом і при забаві не поводив ся він із Амелькою инакше, ніж з усіма. Їх навіть

слідили, але за щирою веселістю, за насміхом Амельки нічого не помічено. За те по обіді, коли удало ся їм зайти самим одним у витальню, де Амелька мала грати на фортепяні, поки надійшла Ніля, він обіймив Амельку і палко поцілував раз і другий. Вона спалахнула од поцілунків, але стояла непорушно, як би то цілували не її. Користаючи з того, Вітинський попестив ся головою коло її високих грудий і кинув ся на неї другий раз із поцілунками, але, як цілував завзято в самі уста, аж дотулив ся до дрібних зубів, вона одіпхнула його з півголосним окликом.

Вибравши пригожу хвилию, Вітинський всунув ся за Кульчицьким до його канцелярії поговорити про свою справу. Почав він з того, що прославив Кульчицького одним із перших, найчільніших людей у повіті. Кульчицький протекційно кивав головою, а його ніс залюбки втягав милий запах кадила, але стямив ся він зараз, почувши глузування в голосі розмовника. Прикусив зуби і ждав нагоди до відплати. По таким вступі перейшов Вітинський до самої річи і жалувал ся на те, що в ріднім містечку не принято його на безплатну практику при шпиталі, яким завідує повітова рада. Йому догідно було відбутн сю практику як раз тут, бо при сім шпиталі далиб йому вільне мешканне і харч. Вже до решти удержання поміг би йому батько, бо уложили собі плян, що Вітинський буде лікарювати в Ч. Як уроженець сего повіта, він чує за собою і права на сю посаду, не згадуючи про се, що з графом, повітовим маршалком лучать його добрі зносини.

— То як аж може бути тому причина, що вас не прийнято ?

— Я вам скажу, а навіть попрошу вас внести інтерпеляцію.

— Я мушу перше розглянутись, але інтерпеляції, здасть ся, вносити не буду, бо властиво виділ контролює лиш адміністрацію шпитальну, а прийатте молодшого лікаря належить до директора, чи там прімарія.

— Ну, отже, та що маєте право до інтерпеляції, се ясне як світ, але я кажу, що маєте й обовязок.

— Я обовязок ? а то чому ?

— Вас же питали про мою політичну кваліфікацію і ви мені пошкодили.

— Ви дуже помиляєте ся, молодпій пане докторе, мене лиш запитало, чи ви належите до моєї партії, чи ні. Я відповів, що ні. А ви хйба належите ? Я був певний, що ні.

— Ви знаєте, що я не такий патріот як ваш спн або зять, я тільки не признаю себе Поляком. І се була одна переміна моєї політичної віри довершена незамітно на шкільній лавці. Чи що кому прийшло би з мене в політиці — не знаю, але трудно мені ще одну переміну робити з себе тай признавати ся до Москалів.

— Ей, що там говорити ? Москаль не Москаль. І я не Москаль, але й не Українець. А ви хйба Українець ?

— Я ні пес, ні баран. Я не Москаль і не політик, я лікар і маю лічити кожного, хто зголосить ся. Коли Українець значить радикал, то я не Українець, я Русин, бо мій батько Русин, я да-

вав складки на народний театр і належав до Академічної Громади. Се мені і всякому можна.

— Можна, але я не зробив вам кривди. А до інтерпеляції все таки не бачу причини.

— Невже? алеж я знаю добре всю справу. Виділ повітовий стоїть на тім становищі, щоб не дати при шпиталі місця ні одному Русинowi. Шариткам, які ведуть шпиталь, дозволено прогнати всю руську службу, а тепер, як ходило про се, чи мене прийняти, то рішено виїмково взяти Русина, як би ви, отче, сказали, що то „поржондни Русін“.

— Вас, пане, зле поінформовано, я не знаю нічого про такі ухвали, як ви кажете. Коли проганяють когось із служби, то лише тому, що на се заслужив.

— Але чому ні одного Русина не прийнято, хоч були компетентні?

— Певне не були відповідні. А вже рішучо не було про вас такої справи, як се ви сказали. Неофіційно, не в часі засідання, запитано мене тільки, чи ви належите до моєї партії, а не про се, чи ви порядний чоловік. Яка ваша вартість, про се можуть більше знати на фільварку графа маршалка, ніж я.

— Можемо се лишити навіть. Я по газетах не хотів робити з сего ужитку, бо навіть не маю з ними зносин і не маю жилки до писання, тому я передав матеріал вам. Відмовна відповідь може й на користь мені вийшла, бо дістану ся до великого міста.

— А до котрого, можна спитати?

— Там, де ваш зять має посаду. Помічник директора в тамошнім шпиталі то бувший асистент

при катедрі гістольогії у Львові, мій особистий приятель. Він постарався для мене там про місце помічного лікаря і запевняє, що в короткім часі достану плату.

— То вже можна вас поздоровити?

— Можна і дякую сердечно за ласкавість. Та всеж не знаю, чи по всій розмові можу вас просити зробити мені одну прислугу. Може треба було зачати від того, а вже потому сварити ся з вами. Та ось і батько написав вам листа, а лист скаже більше, ніж я.

— Вашому батькові — казав Кульчицький, пробігши очима письмо — не можу відмовити.

— Ризика нема. Я позичку сплачу, бо перша платня моя 1200 К. окрім мешкання, опалу, прислуги. За харч у шпиталі прийдець ся платити мало.

— А може ожените ся?

— Про се я не думав. Своїх грошей тепер не маю і не можу взяти жінки до вподоби, як же з грішми оженитись, то вже тих грошей най буде досить.

— Позвольтеж блянкет; батько також акцептує?

— Так, а векся я не потребую відновляти.

— Тим ліпше. От вам підпис і най вам служить на добро... Колиж їдете до Х.?

— Ще не знаю, а вас може ще побачу в місті. Я поки що то ще й не говорю нікому про свій виїзд.

З тим він розпрощався. Паням не говорив Вітиський ні слова про виїзд і прощався з кождим осібно, аби не скликати при тій нагоді всю

родину в один гурт. Ще сонце не заходило, як він похожав із Орестом по цвітнику і подав йому руку.

— Ти яром? — спитав Орест, прощаючись.

— Яром, бо треба ще зайти в одно місце.

Він пішов через сад під ліс, але звідти не завернув на кручу. На старій лавочці сидячи, сперла ся об липу Амелька і дождала його. Вітинський сів побіч неї і поцілував її та від того поцілунку Амелька здригнула і відсунула ся на край лавки.

— Щож тебе так вразило?

— Ваша нещирість.

— Я супроти вас не змінив ся на волос.

— Тим гірше. Значить не треба було вірити ніколи.

— Амелько, що тобі? — скрикнув Вітинський, став навколішки перед панночкою, поклав на її доло голову, рукою обняв її за стан і цілував її руку.

— Стань, стань, нічого мені від тебе не треба — потішала його Амелька, а скоро молодий лікар сів побіч неї, заглянула в його веселі, сиві очі і побурила йому негусті й недовгі вуси. Вона дуже любила той рух малої руки у Вітинського, як він поглажував, хоч би злегка побурений вус. Сливе після кожного милого, солодкого поцілунку, він все так поглажував собі вус і робив їй приємність. Тому вона з пестоців збиткувала пальчиком його вуси.

— Нічого не говори до мене. Я і так довго не звикала до твого горляного голосу. Хоч він перестав мене вражати, то мелодійним не зробив

ся. — Амелька хотіла лиш дивити ся на його, але віч не міг „спокійно сидіти“, як казала і цілував її. Не збороняла, але й не віддавала поцілунків, лише раз поцілувала низше лівого вусика, встала й хотіла іти. Хвилину змагали ся мовчки. Він очима вказував їй гайок і тягнув її туди, вона всміхаючись перечила головою. Раз по раз її опір слабшав, то знов сплів, а за хвилину Вітинський тримав її правою за плече і вів вузкою стежечкою. Сховали ся за корчі. Та ще скоріш, ніж пропала її сілюетка в тіні, зарпсувала ся знов на викопі. Амелька зо звішеною головою ішла прудко на попівство, а Вітинський біг за нею і тихим голосом звав її по імію. Але Амелька не озирала ся.

Кілька днів пізнійше сиділа на кам'яній лавці Амелька, обпершись об стару липу, а побіч неї сиділа Ольга. Обидві вони знали, що не мають ніякої сили, нікого значіння в домі Кульчицьких. Їх тут терплять у сім домі. Ольгу терплять як шаритку коло хорого сина.

— Якось пережити ще, Ольго, короткий час. Твоя неволя то лиш перехідна, але я терпіла вже стільки літ, а не знаю, доки ще прийдець ся терпіти.

Але я бачу, що тут не роблять ріжницї між вамп

— Бо тут уважаєть ся на форми і добре треба приглянути ся, що під тими формами є. Колиб тобі не сказав був Орест, ти би й не пізнала сама, що Кульчицька мені не мама, а міжтим я мушу часто показувати зуби, щоб кождий крок і кождий їх вчинок не мав запаху ласки.

— Зле, що тобі не дали самостійного становища. Тепер ти повинна ждати, чи не возьме хто за муж, так само як панни Кульчицькі.

— Так і я думала. Просила маму — не могло, просила батька, а він заборонив мені приходити другий раз з такими думками. І то так серйозно, з гнівом, що я другий раз до його справді не піду.

— Таже мусиш, а як не йде миром, то треба війною своє добути.

— Мабуть що прийде до війни. Поки ще Ірма не пішла була до Львова, то мене питали, чи не поїхалаб я вчити ся. Але я була ще дурненька і казала, що не поїду.

— Се мусів бути жарт. Тепер треба подумати й поговорити про се поважно. Коли ти сирота, значить Кульчицький тобі опікун, а над ним суд. Не схоче він по добрій волі дати тебе до почти, чи дати тобі можливість підготувати ся до іспитів, ти можеш поїхати до суду, жалувати ся на свого опікуна, жадати иншого, або жадати впадчі грошей. Адже в для тебе гроші які?

— Не знаю, Олю, бо я й не знаю, хто був мій батько, хто мати. Я про се витала в Кульчицьких і даремно.

— От якась цікава історія. Якжеж ти називаєш ся, яке родове імя?

— Хибаж я знаю. Тай на що вопо мені здасть ся? Листів не дістаю, до школи не ходила...

— Як же до школи не ходила?

— Нас учила гувернантка читати, писати тай на фортепяні грати.

— А більше таки нічого, ані дрібки?

— Справді ні, а чомуж ти питаєш ся про се?

— Раз тому, що такі випадки я вважала належними вже до історії, далі мене дивує, як могла Ірма з такими студіями йти до Львова на університет, а вкінці бачу, що тобі незвичайно трудно куди не будь кинути ся, бо всюди вимагають свідоцтва, а здобути собі знанне також для тебе тяжко, коли не маєш елементарного образования.

Остав ся мені музика. Орися ледви ґами навчила ся грати. Ніля і Клявда знають заграти для попесу дві три пісні і танці. Я одна корпстаю з фортетепяна.

Хоч би й так, то багато ще треба тобі науки, але за те в музиці ти стоїш на міцному ґрунті, бо талант у тебе є і — друга річ: займати ся будеш тим, що любиш, а се осолоджує життє.

— Треба роздумати. Твої ради певне добрі, але треба ще мені звикати до них. Таї спасибі тобі, Олю, що ти одинока щиро прихильна до мене душа.

З тими словами Амелька поцілувала Ольгу, обняла і в її очах засвітили слези. Вже кілька днів слідом за нею ходила меляпхолія і навівала на неї тугу і серце її робила м'якким, а сили відбирала.

— Чи справді так, Амелю? — питала Ольга. — Тиж лубонь і приятеля маєш?

— Ні, Ольго, не маю. Може хто казав, то не вір.

— Не казав ніхто, але я сама недавно бачила. Бачила і раділа.

— Вітинський? Я так догадала ся зразу. Та не вже ти бачила, чи тільки від кого чула? Я певна, що ми все були обережні.

— Не дуже. Я бачила в зеркалі, як він позавчера підійшов до тебе зараз після обіду там у салоні.

— Пусте, не варто говорити.

— Не можу тебе зрозуміти.

— Не можеш, бо ти мавш новітнє образование, але старосвітське серце і ти любиш на те, щоб вийти замож, а я маю старосвітське образование, але окрім фортепяна, нікого не люблю. Фортепян то мій кавалір, вірний досмертний мій коханець. Правда, часом я зраджувала його і в такі хвили давала себе цілувати і пестити мужчині. Та більше сего не буде. Може колись відміню свої думки, але тепер вірю в се, що тобі кажу.

Міжтим Ольга мовчала. Її почуття зранило слово, що вона любить на те, аби вийти замож. Ніхто не заглянув у її серце, ніхто не розумів її важкої жертви. Але ї не треба. Сповідати ся не буде. Чи шукає поради? Ні. Має свою силу.

Та Амелька була в дивнім настрою, вона знов поцілувала Ольгу і стала сповідати ся.

— Олю, я раз любила так, як ти тепер любиш. Тепер минає три роки. Що се був за сокіл, не виспівати в пісні про його Високий і добре збудований, куди Вітинському до нього! То був дуб: і сила і зрада. Я так його любила, що сповіяла всі його забаганки і була щаслива. Він був скарбовий стражник і був певний, що Кульчицький не звінчав би нас. Впрочім мені тоді пішло на сімнадцятий рік. Поки було можна, то я виходила

до нього у гай, аж на границю. Я одна не шанувала тих форм, які мають вагу святощів у Кульчицьких. Але про се дізнали ся. Тато зараз зажадав, щоб його перевели. І так мого сокола мали забрати відси. Про се я не знала. Але я просила його взяти мене з собою, втічи до Росії; там ми би були жили як мужики. А він усміхав ся. Відслав мене до дому : я не бачила його більше. Се була любов. А Вітинський? — се хиба примха і то не довговічна. Се її послідня моя забавка. А впрочім Вітинський певне втік од мене так само, як тоді стражник. Прочуваю. За два-три дні почувш, що мав кудись виїхати. Я тамтого любила, не Вітинського...

І Амелька заплакала

Х.

У Осипа рожевий настрій згас і розвіяв ся.

Ненадійно скоро розхолодили його відносини на службі і дома

Директор окрім математики в кількох класах доручив йому ще науку грецької й німецької, мови в найнижших та ще й української в V-ій класі. Се Осипа здивувало. Але й директор здивував ся, коли Осип почав з ним ізза того розмову. Перше всего суплент мусить прийняти такі години, які йому визначить ся, а директор так їх розділює, як може. Не дасть же греки ані маляреві, якого тут краєва шкільна рада прислала, ані недокіцченому учневі музичної консерваторії. Прогнаний теолог учить латини, медик учить природи, іспитовані сили лишив директор для висших клас. А вже дуже дивне, що може хтось невдоволити ся фільольогічними годинами. Адже за них платять більше, чим за реалістичні.

Справді, як міг Осип не думати про се. Щож таке суплент? Од нього не домагають ся іспиту, а покликають його „на час потреби“, або на один шкільний рік, значить не дають ніякої сталої служби. Платять йому від числа годин. Для скарбу і для директорів се вигідне, але для самих суплентів — пониження. Навчати й виховувати молодіж, розважив Осип — се в очах суспільности, а тим-

самим і держави річ собі маловажна. Можна її доручити голодникам будь як оплачуваним, не-підготовленим, а навіть неіспитованим. А якіж дивоглядні філософічні студії. Загалом, школа — то миршавий будинок. На університеті завважав Осип, що більшість його професорів то політики, для яких катедра дійною коровою, або ремесники, які не мають з наукою нічого спільного. Беруть вони великі гроші тільки за те, що приспособлюють державі урядників. Гроші, які на те йдуть, могли би дати приватним академіям великі підмоги, а фабрикування бюрократів можна би доручити меншим панам і не так „глибоко“ вченим. Найгіршеж підготовляють теперішні університети учителів, бо не дивлять ся на їх практичні потреби, а при теоретичних іспитах ставлять надто великі научні вимоги. Разом з тим невідповідно лучить ся галузі знання в т. зв. „іспитові групи“ накопичуєть ся багато баласту, н. пр. од істориків і географів вимагають латинської і грецької граматики, а вислідом того всего — велика поверховність і ще більша неточність, недостача заокруженого знання, учителям конечно потрібного.

Коли Осип, не зважаючи на зложений іспит, не чув у класі такої безрадности, як товариш, що разом із ним почав службу, то лише тому, що його привели до гімназії педагогічне дарованне і замишуванне.

Алеж не всі його товариші журили ся тим, що почати в класі, як учити і як себе вести.

Учительський збір гімназії, при котрій служив Осип, то була збиранина. Ріжні людці, нездатні покінчити студії на иншому факультеті,

опинили ся учителями при сій гімназії, бож за неї польська шкільна власть цілком не дбала. Межи тими учителями були три москвофілські ренегати, які кричали „адін язик — адін народ“, і висмівали українську мову, але задля монети взяли на себе обовязок учти на тій висміваній мові. Ще гірше: вони в клясі, перед своїми учениками кидали болотом на все, що святе Українцям. Через таких виховавців молодіж відносила ся до всіх своїх учителів ворожо. Директор і учительський збір повинні були піддержувати повагу учительства, а відси правдива борня: кари і помста. Преса сповняла при тім невдатну ролю. Директор, чоловік освічений і чесний, але надто зависимий од висших властей, роздражнював ся, учителі тратили голову, серед учеників кипіло.

Осип мав тепер нагоду справдити в дійсности всю критику шкіл, яку нагадував із своїх школярських часів, яку читав опісля в статях і брошурах. Ціле страховище ті середні школи. Їх характер конфесійний, в науках природи і в історії приймають засаду еволюції, в біблії учать про чуда і надприродну г'єнезу, в катехізмі середовічних, католицьких догм. Клясичні гімназії у дітей, які не знають іще рідної мови, спляють і викривлюють розвій наукою мертвих мов. Рідну мову треба не тільки знати, але в тій мові виробляємо у дітей психіку.

Такі обставини пригнобили Осипа. До того він свою науку, природу мусів закинути. Не було ні спокою, ні часу, в провінціальному місті проробітні для природників нема мови, а навіть

убогий гімназіяльний музей не був під його зарядом.

В дома не міг Осип найти розради і потіхи, бо жінці самій неначе недоставало чогось. Мала вона вражівне, що спинила ся в свобідній їзді на те, щоб когось обминути тай їхала поволи. І колиж пустить ся вона знов повним бігом?

Осип досить скоро помітив що вона належить до тих 'людей, які вічно не мають часу, але як колись не міг прослідити, що робить старий Кульчицький, так було тепер із жінкою. На жаль він не міг обставити її службою, бо плату мав не таку то велику в часі такої дорожнечі, якої західна Європа, а навіть західні краї держави не знають. Надто він ще був і задовжений. Тому, хоч нерадо, шукав ще приватних лекцій тай добре, що найшов. Він крім того мусів також виручати Орису в тому, на що їй не ставало часу. І так, хоч купив їй записник, вона не змогла записувати видатки, тай перелічити гроші, що були в шухляді під ключем. Кілько там було ще тих грошей, а кілько ще днів до кінця місяця, про се її не питати й не дивувати ся, коли скринька з грішми стояла на столі. Адже служниця не краде, Орися може поручити ся за неї. Осип дивив ся на се, а далі сам узяв ся вести домашні рахунки і касу, а Орисі давав на дрібні видатки, бо своїх 300 корон вона вже видала на одержу а й так показали ся там ще якісь недостатки.

Помало Осип став звикати до того, що в семейнім домі не може бути такий лад, як у його кавалерській кімнатці у Львові, на Зеленій вулиці. Привик до того, що як шафа незаперта, а на крі-

слах і на софді лежить жінчина блюзка або балахон, то вона пішла в місто, а коли в витальні на фотелі спацеровий костюм, то його жіночка тільки що прийшла з міста і жде в другій кімнаті, щоб узять його в обійми. Помало став Осип до того звикати, що де яка річ упала, там пускала корінне і приростала до свого місця, поки поверх неї не впала иньша річ. А звикши до того, Осип дбав тільки про те, щоб хоч у витальні, де він поклав свій писемний стіл і полицки з книжками, щоб там був давний лад, той із Зеленої вулиці. А вже в столовій тай у спальні, най буде, як хоче.

Орися почувала себе молодого і студенткою. Три роки пробула у Львові, без ніякої журби, а перед побутом у Львові мала одним одну журбу: вийти за муж. Але що за муж вийде, в тому була вона певна, отже журба її не мала реальних форм. Сеж за мужне життє, яке її чекало, було десь за горою, а не мавши в її уяві так само реальних форм, не могло бути иньше ніж у батьківськїм домі. У Львові втягнула ся в таке життє, що сягає далеко поза межі хатного господарства, поза межі дрібних-дрібоньких, а все тих самих справ. На десерт по дорож до церкви у святочному одїю, підвечірок у одної сусїдки, та обмова всіх иньших сусїдів. Тут був уже інтерес до загальних справ, які ворушили думку культурного світа, тут були змагання і стремління до ідеалу і до будучини.

Що йно тепер розумів Осип, що хто мав таке образование, як Орися, той не міг сливе нічого скористати на університетї, а в тих еманципованих рядах, серед тих людий з дальшим, ширшим світоглядом заняти міг досить непочесне становище.

Тількиж не Орісі в тім вина і не має вона певне свідомости тай критики на себе саму. Хоч і з примкненими очима, а все таки можна було бачити поверховність, з якою брала вона всі прояви культурного життя, її привязанне до форм при маловаженню і нерозумінню змісту. А проте Осип поважно питав себе, чи ліпше вже з нею жити, чи з якоюсь парафіянкою, що окрім спасу біля нічого не знає. Досі була відповідь на користь Орісі. Теперішній суспільний устрій з індивідуальним господарством кожної родини накидає на жінку і складні і дуже трудні обовязки. Подужати їх не в силі перша ліпша. А виробить ся вона в однім напрямі, то найдуть ся хиби в другім. Він навіть оправдував жінчину непорадність тим дивним вихованнем, яке бачив у Кульчицьких дома. Та не раз йому недоставало терпцю, коли бачив, що його жінка се стара дитина і не думає змінити своє поступованне, навчити ся чогось.

Він не вимагав навіть, щоб Оріся сама пришивала ґузики та торочки до біля, тим більше як знав, що вона й не вмів взяти голку до рук, алеж вона могла постарати ся, щоб направка була зроблена. Уже збирав ся Осип вимовити жінці пару слів, коли вона взяла судити сусідку. Жили вони в домику побіч родини незаможного низшого урядника.

— Вона тільки й знає — мовила Оріся — щоби світили ся ринки сковороди й рондлі, на стїні в шафі щоб було рівними рядами зложено біле. Вона вже знає, по чому платить ся за все в місті, але сама себе дурить: по кілька сотиків більше рахує на сї покупки, а ту саму надвишку

відкладав як ощадність і в неділю йде за сі „наскладані“ гроші на прогульку з мужем і з дітьми.

— Бо вона ніяк не зважалаб ся видати на забаву гроші з місячної плати, а вже ощадности може з легким серцем видати.

— В осібну шкатулочку знов кидає сі гроші, які брала бя служниця.

— Мабуть знов на якісь непредвиджені видатки.

— Добре, алеж се забавка перекладати гроші з одної кишені в другу.

— Забавка, але пожиточна. Часом, Орися, дуже розумні люде бавлять ся такими забавками. Приміром ubezpieченне життя, се проста щадниця. Премії із складаними відсотками дали би й більші суми, а проте без товариств і поліс мало хто зложив би їх у банку. Тільки деж такої економії навчила ся наша сусідка?

— Не знаю. Вони прийшли з Прус.

— Хиба, що так. У нас найдеш також господарні жінки, та вже не такі.

— Принесла з собою родинні ідеї Стіндого Бухгольців Я жалую жінок вихованих на взорах Стіндого і жалую їх чоловіків. Все чую себе щасливою, що можу бути висша над них тай можу чоловікові дати иньше щасте ніж філіжанку свіжої кави — закінчила розмову Орися і поділувала Осипа.

— За Бухгольцові ідеї у Стіндого і я, Орися, не побиваю ся, але важно і то дуже, що всі німецькі тай богато польських родни мають традиції, в яких батьки ховають дітгий. У Поляків досить того, що селянська дитина виїде в т. зв. інтелі-

генти, а вже в другім поколіню є у них родинні традиції. Зате в нас інтелігентні новки кулачною політикою розбивають організації і товариства.

Орися надула губки, але промовила до мужа кокетно :

— Любий Осипе, а щож се має до блискучих рондлів п. Савіцької з Вжесні?

— Се було про родинні традиції, а коли хочеш про господарність, яку ся Німка вносить до польської родини свого мужа, то й вона важним для нас прикладом, бо наш народ убогий, а розумний чоловік всюди чогось потрафить навчитися.

Орися вже починала сердити ся, але перемогла себе і, підлещуючись до мужа, каприсним голосом перебила йому:

— От кинь уже, ти не в школі. Там своїх хлопців моралізуєш до нестями, а зо мною не роби того. — Сіла йому на коліна і Осип почув тепло її тіла.

Та він ні трохи не був задоволений таким оборотом їх розмови. Хоч Орися рветь ся з дому в широкі кружки, і на її домаганне зараз першого дня обое вписали ся до місцевих українських товариств, хоч вона бажала в т. зв. українській громаді відограти якусь роль, Осип не бачив у тім великої ідейности, але бачив недоладність і хід навмання. До роботи в жіночих товариствах тяжко було їй забрати ся, бо тільки в четверги сходили ся пані на проби мішаного хору „Вояна“. Поки що вчачала Орися на сї проби, а хоч не була музикальна, то от тримала ноти в руках тай співала хйба задля ідейности. „Давай їй зібрання, кожний другий день гутірку в каварні, отсе булоб

її до впадоби“ — роздумав Осип, коли бачив жінку в „Бояні“ серед товариства — „або живу ляльку в колиску. Жива кукла може би зрівноважила пориви до їїби то високого лету“... А тимчасом ніщо того лету не рівноважило: і саме тим летом лагодилась Орися їхати до Львова на посвяченє „Народної Гостинниці“, де надіяла ся стрітити своїх милих знайомих, а серед них вона часто перебувала духом. Дуже стужила ся вже за Львовом, за його товариським життем.

Досі не відмовляв їй Осип нічого і за те вона радо слухала його у всім, де не треба було щось додатно робити. Счудувалаж ся, дуже, що він тепер лагідно, але цілком рішучо одмовив. Догадувала ся, що Осипові не стало грошей. Ось вона кинула в поштову скринку лист до Ореста, цілком так само, як тогид звичайно робила у Львові. Переказ на 25 корон прийшов троха пізно тай ще листопос не робив ріжницї в іменах і занїс гроші до гімназії Осип просив жінку зараз одіслати гроші назад тай написати Орестові листа, що по правді вона грошей не потребувала. Адже у Кульчицьких можуть Бог зна що подумати. І справді не довго навіть прийшло ся чекати на лист од мамн. Орися мусїла приобіцяти Осипові, що на будуче без його згоди не зажадає її од кого грошей. Алеж зо свого боку, приобіцїв їй Осип, що за дві недїлі поїдуть до Львова.

По дитинячому вradувала ся Орися тай зараз написала листи до знайомих. Вже її її про що не думала тай не говорила, як не про сю подорож.

Користаючи з двох святочних днів поїхав Осип до Львова з жінкою і сі два дві проминули їм наче гарний сон. Були в театрі і на виставах, перейшли ся широкими вулицями, обложеними дорогими магазинами. В „Народній Гостинниці“ зустріли всіх добрих своїх знайомих. Мило прожиті колись хвилі пригадала собі Орися тепер у кружку „Молодої Музи“, що розсіла ся за мрамуровими столиками. Так прозвала себе колишня редакція „Сьвіта“. Молоді поети з його видавцем розбили глек і надрукували відозву про „грубу руку видавця“. Вже й появил ся перший випуск нового видавництва. Орися так привємно забавляла ся з поетами, що аж закурила папіроса і навіть не закашлала ся.

Осип менше з ними пересиджував. За те дуже врадував ся стрічею з Корнієм. Була тут з сотня академиків. Розсіли ся за кількома столами й гуторпли: одні поважно, другі жартами та глузуваннєм, инші переглядали часописі. Корній сидів межі ними, а духом був далеко. На се вказувала його мовчанка і задумані ясні очі, що гляділи у безмірну далину. Осип поздоровив ся з ним, а лишаючи Орисю тай усе товариство заповів, на котру годину верне і пішов з Корнієм перейти ся по свіжім повітрі.

Осип бажав оглянути „Академічний Дім“. По дорозі розмовляли про буденні речі, а про те було Осипові мило і мирно. Дивна симпатія, яку почув до того хлопця, не вигасла у його. Осип шукав у всім причина, тож і сей обяв розяснив собі. Чоловік такій прозаїчний і тверезий, як він, шукає поезії. Він бачив її у тих, що вірші пишуть

тай любив їх, тепер найшов такого чоловіка, що його ціле життя — поезія. Не така віршована, що ухо, чи око бавить, але се життя не в щоденне, не такє як мільонів. Пророки і герої, у них усіх мало бути таке життя. Ся поезія, сей чар проявляв ся і проявляти ся буде ріжно, а то відповідно до часу, епохи і підсоня. Що буде з сего хлопця — хтож се вгадав, та тепер він поет.

Згадали в розмові Суходіл тай Ореста і жалували, що у його трісло серце од того, як бачив криваву муку і кривди українського селянина. Од того натяку Корпії замовк, Осип майже сам говорив. Виходило з того монольога, що в часі ферій зідуть ся вони знов на Поділю, або навіть у Суходолі. Там цікавий кут і варто би було по-пробувати археольогічних розкопок.

Вертаючи до Гостинниці, задержали ся довше на Цитаделі, з якої в 48. р. Гамерштайн, як раз 3-го падолиста бомбардував Львів. Вся панорама, що велично розкинула ся під високим горбом, задубіла. Нема того міського поспіху, нема того життя, що кипіло літом: чи, місто, чи село, — смерть рівняє багатого і бідного

Корпій казав, що записав ся на університет у Львові. — Зачав я студіювати фізичну географію і геольогію, може відверне ся моя увага од того злого, яке коїть ся на нашій землі.

Ах товаришу, гадаєте, що ви в сплі се зробіти? Виж і під землею найдете слїди кривди, яка нас переслідувала так, як тепер. А головню, що ваші думки знайдуть вас всюди, де би ви не пішли, чим би не заняли ся. Будь ви фільольог

клясичний, що пише томи про „каї“ (кай) у різних авторів, а ваші думки найдуть вас при сій мерзкій роботі.

— Алеж сі думки мене мучать. Гадав я, що агітація, пропаганда межи селянськими масами заспокоїть мене. Та ні. „Се дуже повільна робота“, говорило в мині все. Або треба, щоб не десятками але тисячами до такої роботи брала ся наша інтелігенція. Алеж за освідомленнем мас іде ще друга не менше важна річ: виконати і перевести в життя се, до чого закликаємо маси.

— Отся боротьба в приспішенім темпі, вона поклала печать на все наше життя. Всюди її бачите. Вона одриває од спокійної праці всякого, у кого живе серце. Богато в нас нарікають на молодіж. І я нею не одушевляю ся, але вона мусить годинами радити по кофейнях, бо її витручують книжку з рук. У інших народів молодіж тільки вчить ся, а у нас мусить бороти ся за свої, а тим самим і цілого народа права на університеті, права, які повинні їй достати ся без тої боротьби, без страти часу. Я досить холоднокровний і студював природу, а я стояв під знамям тої боротьби так само, як інші Тай до нині стою.

— Коли маю сказати правду, то і я, слухаючи викладів геології, роздумував про се, о скільки в конституційній державі одиниця, високий урядник відповідає за правительство і за кривди, які од того правительства спадають на нарід

— Говорите загально, чи може про дане правительство і про даній нарід?

— Поки що говоримо загально.

— До чогож ви додумали ся?

— Я думаю, що одиниця є одвічальна.

Навіть у старих республіках, де власть державна була в руках цілого демосу, і там талановиті одиниці, що грали якусь ролю, цілком слушно одповідали опісля перед тим же демосом тай піли цикуту. Справедливо проганяла їх остракія за межі краю, бо демос хотів сам нести одвічальність за правління, а колиб ся сильна одиниця лишила ся була в краю, то демос непевний був своєї власти і волі. В новочасних державах одвічальність одиниць безконечно більша. Тут ціла виконуюча власть спочиває в руках урядників, яким дає прикази і політичний напрям їх шеф. Екзекутива одвічальна перед володарем і перед давним демосом т. є. парламентом.

— Значить, виключає ся безпосередну одвічальність одиниці перед народом.

— Позвольте мені скінчити. Як і коли висока одиниця одповідає перед володарем, на се нема припису.

— Але є приписи на одвічальність перед парламентом.

— Так, на се є конституційні основні закони. Перед репрезентацією народа одповідає екзекутива. Але тут є дивний механізм. Так як у годиннику маятник стримує силу тяжости а тягар кулі підганяє маятника, так тут екзекутива одвічальна перед парламентом, має вплив на склад його, а то: виробляючи виборчу ординацію, далі при самих уже виборах, а вкінці парламент не зійде ся навіть, поки його не покличуть і може бути кожної хвилі розв'язаний, коли того бажає екзекутива. Се не так

як у республіках, де речинець для парламентарних обрад назначений календаровими датами і де сам парламент назначає, коли перестане радити.

— А що з того виходить?

— Виходять із того дві речі. Раз, що нема винуватих, як казав Гамлет. Колиж закон не знає одвічальности володаря, то мусить за його одповідати той, хто дістав од його власть над народом. Друга річ: Де послі входять до парламенту з волі народа, а не розбовм, там одиниця не одвічає в такім випадку, коли дістане заяву довіря од такого парламенту. Тоді урядник має чисте сумління і ніхто з народа не повинен його пальцем торкнути. Але де нема такого парламенту і де урядникові виїмково дадуть карт блянш на глузovanje з права і законів, там най він одповідає за всі кривди, які зробив, най одповідає своєю особою.

— Але третя річ, пане Корній, то ся, що як хто тебе бв, ти найперше одбравш йому бука і ламаєш на двоє, тай тоді аж почнеш правувати ся. Се так званий параграф перший.

— Другі знов кажуть: *Wer ist stärker, der ist älter*, і називають се першим параграфом; сего я тепер не допускаю. Я надто серіозно і поважно розбираю саму теорію, бо з неї можна витягнути незвичайно важкі наслідки.

— Себто розмова *in concreto*. Але на се не маємо тепер часу, бо треба спішити до Гостиниці. Радіти і плакати треба нам з годинником у руці.

— Ні, я навіть далекий од того, щоб розбрати сю справу *in concreto*.

Приємно було Орісі й Осипові у Львові, але треба було відіхати. Сей побут у великім місті, хоч і короткий та так підбадьорив Орісю, що Осипові було з нею куди милійше і він радий був, хоч би лиш за для неї частійше туди їздити, тільки не ставало грошей. Як не рахував, як не заробляв Осип, а все було мало. Найтяжше раз залізти в довги, то довго і дуже довго треба шукати рівноваги в бюджетах. Осип вичислив, що без несподіваних видатків такої рівноваги треба ждати ще цілих два роки. Се відобрало йому спокій на кілька днів.

Власне в той час прийшов із Суходолу лист. Запрошували на свята вже заздалегідь і Оріся мала про що говорити. Але Осип одмовив. Він досі пильно остерігався входити в якісь близші зносини з Кульчицькими. Листування лишив жінці тай ніколи не дбав про се, чи од його засилає вона поклони, чи ні. Подорож до Суходола він представляв собі все як щось дуже далеке. Жінці сказав лише, що нема грошей і що зпмою може сніг засипати бічні льокальні залізниці на Поділю. Сказав правду. Так само і в другій справі, яку рішив місяць тому, чи два, сказав теж правду. Кульчицькі хотіли прислати до них Анелю, щоб приватно вивчила гімназіяльні кляси, а в них щоб мешкала. Осип сказав Орісі, що тісно в них, а через те не можуть визати ся такою навіть симпатичною дівчинкою, як Анеля.

При тім промовчав, що боїть ся також грошевих клопотів, бо Кульчицький в інституті му-сить платити, хочби й неправильно, але Осипові хто зна, чи платив би. Одну і другу відмову при-

няла жінка покiрно. Чемному i делiкатному її поведенню Осип не дивувався, бо й він так поводився з нею i до вимiни якихсь неласкавих слiв мiж ними — Богу дякувати — ще не дiйшло. Але тут було бiльше, бо — покора. Нiяк було допитувати, алеж таку покору він бачив у неї кожен раз, як була справа з грiшми i Осип казав, що нема грошей. Так догадався він, що тут буде почуття вини в Орисi з того приводу, що не дiстала нiякого вина нi приданого. Щоб не завдавати їй жалю, він не говорив докладно про свої фiнанси, хоч се й не радувало його, що не може з жiнкою говорити отверто, як з дозрiлим чоловiком, що треба дивитися на неї, як на дитину. Всеж таки бачив, що вона його любить, цiнить його авторитет, а через те не тратив ще надії уладити в будучинi життє як найкраще.

Мiж тим на службi було йому погано. По трьох мiсяцях придiлено його до польської гiмназiї в тiм самiм мiстi. Правда, тут не бачив він тої трусливості, тут польський директор знав, що польська власть шкiльна не зажадає од його щоб щизив польську молодiж. Директор не слiдив за кожним кроком хлопцiв i своїх учителiв, вiяло тут лiберальним духом. Але тут Осип мав працювати над чужою молодiжню, з якої впадуть вороги його народа. Він для них мав напружувати свiй мозок, свою кров i енергiю. Се йому було дуже боляче. Деж ся дiйснiсть, яка би одповідала його iдеалам, тим iдеалам, якi завели його до тяжкої працi, у шкiльних залах. А чому його взяли од рiдних дiтей, чому послали межі чужих? Ось тому, що натуралiст польської гiмназiї достав вiдпустку а польська гiмназiя не може лишити ся без фахового

учителя. До української на його місце не прислано поки що нікого — була чутка, що може з новим півроком когось пришлють. Може знов якого прогнаного теолога а то й комінляра. Укінчені філософи Українці сидять без посад, бо їх Рада шкільна не вважає досить безпечними.

А знов, як прийшла клясифікація, перша клясифікація, при котрій Осип мав писати такі ноти, як диктувала йому совість, то вийшло ось що. Поляки професори тримали в шаху учеників-Українців, які з певних причин не вчили ся в своїй гімназії, тай готовились дати їм лиху ноту. Тепер приходили сі педагоги то до Осипа, то до других учителів-Українців і без сорому заводили отвертий торг:

„Я можу попустити отсим пятьом твоім, а ти за те попусти пятьом моім; маеш тут спис“. Товариші од разу пішли на сей торг і казали Осипові, що треба як найбільше польських хлопців шахувати. Се річ їм добре вже знана. Осип довго роздумував, але коли погадав, що тут може діло йде про будучність кількох Українців, і то невинно переслідуваних, що може велика шкода, як би вони пропали, він незаслужено написав добру ноту будучим ворогам українського народа. Ще гидкійше було йому думати про се, що чим більше жертв з противного табора зашахує він правдою, чи неправдою, тим більше зможе викупити своїх.

Ні, незабаром се питання перестало бути реальним, бо його перенесено до міста Б.

XI.

Першим гостем, який у Б. одвідав Осипів, була Амелька. Цілком не надіяли ся її, приїхала не попередивши. Була весела і жалувала, що не вибрала ся до них скорше, бо в А., де був Осип досі, була би хоч бачила Вітинського. Та на се почувла, що Вітинський давно для неї страчений, бо оженив ся.

— А з ким? гарна? богата?

— Не знаємо її. Грошей трохи має, кілька тисяч, кажуть узяв. Розуміть ся, Полька, бо наші грошей не мають. Хочеш узити Русинку, а ще не першу ліпшу, то мусиш, хлопче, зрєкти ся посагу.

Амелька слухала тих слів з відтінком злобної радості, що Вітинській мусів із ріжних боків мати грижу совісти. Осип дивував ся. Жінка говорила таким голосом, що чути було шпильки, а він не знав, за що і чому хотїла його колоти. Він же не дав їй відчути батьківску провижу, що не зложив для неї посагу. А знов Осипової вини стілько, що не дав себе руйнувати безпотрібними видатками. Знать Амельчина присутність настроїла так жінку, адже вона Амельки не долюблювала.

— А нам навіть оповістки не прислав.

— Не хотїв ранили серця комусь.

— Комуж, коли вольно спитати?

— Ти дуже добре знаєш кому; не треба штати.

— Але бачу, що ти не знаєш, а не знаючи, не говори.

— Значить, я стукнула в стіл.

— Чи є про що говорити — вмiшав ся Осип — Вітинський оженив ся то й пропало.

— Не конче, буває й так, що жонаті у паннів не тратять на вартости — одказала Оріся. Розмова ставала неприємна. Осип догадував ся і тут шпильок. А леж сестри могли собі вирівнувати рахунки без нього завтра в ранці. Тому він поспитав ся, що привело до них Амельку, чи не важна якась справа.

— Відгадайте, шваґре. Дуже важна і дуже сензаційна. Правдоподібно впаде на вас трохи клопоту через сю історію, але то справа родинна, а ви малп приємність вийти в нашу родину.

— Довгий вступ із застереженнями, а потім може прийти щось нікчемне. Хочете лиш зацікавити нас.

— Се справді положе на мене, але тепер буде пнакше. Переконасте ся завтра. Нині не хочу вже зачинати, щоб не псувати відпочинку. Тай першого дня будьмо веселі. Я вам заспіваю, або ходім на прохід, яж перший раз у таким великім місті.

Другого дня, знов у присутности Орісі, почала Амелька розмову з Осипом. — Я приїхала просити вас на свого опікуна. Формальности полагодишь з вами суд, але я попереду хочу вас просити.

— Не розумію. Адже о. Кульчицький, коли не батько вам, то опікун.

— Ви сказали гірку правду. Так. Опікун чи батько, а тепер буде инакше. Се романтична історія тай багато у ній прогалин. Що сама знаю, те скажу вам.

Рада, що може Орісі підсадити колючку, почала розказувати.

— Я здавна вже бажала розслідити справу свого походження не тільки з самої цікавості, але й тому, що не знала, од кого жадати, щоб забезпечив мою будучність. Адже годі було мені сидіти і ждати, чи хтось не оженить ся зо мною, хоч я й не надаю ся на жінку, бо окрім гам на фортепяні нічого задля практичного життя я не вмю.

Справа могла поступати лиш дуже поволи. Та серед того, ось кілька днів назад малий Гнат викликав мене з хати до якоїсь шляхтянки, що крутила ся перед брамою. Каже вона до мене: „Паннунцю, на дух убирайте ся та йдіть до старої Зибачинської, до мандаторки. Вона вмирає, а я тут крутила ся за вами вже зраня“. Повела вона мене в село, а сухий кістяк мандаторки, то була ся старенька панї, що в великі свята засїдала в сакрестії в лавочці проти нашої, праворуч від олтаря. Старенька якась бабка світила їй воскову свічку. Вмираюча сидїла обложена подушками і заплющила очи. Щоб розмовити ся зо мною, добула Зибачинська останки сил. Перш усего подала мені золотий медальоник на ланцушку і я зрозуміла, що се од моєї мами. Далі сказала мені, що моїй мамі було на імя Марта, що була гарна і була панною у сестри Заборовського, тай

що померла, як я народилась. „А Кульчицький?“ — питаю. „Має для тебе 100 дукатів по небіжці, я сама передала.“ „А мій батько — Заборовський?“ Старенька два рази заперечила головою і рукою. Нічого більше не сказала, але показувала рукою на горб там, де побіч двора є лиш церква і попівство. Ще добру хвилю я у неї посиділа, але даремно.

Голос Амельки помяк, прибрав відтіни плачу.

— Мені мало догадувати ся страшної тайни, я хочу її почути од когось. Я все розповіла Кульчицькому і запитала про батька. Він заперечив, каже, що моїм батьком був його брат священник у Лемківських горах. Я зажадала метрики, він розсердив ся. Що-ж за диво? В селі мусять люде знати, меніж усього двацять літ, ще памятають. Але ми в селі не бували, адже я перший раз у життю пішла в село за поводитором до Зибачинської. Та я иньшою дорогою хотіла дійти до правди. Гнат повіз мене до опікунчого судії.

— То скандал! — не втерпіла Орися — ти до суду за те, що родичі опікували ся тобою?

— Скандал не мені. Тут іде річ про мов життє, я мушу забезпечити собі будучність, бож у твого батька мені не вікувати.

— Хто-ж тебе кривдив у нас? проганяв може хто?

— Бо не мав права.

— Вибачайте, Амелько, а ти Орисуно, дай скінчити, бо ще не знаємо, через що ся справа має дотикати мене.

— Судія запевнив мене, що суд про опіку Кульчицького надо мною нічого не знає, хиба той

суд, під яким жив брат Кульчицького, а мій батько, на скільки історія про Лемківські гори правдива. Доки я на фактичного опікуна о. Кульчицького не жалую ся, що эле зо мною поводить ся, невідповідно виховує й т. и., доти суд не має права викликати о. Кульчицького. На дальші питання сказав, що не може припяти до протоколу жалоби, бо я не „убога сторона“. Треба подати на письмі, а написати може мені адвокат.

— Але до адвоката ти вже не пішла?

— Як-раз Ірко, я пішла до адвоката, бо я ніколи не стаю в половині. Тай на що булоб тоді зачинати? Адвокат розяснив мені справу трошки инакше. Він увірив, що мій батько не жив, а правно поставленого опікуна не маю, отже просить він, щоб суд переслухав о. Кульчицького і взяв од його 100 дукатів призначених для мене, а якби о. Кульчицький перечив, то переслухати свідків, які були при смерті Зябачинської. По тім усім, щоб поставити моїм опікуном вас, Осипе.

— Мене? а звідкиж я до того?

— Вас тому, що о. Кульчицького не хочу, а когось другого не знаю.

— А я тебе прошу Осипе, не бери ся.

— Зараз, Орисю. Зважте пані, що я не маю спромоги займати ся вашими справами. Не знаю, як ви уявляєте собі дальше своє життє, де задумуете мешкати, бо де я буду, тай куди мене перенесуть і кілька разів, сего не можемо знати. І серед таких обставин, якже мені брати на себе опіку над вами?

— Про се ми якраз мали порадити ся. Адвокат просьби до суду ще не вніс і не внесе, поки

не порузуміє ся з о. Кульчицьким. Казав, що може покінчить все злагодою, а як треба що буде од вас, то він вам ще напише, або приїде сюди.

— Навіть приїде? Щож се за адвокат, що так узяв собі справу до серця?

— Дужє чемний і справді готовий до послуги.

— Може ще кавалір? Втрутила Оріся.

— Ні, Ірко, старий він цілком, старший од твого батька, мені може бути дідом — відповіла Амелка з таким супокоем, що Осип дивував ся як знов виступи жінки починали його дратувати.

— Він мені дав на рахунок 50 корон і казав їхати до свояків яких, або до вас.

— А чи казав на який рахунок дає вам гроші?

— Казав, що на рахунок депозиту, або о. Кульчицького. За уділену пораду зараз взяв од мене 20 кор. з тих самих пятьдесяти, які тільки що дав мені.

— Він Жид?

— Так.

— Ось бачите. Він не до серця взяв собі вашу справу, лиш до кишені. Бою ся, чи не схоче він видушити од тестя скільки можна буде коштів, а вас погодити з ним.

— Бідні татко, бідні! — крикнула Оріся — така вдяка од тебе за все його добро!

— Не дратуй мене, Ірко і не визивай па слова, яких не хочу вимовити.

— Орісю, я розумію твій біль, але дозволю мені скінчити розмову тай порозуміти ся з Амелкою. Я пані — звернув ся Осип до Амелки — почекаю листа од адвоката, а од вас хочу довідати

ся яснійше, який ваш жаль до о. Кульчицького і який плян на будуче, бож у мене думаю, не лишите ся?

— Очевидно, що ні.

— Орисю, звернув ся Осип до жінки — тобі не буде приємно слухати нашу розмову, а я знов мушу докладно знати справу.

— Не мусиш, бо ти можеш, а навіть, вважаючи на мене, ти повинен одмовити сій пані всякої помочи замість виступати разом з нею проти мого батька.

— Дальші слова Орисі придушив довго здержуваннй плач.

— Може справді відложимо нашу розмову на пізнійше — звернув ся Осип до Амельки тай взяв ся заспокоювати свою жінку.

Як не поборював себе Осип, як не вдумував ся в психіку жінки, як не старав ся виправдати Орисю, а не міг. Почув до неї жаль і зневагу. Має він полагодити якусь справу. Він має свій розум і досвід і такт — ні, жінка пхав свої пальці. Він просить її одійти, лишити його самого. Вона каже: ні, на хвильку не одійду, а краще, ти не займай ся навіть сею справою. — А чому? — Моя воля, я так хочу. — Сего мені мало. — Ні, доволі, я так хочу.. Еге, моя пані, отсе і є каприз. Перший раз стрічаю сего гостя в своїй хаті і то без маски. На трапляю тут на слід т. зв. жіночої льогіки...

Так Осип роздумував і силував ся бути чемним, а Орися була завзята. Ні, таких думок вона у чоловіка не повинна була допустити. Але ніхто їй сього не пригадав. „Ніхто не знає, як противно мені тепер іще перепрошувати тебе, стару дитину.

Адже й дитина приходить до розуму, а в тебе я того не бачу. Як од першого разу, так і тепер уступаю хйба з такої рації, що люде вигадали пословицю про се, хто кому уступав.

Між тим Орися почала відносити ся до справ зогсїм инакше. Та се не стало ся через розвагу. Ні, се зробив лист Осип достав короткый лист од адвоката, в якім було написано, що в інтересї тестя він повинен прийняти фактичну і не судом поставлену опіку над Амелькою, бо чужий хтось міг би попусувати справу О. Кульчпцький готов видати панї гроші. Тепер не бачить шановний адвокат рації іти на суд, тай просить клієнтку прийняти до відома, що заступство його тепер уже злишне. Рахунки предложив він о. Кульчицькому. Панночка, писав далі, має 20-ий рік; скоро схоче віддавати ся, або як здобуде собі самостійне становище, тоді поставить ся Осипа судовим опікуном і він зараз же попросить суд признати її повнолітньою і діло скінчене.

Рівночасно достала Орися лист із Суходолу. До неї писав батько. Просив, щоб Осип прийняв опіку „над сиротою“. Писав обережно, не називаючи нічого по імені, лише відсплаючи Осипа до адвокатського листу. Отже тепер Орися була вже за тим, чого вчера не хотїла а чого бажала Амелька. В розмові силувала ся павіть затерти немиле вражїнне вчерашного поведення. Та се було нелегко, хоч Осип не показував по собі нічого. Він був запитий ишою думкою: він бачив, яке ще сильне корїнне його жінки там, у Суходолї.

Виходить, він не дав їй того, чого ждала, инакше вона вірилаб йому, як своему приятелю.

леві, з котрим їй жити до смерти. Далі він був певний, що Оріся не випустила справи з рук, що буде її слідити, що доконче схоче чути його розмову з Амелькою, хоч і знає вона, що Осип напевно доручить їй одписати Кульчицькому, бож сам він не листує ся з тестем. Здогад його збув ся. Оріся знала, що Осип згоряча нічого не робить, отже зразу, як прочитали листи, не пильнувала його, але під вечір знала, коли вступити ся в його кімнату. Прийшла в саму пору. Осип ще просив її поглядом, щоб лишила його з Амелькою Алеж то сповнив ся його здогад і він, так правду сказати — навіть був би жалів, якби вона тепер вийшла була і несвідомо дала доказ, що він злий психолог. Рішив не зважати на неї, коли так уже мусить бути.

— Кінчим же — сказав він до Амелки — Най і так, що о. Кульчицький ваш батько, щож маєте йому закинути?

— Я би воліла Ірмо, щоб ти не слухала сеї розмови — обернула ся Амелка мягко, лагідно, як тільки могла.

— Дивно мені Амелко — відмовила Оріся з робленим супокоєм, а навіть легким насміхом — Здаєть ся, що зо мною щось більше тебе лучить ніж з Осипом, зо мною ти жила в однім домі, під опікою тих самвх батьків скільки літ, а Осипа ти ледви знавш. Думаю також, що Осип не повинен передо мною мати якісь тайни, а вкінці тут іде річ про моего батька. Про мого батька, Амелко, якого ти хочеш обжаловувати.

— Чи ти би мені в сім перешкодила, як би хотіла я таке зробити, не знаю, але такої гадки я не

мала. Про родинне життя я слова не згадую, а річ іде про те, що я без ніякої будучности Мені треба було забезпечити будучність, Ірмо.

— Ви певне думали вже над тим, тож одразу скажіть, як ви собі представляєте забезпечення вашої будучности. Адже безповоротно нічо не пропало, а про те, що могло бути зробленим, а не зробилося — то вже забудьмо раз на завсїгди. Так буде ліпше — казав Осип.

— І я так гадаю. Мою просьбу, щоб пан Григорій підучив мене, тай щоб я ввійшла на вчительку, користаючи з впливів, які у старости має о. Кульчицький — одкинено свого часу. Тепер я можу думати лиш про се, щоби підучити ся ще трохи на фортепяні тай стати учителькою музики. У Львові можу здати іспит в музичній консерваторії тай виїхати десь на провінцію, де лекше за хліб, ніж у Львові.

— Хто зна, як маєте талант, то може вас навіть у Львові при якій школі лишать. Ваша гадка дуже добра. Треба буде об тім написати до Суходолу, а про се попросимо Орісю. — Але Оріся сидїла мовчки, лиха.

— Сто дукатів то значить 600 гульденів?

— Так, 1200 корон — поправив Осип.

— На науку у Львові може стане?

— Але ви маєте більше. За 20 років капітал здвоїть ся, числячи 5%, значить ви маєте вже 2400 кор., а щоб вичислити складані відсотки, треба довшого рахунку. Ви не такі незможні, як вам здасть ся.

— Щож ти, Осипе, так обчисляєш чужі маєтки, — не втерпіла Оріся — здасть ся, Амелїці

хтось добре казав і вона знає, що має 600 гульденів.

— Одно другому не перечить, Орісю. Цілком по правді треба. Хтось говорив про капітал, а я говорив про відсотки. Та впрочім, не можеш сумнівати ся, що о Кульчицький зложив гроші в касі, а тепер пришле книжочку тай покаже ся, на який процент зложено і кілько всіх грошей є.

— Але мені вкучило ся за фортеляном — почала вже весело Амелька.

— Значить, одвеземо вас до Львова незабаром — відповів Осип, щоб внести инший настрій — Оріся має там знайомих, вона вже примістить вас у когось. — Та Оріся до розмови не мішала ся.

— А поки одвезете, то найдіть мені у кого хату на той час. Вашої гостинности надуживати не можу.

— З тим уже до Орісі. Мені незручно.

— Я гадаю — відмовила Оріся, — що хто полагоджував цілу справу, той може доведе її до кінця.

— Можу тебе, Орісю, в тім заступити.

— Але доконче мусить бути фортелян на тій стапці, де буду мешкати.

— Добре, пошукаймо за фортеляном. — Щоб покрити ніяковість, Осип став говорити про подорож до Львова, яка їх жде, скоро тільки прийде відповідь тай гроші від о. Кульчицького. А коли Оріся впертою мовчанкою доводила його до розпуки, він сказав, що піде на пів години з дому. Мусів проходом одвести душу.

Вечер у спальні просив він жінку більше волідіти своїми нервами. Адже цілий клопіт упав на

Його не од кого, лиш од Кульчицьких, хоч у нього доволі своїх клопотів. Він може умити руки, ну і що тоді? Самаж його іменем батька прохала Орися прийняти над Амелькою опіку. Також не він, тільки вона буде шукати квартири для Амельки, инакше жінки возьмуть їх на язики.

Та тут Ірма супротивила ся.

— Я не шукаю для неї приміщення, бо то неморальна особа.

* * *

Коли Амелька їхала до Осипів, на перехресній стації стрітила ся на пероні з дивним поглядом ясних очей. Поїзд підїздив на своє звичайне місце на стації, після недалекого закруту витягали ся його вози на простих рельсах у рівний ряд, як Амелька стояла в вікні вагона. Зпоміж юрби подорожних і гостей дивив ся на неї русявий мужчина. Куди йому до Вітинського, а про невірного стражника скарбового й не казати! Про те ні один ні другий ні раз так не глядів на неї. Творчість осяяла його голову чаром поезії, його очі обіймали несміливу селюшку, різбили її цікаву стать і вона злинулаб до його. Сама одна вона вийшла за залізну огорожу і одинока стояла на платформі перед близнюками лискучих рельсів, що вгинали ся і глухо стугонїли під тяжкими вагонами. Її сукня пошита як дзвін. Амелька пустила її вільно до самої землі, а тоді побачило малярське око над польовим дзвіночком хибке погрудє лісової русалки з чудовою головою. Дзвіночок проводив своїми зеленявими очечками поїзд, що пересунув ся попри неї і зник за полишеними на стації возами, за ма-

газинами. Пропав і вивіз кудись далеко чужого з дивними очима.

Ті очи осяяні красою і чаром творчости гляділи на неї й опісля, різбили її стать, і вона чула їх на собі, коли сиділа між чужими, яких припадок дав їй за товаришів першої дороги, що вела її з Суходолу в незаний світ.

Щось їй нагадувало ті очи, як сиділа з Осипом і Орисею у Загула за чаєм. Троє дітей крутило ся по хаті, а всі мали похожі очи. Та тільки похожі. Якась задума і щось, неясне щось нагадувало Амеліці тамті очи. Загула не було дома, а його жінка, непорадна донька заможної колись міщанки, то заходила ся коло гостей, то прискакувала до дітей. А ті сували ся попри скіци та студії приперті до стіни в кутку. Крізь одчинені двері видко було шталюгу з напнятим і заґрунтованим полотном, а на стіні висіла забута, пестра палєта.

Тяжко було артистї творити, підіймати ся в світ краси з тої атмосфери, яку робила коло себе Загулиха, властителька старого, здавна ненаправлюваного дому. Дівчиною ще висовгнулась із нього Маруся, з того просторого обійстя і зашущеного саду за розваленим барканом, лизнула трохи книжної освіти в школі, зустріла багато мужчин, кров у ній розіграла ся і вона вернула по двох роках на передміств. З того часу ходила не тільки до церкви кожної неділі на службу, але й на „Бояна“ в четверги. З тої прогульки лишив ся їй на памятку фортеп'ян. Тужив він у півтемній, небіленій світлиці, поки Амелєка не добула з нього чистих і щирих тонів. Грала одну і другу композицію,

але не висказала ними своєї скарги на дивну судьбу, яна їй судила ся. Тоді забула, як другі переказували свої чуття; вона заговорила своєю власною мовою. А як біль шарпнув чутливе серце і як пересунула ся тїнь крил сумного ангела, тоді горда дівчина голосним акордом привитала чужу сторону і збирала ся йти в дальшу дорогу пробоем.

Ще всі були під вражінням музички, Амелька стояла насеред кімнати у своїй блакитній сукні пошитій як польовий дзвіночок, коли тут одчинили ся двері. Загул вернув з дороги.

Не було божої іскри в його очах, але Амелька його пізнала; як знайомі вони привитали ся. Загул сказав децо про свою подорож і надїяв ся переїхати до Львова з родиною, шукати там зарібків і слави. На лиці його визначала ся утома і нудьга, хоч повна в тілі, висока, і на широких клубах жінка його не стратила ще всеї сили над ним. Проте він раз і другий споглянув на Амельку і обміняли ся вони неземським поглядом, проблиском артистичних душ. За третим разом заграло у його сяєво вітхнення і нагадало Амельці їх стрічу на стації. Почувала, що і тепер злинулаб до його, най би її ніс у світ творчости і краси, який прочувала, який в уяві оглядала зза стїни.

Амелька зостала ся у Загулів жити, поки не виїде до Львова на науку.

XII.

По Кульчицькім ніхто не пізнав би, що він перебув дуже немилу халепу, або що висить над ним якась небезпека. На його обличчю далі було видно зимний супокій і достоїнство диктоване правдивим, чи неправдивим почуттєм висшости над окруженем, він далі дбав про свій вигляд. Тільки в ночі сьвітив довше, значно довше. Як проводив день, так проводив, а в ліжку лягаючи, він мав звичай читати. І то пізно в осени тай зимою. Весна і літо давали йому інші розривки. А читав він часописі й книжки, що їх позичав у польськім касині в містечку, якого був членом. Ніхто другий не морочив тільки голови бібліотекареві, як він. Деще брав і од сина, бо касинова бібліотека була скупа. З розпуки читав він фонетичні книжки, не зважаючи на свої тверді „убіжденія“. На рахунок тих „убіжденій“ заводив з ним довгі розмови Орест, чого перше ніколи не бувало. Делікатність, якою переняте було його поведіння з всіма, змагала ся тільки в відношенню до батька: всі його нікчемні митарства політичні бачив Орест і тільки терпів, а переконань батькових не займав. Тепер політичний дальновид Кульчицького пішов у гору. Колись його завзятість кріпило се, що його партію переслідує уряд. В часі нової ери він рішив ся для приємности старості предлачувати „Народну часопись“, навіть „Діло“ та по двох ро-

ках закинув, бо адміністрація пригадувала ся, навіть закаржила предплату, чого не робили „Галичанни“ і попередницї: „Новая, Червоная, Галицкая і т. д. Русь“ Тепер же, коли і Поляки і правительство для ослаблення України покликали москвофілів на своїх союзників, так підріс його дух, що вже й не казати. Його аристократизмови і шліхотству підлещувало, що їх політично зрілих є мало, що то не ся юрба Іванів тай Николаїв. Правда, все в теорії, для приемної розмови, бо він завжди був виший над якусь пропаганду. Та перед сином він тепер усе таїв. Не заводив з ним сварки. Він уступав синові, бо ейї був хворий. Вже Кульчицький ні трохи не сумнівав ся в тім. Одна була з ним розмова: про кривди українського народа, з будь якої розмови звертав на страйк 1902-го р.

Такий стан сина не дав Кульчицькому відчутти сего клопоту, який вчинила йому Амелька. Він старав ся поки що таїти од людей дійсний стан свого сина, а се могло удавати ся, скоро навіть з домашніх ніхто не порозумів ся. Всеж таки бояв ся Кульчицький, щоб Орест не виходив до чужих, бо як перше уникав їх, так тепер любив до кожного вийти.

Власне приїхав комісар од староства. Він переводив у Суходолї громадські вибори. Староста, де лише міг, то поквапно розвязував опозиційні громадські ради, де які протести залягали, а було наручно тепер їх полагодити, то зараз се робив він. Старав ся всюди переперти хрунів до громадської управи. Польський „жонд“ давно про се дбає, бо громадська рада, то тревалий для них постерунок для всіх лайдацтв, але тепер особливий був

інтерес, бо через сецесію повітових радних здекомплетовану повітову раду треба було незабаром вибрати і то мабуть скорше, ніж розпочнуть ся вибори до парламенту. Хоч і як опоганило виборчу реформу для Галичини „Польське коло“, а все таки загальне голосованне стало перед адміністрацією як змора, що може сотворити непредвиджеу пакість.

Комісар, чоловік впрочім недотепний і паниця не вмів нічого вдіяти, громадська ліста перейшла, а Жидки навіть не явили ся і хрунівської агітації цілком не було. Староста дуже ворогував із комісарем, от-от збирав ся йому карк скрутити і тепер з розмислу дав йому такі села, де нічого не вдієш. До полудня вже комісар мав такі вибори і з розпуки недотепний пан впив ся в коршмі. В такім стані осьмішив себе перед суходільською громадою, просячи по доброму, щоби хоч одного двох хрунів на показ упахали в раду, бо инакше пан староста прискаржить його перед намісником. Мужики здорово кпили собі з урядової особи, запевняли його, що хруні в Суходолі не виводять ся, хиба на горбах над яром, а по скінчених виборах запитав один, чи п. комісар не дав би себе вибрати до ради через аклямацію. В сінях розбили півбочок пива, почакували комісаря і заспівали „Многая літа“. Кульчицький також сміяв ся, коли комісар йому се розказував.

— Чогож хочете од мене? питаю — маю їх покарати?

— Ні, але протест зробіть. Є підстава, бо в двірськім обшарі вїйт не оголосив речинця виборів. Я вже говорив із паном „жонцом“.

— Він най вносить протест, я тут ні при чім.

Але нетверезий комісар стояв при своїм, по-
вторяв все одно і те саме. Почав навіть плакати,
просив і грозив. Жалував ся, що староста хоче
його знищити, що тепер важить ся його судьба.
Кульчицький дуже лякав ся за Ореста. Сей сидів
понурившись, то споглядав на комісаря з погордою
та з відразою. А далі став і сплюнув коло нього.
Комісар не завважав нічого, а Орест пішов од
стола, втиснув ся в ріг канапи, вдивив ся перед
себе і снував свої думки. Тимчасом комісар при-
сікав ся не зважаючи на відмову Кульчицького.

— А я думаю, що пора вам домів — любий
комісарю, даю вам дві фляшки меду на дорогу.

— Але не даєте слова, що буде протест?

— Завтра я до вас приїду, тай уложить ся
протест у вашій канцелярії.

Орест неспокійно рушив ся на канапі.

— Будь спокійний за мене сину — промовив
до нього Кульчицький, а комісаря випровадив на
ганок і садовив у залубні.

— То ви мене просто викидаєте з хати! —
обурился тепер цісарський урядник. — Чекай пе-
чений попе, макогоне, ще будеш мої чоботи лизати.

— Вйо, Іване! — крикнув остро Кульчиць-
кий. І санки рушили.

Орест сидів на своїм місці і Кульчицький
мусів його запевнити, що комісареві говорив лише
на вітер, а завтра не поїде до него.

Тай справді не поїхав. Протягом передполудня
кілька разів заглядав до сина, щоб сей знав, що він
в дома.

На підвечірок прийшов до Кульчицьких п. Григорій. Застав Клявду і Нілю в їх покою. Клявда лежала на отомані, Ніля писала лист до Кирила і зготовила йому посилку з харчів тай трохи грошей; прибирала для неї Настуня із продажі яєць тай масла. Коли застукали в двері, свитали чи можна, Клявда схопила ся на рівні ноги.

— Чому ви не вчите ся, пане Григорій? — сказала йому за третім словом. Вже другий рік на посаді, то моглиб готовити ся до іспиту, адже за провізоричного я не віддам ся, бо аві татко, аві мамця на се не згодять ся.

Григорій був несміливий, не знав, що відповісти. Поцілував її в одну і в другу руку, говорив без звязи, що він учить ся, що вже вмів, що поїде тепер до іспиту, що попросить, аби поволили йому скорійше здавати і таке инше. Коли сестри лишили ся на самоті, Ніля робила Клявді закиди, але ся оправдовувала себе: — Не знаєш, Нілю, мене такі думки переслідують, що пішла би нині замуж і то не за учителя, але за мужика, за нашоло фірмана.

— Фе, Клявда, що ти говориш; тож якби хто зачув се?

— Най чув. Тобі добре говорити; молодша ти, правда? І маєш питомця. Таже цілих два місяці ти йому мліла на колінах і ніхто не сказав тобі: фе!

— Се питомець, то одно, а друге, що я з ним заручена.

— Так, а я Григорія хочу осмілити. Най він обіймає мене і цілує так, як тебе Кирило, а Ольгу Орест. Од нині він мій наречений, буде тут кож-

дого дня приходити і ти будеш нас самих лишати в кімнаті так, як було з тобою і Кирилом на ванаяі. При підвечірку я про се заявлю вам усім бо маю на те повне право.

Ольги не було межи ними. А що булаб вона зробила, не маючи осібною покою? Навіть Клявда хоч нічого певного не знала, а говорила, що в Ольги тільки роботи, що з Орестом цілувати ся, чи що гірше. Кульчицька знов була певна, що се Ольга збунтувала Амельку і рада булаб позбути ся з дому, хочби й зараз. Але Ольга була спокійна. Вона вже стала з новим півроком вчителькою в Суходолі і вже другий тиждень учить. Не хотіла вражати Ореста, але вже постановила при першій нагоді забрати ся од Кульчицьких. Вже навть найняла од скарбу хату по Зибачинській і умовила ся з старою її резиденткою, що задержить її при собі, щоб не бути самій тай мати якусь поміч.

За підвечірком не мала Клявда нагоди заручити себе з Григорієм, бо почав говорити Орест і не допустив нікого до слова. Говорив на звичайну тему.

— Колиб ми од дитини зростали були серед тих обставин, які в тепер, ми не почували би так кривди. Алеж сей історичний процес, що Польща живе нашим коштом, розростаєть ся як паразит і займає що раз дальші окраїни на сході — на наших таки очах перейшов у цілком нову стадію. І ся боротьба, чи кривда, чи як хочете — сей розбій має цілком властиву осібну форму. Ми справили Ляшні Жовті Води і Гонта й Желізняк бороли ся мечем проти меча. Добре, я розумію се, що дієть ся за

кордоном, де Москаль не навчив ся ще од конституційних сусідів конституційного обману і вою кулаком. Московські царі зломил присягу зложену Україні і дикою силою йдуть на козацьких потомків. Але що дієть ся у нас, на галицькій Україні?... Ми не живемо в речі посполитій польській, але Лях приходить до тебе, убирає ся в твою одіж, зїєть твою страву, продаєть твою хату, забере ліс і пасовиско і спарцелює твою землю зайдом, а кожного, хто ненарушеною вірою в життя підоймає сьміло ясний прапор свободної України, стріляє австрійське військо, австрійський міністер за українські гроші будує польську школу і відновляє Вавель, австрійський судія за страйк замикає хлопа в тюрму.

— Високий трибунале! — почав промовляти Орест до Кульчицького і відступив два кроки од стола — сповню свій обовязок і без коментарів скажу те, що бачив своїми очима. — Всі задеревіли, а Орест одностайним, беззвучним голосом, що рвав ся і хрипів бездушно, говорив і крізь Кульчицького дивив ся кудись далеко.

— В селі Панасівці страйкували селяне і привезено робітників з чужого села. Од них страйк затаєно. Підчас роботи дізнали ся про се од мене самого. Зараз перестали жати, посїдали під ноци або полягали і полудняють. На се надійшов жандарм і двірський посіпака поскаржив ся. „Мурго, один з другим, зараз мені ставай до роботи“ каже жандарм. Став один зпоміж них тай каже: „Пане фірер не станемо до роботи, хоч нас постріляйте.“ „Іменем п. старости, іменем цісарського права я вам наказую жати.“ „Не рушимо ся

пане постенфір.“ „Я вас всіх арештую, ано, марш“. Всі повставали, було їх 83, і жандарм пігнав їх наперед себе до повітового суду як овець, а там їх замкнули. Слушно, бо вони могли одного жандарма убити, їх було 83. Тепер їх обжалував прокуратор за § 81., що вони чинним опором ударили виконанє наказу висшої власти. Між тим вони не противили ся наказови і гусакон пішли в тюрму, а наказати комусь роботу не має права не то жандарм, але і Бог дозволяє чоловікови працювати, або з голоду пухнути. — Так виглядають обжалування австрійсько-польських прокураторів і ваші вироки, високій трибунале!

Ніля і Клявда зараз вийшли, Кульчицька мертвими очима гляділа на мужа і Григорій ворухнів ся неспокійно, але Орест рукою наказав йому сидіти і промовляв далі до нього.

— А тепер, високій трибунале, чи виглядав таї татарський полон, як австрійські жандарми конвойом провадять тих, що страйкували і польському панові не хотіли півдармо робити... Іде пять фір, на кожній по два жандарми. Тими фірами хотіли арештовані їхати, але жандарми казали їм іти пішки. Таї як іти? Покували пять рот по 16 люда. Ліву ногу з правою рукою, здовж правих рук пущений довгий і грубий друк, до якого ті сковані руки привязані. А кого кували? Чесних і заможних господарів побіч бідаків. Скували вісім пятнайцятьлітних хлопців і дівчат і кілька свих, беззубих стариків, що вже хліба не годні жувати, а не то косити. Скували пять значно вагітних жінок, що ледви могли йти. Скували в одну роту, до одного дручка в суміш чоловіків і жінок.

Полон ішов нога за ногою п'ять миль до окружного суду, бо в повітовім не було вже місця в тюрмі. В полудне була спека, зполудня пішла злива, роти совгали ся, йдучи. Хто совгав ся, хто падав. Хто мусів стати, діяло ся се на очах всіх товаришів роти: жінок і мужчин. Жандарми сміяли ся. Високий трибунале! Не знаю, чи маєте ви еерце. Може маєте. Але при дорозі на деревах не епівав ані одян пташок, люди, що стрічали сей похід, клали ся на землю і ридали, худоба з риком завертала з дороги на лани.

— Високий трибунале! Я се бачив своїми очима і від тоді очи мої не бачать нічого милого, я чув стогін і плач полонених і з того часу мене не зворушить ніякий голос, навіть плач рідної мами при сконї. А преці і я плакав і ридав... І він без еліз заридав. Плакав якимсь нелюдським голосом, який видає у сні чоловік. Од того плачу хитала ся хата... Нишком вийшов Григорій. Мати схилила ся і заридала, а батько встав і знов сів. Тоді бліда як полотно Ольга підійшла до Осипа тихою ходою. Захитала ся, як стала. Простягнула до нього руку, погладила по лиці. Орест здрігнув ся і затих. Ольга погладила його по голові, поцілувала, взяла в обійми і повела в сусідну кімнату. Ішов з нею тихо, як дитина. Хлинав і не плакав. Поклала його на софу, присіла побіч на підлозі і погладила його голову, тримала в обіймах його долоні, глядела лице.

Так минали довгі, довгі години. Цілий дім наче вмер, піхто не ворухнув ся. Підходила мати на пальцях, підходив батько і знов виходили в столову. Аж згодом Орест заснув. Кульчицькі

перейшли через його покій у свою спальню і не гасили. Рівний віддих хорого колисав повітре Ольга сиділа на кріслі і каменіла, мати сиділа у спальні і сухим оком гляділа на Ольгу. Вже батько ліг, а вона не спускала жгучих очий з тої, що строїла її сина, а тепер піклувала ся ним. Перейшла через його покій, пішла в столову і викликала Ольгу. Коли ся прийшла, замкнула ся Кульчицька з сином на ключ. Сіла на те крісло, де хвилину перед тим сиділа Ольга. Минали години, а вона сиділа. За дверми, в їдальні лягла на землю, припала до його слідів Ольги. Знала, в котрім місці його слід. Обливала його слізмами і била до землі головою. Давила в грудях ридання, щоб не збудити того, хто потребує супокою, щоб не зачув її хто. Часом, часом спазматично захлипає у ринві дощ, що прийшов з відлигою. Часом, часом ворушив ся на софі хворий Орест. Ранок застав Ольгу на землі, але сліз не могла більше проливати.

Разом з батьком одвезла вона Ореста до Львова в санаторію.

ХІІІ.

Наглеперенесення — не говорити про моральну гризоту — почув Осип болючо в тім, що **стратив** лекції. До Львова не міг вибирати ся скорше, аж прийшли гроші. Кузьчидький справив ся несподівано скоро. Приславши гроші, радив зятеві **зайти** до п. Заборовського, бо сей міг дати Амельці кімнату у своїй каменіці.

Але Заборовського такий **плян** здивував.

— Цікавий собі чоловік той Корнель — сказав він — змайструє щось і відсилає до мене; таж я з ним зірвав був уже раз за сю історію. Будьте певні, що він **ані сотика** не прислав би, як би я заопікував ся його дитиною і така в тім його підступі властива **ціль**. А я вже третій рік утримую його Анельку в Перемишлі. Досить **одної**. Вже й не о гроші розходить ся, лише о клопіт, а Корнель знає найліпше, що я другим плачу дорого за те, щоб журили ся мною. Впрочім я маю лиш стілько, скілько сам **потребую**. Давні довги, що **тягнуть ся** від часів повстаня 63-го р. і господарка чужими руками не дають мені **доходів**.

Щоб **перемінити** тему розмови, Заборовський поспитав Осипа, як йому живеть ся і чим властиво він **займає** ся. Почувши, що він **суплентом**, показав свою **чемність** і обіцяв написати до віцепрези-

дента ради шкільної лист. Осип не вірив навіть, щоб вигідний пан мав турбувати ся для його, але й так він не потребував ні ласки ні протекції. Так він і сказав Заборовському тай розпрацав ся з ним.

В каменіці Заборовського справді був великий склеп із шевськими впробами. Побачивши се, Осип вірив, що старенький ксьондз говорив правду про Заборовського тай про шевчиху. Стріча з дідичом лишила немиле вражіння, а всеж таки він був радий, що не післав туди саму Амельку, як радив у листі Кульчицький. Амелька впрочім сама не хотіла їхати до Львова, поки не буде щось певного.

В тім часі, коли Орест під конаць шкільного нівроку був надто занятий в школі, а далі своїми переносинами то справами тестя і Амельки, стали ся дуже важні події, яким він не мав змоги присвятити більше уваги, хоч захопили вони його сильно. Коли Ляхи всіми силами перли, нескорий до того, тяжкий український народ до нелегальної боротьби, а на домагання власного університету устами одного з „учених“ дали у французькій брошурі відповідь, що не мають університету Зулюси, Кафри і Готентоти, то обійдуть ся без нього й Українці — тоді сї, що свіжою силою чуття переживають усе, що народ терпить, тоді молодіж. дня 23. січня показала Ляхам, що нас легковажити не можна, а свому народови показала спосіб дальшої боротьби. За тим пішли масові арештовання у Львові і на провінції і безприкладне зєднання, запал для відбудовання України всего, що має дрібку почуття гідности, чує себе частиною великого народа. Сей високий настрій, що загріває до драці-боротьби; аби

він тільки довше тревав! А тепер чув його Осип, коли бачив у Львові велике заінтересованне сими, що їх переможень вязнив по тюрмах. Чув, що пані збирають харчі, самі варять страви у вязничній кухні і посилають академікам до келій. Передають їм солодощі і цвіти, а кожної неділі цілими юрбамц іде львівська Русь на судові коридори, викликає вязнених борців і заявляє їм свою однудушність, заохочує до витривалости.

Осип постановив також зайти туди, мав там зустріти Орисю пів до дванайцятої, а тимчасом пішов ще до шкільної крайвої ради потиснути, щоб скорше видали йому асигнату на зворот коштів перенесення. Інспектор сказав йому, що асигната вже пішла до підпису і прикликав одного з рахункових урядників, щоб приспішити її висилку, а з Осипом розговорив ся про його справу.

— Жаль, що вас перенесли пане професоре, та за те вам тепер ближше до Львова, а я намагати ся му, щоб вас узято сюди. Власне був я на візитації тай оба давні ваші директори хвалили вас. . . Особливо директор польської гімназії не міг вас нахвалити ся, хоч ви і Русин. Недовго ви під ним були, всего два місяці, але він людей знає. Казав, що ви йдучи тим шляхом, ідете просто на директуру і се мене радує.

— За щож мене перенесено, коли так? .

— Щож робити, я не міг поїхати раніш до А.; як би був поїхав, може була би скорше познала ся безосновність доносу.

— Доносу, пане інспекторе? Дивно, що на доноси в Раді шкільній аж так зважають, що не розглянувши їх ближше, переносять учителя.

— На доноси, пане професор, всюди дивлять ся, в кождім уряді і хиба би змінити приписи.

— Добре, що показала ся безосновність доносів на мене.

— Властиво нічо не показа ло ся, пане професоре.

— Адже пан інспектор казали.

— Гм, як вам се сказати; я докождень не робив, але треба нам поговорити ширше про те діло. Коли ви добра робуча сила і жде вас гарна будучність у шкільництві, то навчіть ся де чого зараз у першім році. Ось зараз... Ну так... Я мусів би підписаних на листі панів слухати як свідків, отже скажу вам усе щиро. Одно письмо писав парох, друге ваш бувший товариш, сунплент в А. Жалувє ся о. парох, що ніколи не бачив у церкві вас, ані вашої пані. Ви жонаті, правда?

— Так, жонатий. До церкви ходжу з учениками, як випаде черга і не пропустив інспекції ніколи. Се мій обовязок. За жінку не знаю. Може й не ходила до церкви.

— Слушно. Обовязку не маєте, хиба з доброї волі. Але ваша пані не атеїстка?

— Не знаю, про подібні справи не було якось мови між нами. Та здасть ся, що вона не атеїстка.

— Певно дочка священника. Я догадував ся. Догадую ся теж, що о. парох не завважав її, хоч і бувала в церкві... Ви до „Весіди“ належали з обовязку?

— Але з милого обовязку і з потреби.

— Так, так, товариства навіть дуже світлі люди потребуєть. Але ви не належали до виділу? звичайний член?

— Так

— Добре, і на будуче треба так робити, най собі другі будуть виділовими, а не учитель. А ваша пані, як кажуть, заходила ся коло завязаня жіночого товариства з радикальними і вольнодумними тенденціями і переконувала членів товариства „Непорочного Зачатя“ і „Миросниць“, що сі товариства непотрібні, лише світске товариство, поступове.

— Не можу про се сказати нічого певного. Я лишаю жінці свободу переконання і свободу вчинків.

— Ну, се останнє хиба з застереженнями, пане професоре, бо можуть казати так, що чоловік висилає жінку туди, де сам не може явво і отверто виступити. Признайте, що я не мав иншого виходу, лише перенести вас тай охоронити на будуче від подібних доносів. Бо не поміг би сей донос, прийшов би був другий і третій.

— А хочби і десятій пане інспекторе, а всі безосновні, то щож?

— Хоч би навіть вповні безпідставні, а не лише по части, навіть і тоді не добре, бо кажуть, що де є дим, там мусить бути і огонь. Але тепер друге ще письмо від о. пароха на підставі усної реляції вашого товариша Х. Ви висказували ся згідно про теологів, які вчать у гімназіях?

— Не можу собі пригадати такого дрібного факту, але не було би в тім нічого дивного.

Так, але в тім могли би добачити пониження духовенства і церкви.

— Досить дивна льогіка.

— Може дивна, але часто уживана. Тай не така безпідставна. Хто понижає учительство, понижає школу, а хто понижає духовенство, той понижав церкву. Адже церква то вірні і духовенство, але вірних мільйони, а духовенство — то властиво церква в тіснійшій значінню слова. Вкінці ще одно: тих екстеольогів писала Рада шкільна краєва, ваша власть, так само, як і вас. Такі слова, які вкладає вам товариш в уста, були би критикою вашої влади.

— А се недозволено, хоч би і справедлива була критика?

— Не так може недозволено, як непотрібно і недорадно. Невідповідних панів ми самі усунемо, а учителі не повинні посполу обнижати свою посагу. На закінчення ще одно питання: яку роль відіграли ви в сецесії українських академиків у 1901. р.?

— Ніякої, бо той рік служив у війську.

— Так найліпше. Дальші питання тим самим уже відпали. Я вже скінчив і можу вас лише просити бути таким обережним поза школою, як у школі.

— Гірко, пане інспекторе, коли маєш діло з такими доносими.

— Та добре, що неправдиві, а пам'ятайте, що я вам сказав. Може в Б. не буде таких клопотів. А я постараюся взяти вас до Львова; тут губить ся така річ, як те, що жінка гімназійного учителя не ходить до церкви. Але навіть у Львові ліпше, щоб ходила...

Осипові справді було не лише гірко, але гідко ізза тих доносів. Тим чесним людям Орися видала ся якоюсь революціонеркою!... Та недовго

віддавав ся він тим прикрим почуттям, бо скоро опинив ся на вул. Ваторія і ввійшов до карного суду. Вестібуль і довгі коридори перед слідчими судіями таї перед малою залєю розправ були битком набиті. Певне ніколи разом не було тут стільки української публіки. Були там зажурені обличчя, особливо у пань із провінції, але впрочім сяли лица сунюком і ясним вогнем.

Кожний приходив сюди і чув ясно, що добре зробили сі в'язнені і що кождий у своїм повинен так само зробити.

Сей бадьорний настрій, сила зеднання всіх присутних були такі сильні, що пішли в кут варварські приписи про відвідини в'язнів і старосвітські приписи домового в'язничого порядку. Усіх слідчих судіїв відставлено до записування гостей. І ні один судия не смів питати: чи се твій брат? З очий кождому читали, що так. Брати там мої сидять, орли сязі. Ми сини одної мамі. Сьогодні вони в тюрмі, завтра я там буду, а післязавтра всі проспівавмо гимн свободи і радості. Зібрана публіка шуміла. Записано карток доволі, по 10, по 20 разів кликано з різних карток тих самих ув'язнених і голови потратили і суд і заряд тюрми і не пускали нікого. Але публіка шуміла. Підуть усі, силою вдруть ся в тюремний дім, як нараз не покажуть їм усіх тих, що терплять за народню справу. І ось явили ся всі, і кликані і некликані. Принесли тюремний чад у волостю, в одежі, показали білі, помарнілі лица. Але зо світа принесено їм легіт свобода на зустріч; вид соток зібраних земляків розбудив у них запал без стриму, очи засяли радісно, святим огнем. Попилили свободні,

бадьорі розмови, вязні змішались з вольними, ходили гуртом, бо вони були вольні духом, а ті, що були невольні, ходили і жили в тюрмі ляхцького насильства й завіщення писаних руському народови прав... Вязничний дозір був безсильний, жовніри стояли в кутиках, не сміли, а навіть не могли доглядати в'язнів, бо не бачили їх серед публіки. Розказували академіки, як їм у тюрмі сидить ся, хто з них послаб, а хто держить ся, заповіли, що уже мають відозву зрадаговану до президії суду. У тій відозві протестують проти всіх безправств, домагають ся приспінення слідства і грозять голодівкою з днем 21. с. м. значить ся, дають тридневий речинець судові...

Осип побачив Корнія: — І ви тут? — закликав радісно, витаючи його.

— Мені тут місце.

— Так, межі борцями. Боротьба то життя. Я борю ся з собою. Не проти переконання, але механічно, наче в латаргу я знайшов ся межю товарами на барикадах, а весь час я борю ся з своїми думками. Мушу виплисти на чисту воду.

— До побачення в ще кращу хвилину ніж нинішня.

— До побачення. Поговоримо, як вольні з вольними.

Осип розпрашав ся і підійшов до Орисі, бо досі даремно шукав її очима. Стояла вона у ніші під високим вікном тай зараз познайомила Осипа з якимсь товарищем і товаришкою, що заплакала свої сиві, залюбленіючи. Від них що тільки одійшов оден із в'язнених. Вязнична служба візвала, щоби „панове інквізити“ відлучили ся од публіки, бо

треба вертати до тюрми, але з всіх боків залунали оклики: „Ще 10 минут, ще 10 минут“.

Тимчасом заплакана красавиця, пропускаючи слова носом, просила несміло Осипа піти на гору, пошукати коло президії оборонців тай поспитати, чи одного з увязнених пустять, хоч би в асисті жандарма до вмираючої мамі лише на 12 годин, вчисляючи в се час на їзду туди і назад. Осип приніс відмовну відповідь. По личку п. Лесі покотили ся сльози, а вона впевняла Осипа, що не плаче. Між тим минуло вже 10 хвиль і служба знов накликала „панів інквізитів“. „До побачення, до скорого побачення“, лунали оклики з одного і з другого боку і в розтвореній на розтіж фіртці зникали по одному вязні з тим у руках, що їм ткнули знайомі і незнайомі з публіки. Не хотіло ся йти зпоміж рідного гурту, а треба було. „До побачення“ кричала їм Оряся, а дозорці стаяли в фіртці і числили, кого тай кілька пропустили на тюремне подвірє.

Осип і Оряся пішли до „Гостиниці“ в товаристві п. Лесі. Вона зимою перебувала у Львові, вчила ся музики і ходила по товариствах. По смерті батька й матери припало їй дві-три тисячі, отже не хотіла зануджувати ся на селі. Її просила Оряся зайняти ся Амелькою, забуваючи про те, що Амелька „неморальна особа“. Вона була ще під вражіннем побуту в суді і прощала всім усі гріхи. Лєся показала навіть слабий відблиск радості, на яку могла здобути ся її холодна вдача і сподівала ся, що Амелька буде могла мешкати з нею, що їм дешевше випадє тай разом будуть музикувати.

Як раз за тиждень привезли Оряся й Осип Амельку до Львова і були свідками маніфестації,

яку столичний город князя Льва устроїв тим героям, що 86 годинним постом задали болючий удар польській Теміді. Перед святим героїством мучеників, перед величним задиненем цілої української суспільности задрожали тюремні двері і вийшли з кліть і за барикад у всій авреолі побідники. Аж з Відня і за границі надбігали філі публичної опінії і враз з обуренням і завязттем українського загалу товкли могутнім тараном у підвални палати польської юстиції, рідної послушниці славної преславної на весь світ польської адміністрації.

Ще поки поспадали залізні замки, ще поки польські судії поскладали свої мечі справедливости, як ратунковий віз вивіз тих вязнів, що од голоду захорили, а львівські опричникки ще раз попробували подратувати десяти тисячну товпу своїми паперовими шаблями, погарцювати на своїх деревляних кониках і товпа крикнула їм „проч“, — тоді Осип схопив Орисю, вирвав її з рук поліцай.

Та незабаром відчинила ся тая брама, що вязепь тільки два рази її переступає: раз, коли входить до тюрми, другий раз, коли виходить на волю. Вийшли тою брамою всі враз орли сизокрилі, що готові були смерть прийняти і обсіпані тепер квітками ішли проміж 2 ряди, проміж якими ніхто не ходив ще сею вулицею, а над містом далеко-далеко поніс ся і довго-довго лунав оклик „Слава, честь борцям,“ понесла ся пісня і десять тисяч Українців тріумфальним походом оголосили світови, що беруть на свою відповідальність вчинок сих юнаків, які вступили на дорогу нелегальної боротьби.

А сила правди і побіди була така велика, що, завжди супроти безборонних людий відважна

поліція сховала ся тепер у тінь і склонила каміні свої голови.

Споглядаючи на Орисю, як у ній загоріли всі кращі почування Українки-патріотки, тільки тепер зрозумів Осип, через що він її, сю стару дитину цінить вище, ніж тих зразкових жінок Стіндого. Осип зрозумів, що Амелька й вищі не розуміли би ваги теперішньої хвилі, не запалали би сею святою радістю, якою сіяла його Орися.

„В „Гостинниці“ лишив її Осип розом із Лесею; а ся вже не плакала сьогодні, і як заблищати коли її очи, то хиба од радості і зворушення, бо герой, молодий герой загальної справи і її тихого серця спдів теж за столиком. Його, п. Стодолу представила Осипові жінка. Була то в кождім разі стодола якогось заможного мужика; висока і добре збудована, лиш на чубі стріха все розкуйовчжена, розмервлена вітрами, що ходять по голові.

Амелька не знала, що з собою робити. Ударилася її доразу могутня буря з такою силою, що бідна дівчина ніяк не зміла вдумати ся, що се таке, задля чого, що значить. В домі Кульчицьких про подібні речі їй не говорили.

Осип лишив їх усіх, а сам поїхав. Але другого дня вечірний потяг не привіз Орисі до Б. Зате третього дня ранесенько прийіс Осипові поштовий посланець листа, а там було написано, що Ореста в „Народній Гостинниці“, куди перед виїздом до Суходола заїхав з батьком, убив параліз. Похорон відбудеть ся в середу сполудня.

XIV.

Тимчасом увесь український народ у Галичині готовився до великої баталії. Під кінець січня сконав привілейований поганець, куріальний парламент, у половині лютого розписано вибори по новому виборчому закону і тим покликано Україну у воєнний герць, хоч і дуже обмежувано їм тактику. Приготовання до виборів почалися за-далегідь, а на агітацію в користь українських кандидатів розіхалося чимало академіків. Так сповнили вони свою заяву.

До В. прїїхав Стодола. Він закликав до себе людей з поблизьких сіл, то радив з місцевими, виїздив на збори, скликав у місті віча, працював совієтно й успішно, розвивав енергію. Заїхав він до Осипа, тоб то приніс парасоль, купу відозв, а в папері кілька чистих ковпирців у суміш з брудними і одну неглажену сорочку. Про се „заїхання“ Осип не знав нічого, власне задля браку формальностей, тим більше, що Стодола раз тільки по вечерах у них шницлями, два рази обїдав, а кілька разів забїгав подрїмати, бо весь час їздив по селах. Та ось випала погана погода, Стодола хотїв відпочати і приготувати в самім В. величезне віче, на янім явилися обидва кандидати: більшости й меншости враз із заступниками. Тепер знав уже Осип, що Стодола заїхав до його. В два-три дні Стодола навіть похвалив ся, що його запрошують до одної

родини, але він волить бути у Осипа. „Тут я свободний“, казав. Ох, сю свободу відчував Осип доволі болюче. Як подумав, чому Стодола має бути у нього більше свободний ніж у других, то не найшов причини, бо властиво вони знали один одного хиба по імени. Осип бачив його недавно в товаристві Орисі й п. Лесі тай по всьому. А на рахунок сеї свободи, за яку похвалив Осипа товариш Стодола, він перше всего заповів, що він нервовий. Інші люди роблять се з вирахованнем, Стодола мже ні, але результат один: їм усьо можна, а ти їх іще оберігай.

Осипова правильність достала пощочину, коли той нервовий чоловік серед ночі світив і, рипаючи скрипливою підлогою, ходив по хаті, або читав підсвистував, а по обіді лягав у черевиках на софу і хропів так довго, що Орися не могла подати чаю в пору.

Осипова любов до порядку здрігала ся, коли той гість розкидав папери, брошури і ковнірчки, де попало; на чисту підлогу кидав недокурки, скидав кальоші коло стола, сідав за стіл у пальті і ще де-що таке недомадне робив. Тимчасом Осип сам став нервовим од голосу п. Стодоли. Привичний до полеміки, мав Стодола звичай говорити так, начеб він сварив ся. Колиж справді еупротивити ся йому, тб він підносив голос, розкладав руками і вертів ся. Було так два три рази, що Орися не знала, чи у них є п. Стодола і, як почула крик, прибігла неспокійна до Осипа заглянути, що таке діеть ся. В таких хвилях Стодола не замічав її і на поздоровлення ледви відповідав, кивнувши головою, не обертаючи ся до неї Орися йому за все

вибачала, бо він два-три рази сидів у тюрмі, богато разів був арештований, перед судом ставав нераз, був знаний як агітатор і за університетську справу також сидів. Вже й Осип вибачав би був йому чимало, як би шановний гість сидів собі у столовій і чим займав ся, колиж він пересиджував у його кабінеті і безнастанно балакав.

Одного разу прийшов Стодола лихий. Одказував на Рутевію і на Рутенців, щось ніби писав, та більше бігав по хаті, курив папіроси і бурмотів. Осип мовчав. „Ах такому драбови кандидувати! Карієру робить, а працювати не хоче. Може би ти сам їздив? Гадає, що як дав мені 40 гульдєнів, то я запроданий і маю все зробити, бо я його слуга...“ І тепер Осип мовчав, але Стодола звернув ся просто до його і спитав :

— Що ви досі зробили ?

— Як і де ?

— Що-ж ви удаєте наїзного? Я питаю про громадянську роботу в місті, кого ви освідомили? Ідуть вибори, а ви гадаєте, що посол вам упаде з неба.

— Так я не гадаю, але політичною агітацією справді не займав ся.

— Знаю, але чому? се ви скажіть

— Я в першій мірі повинен сповняти се, чого вимагає од мене моє звання і я сі обовязки сповняю.

— Освідомлювати маси повинен кождий, вьязати ся в організації також.

— Я тут застав уже готові організації і якихсь людей, що тим займали ся. Але-ж я справді в першій мірі обовязаний добре учити хлопців, вихову-

вати їх, виціплюючи їм як засади, всі чесноти горожанина.

— По вашому урядник має добре писати акти і вже він патріот?

— Писання належить до писарів, урядник має урядувати. Алеж гадаєте, що як би кождий урядник совісно вицвинив усе, чого вимагає закон і совість і сьвято тримав би ся букви добрих законів, то вам би треба було аж геройської боротьби?

— Отже пишучи ноти ви щось велике докунуєте? Ви виціплюєте дітям честноти? Проповіди їм говорите?

— Проповіди? ні. Даю їм приклад і од них вимагаю, щоб сповняли обов'язок, вимагаю точности. Се робить ся і мало важними для вас дрібничками. Я не позволю нікому оддавати задачу по речинци.

— Добрий спосіб, щоб задачі не поправляти а хлопцеві вписати злу ноту, тай „чистити клясу“ — то все таки заслуга перед властями.

— Ви помиляєте ся, я лагідно клясифікую. Не позволяю підповідати, заставляю хлопців думати. А впрочім, не буду перед вами сповідати ся.

— Ха, ха, та ви властиво покриваєте свою трусоватість.

— Висловляйте ся обережнійше. Ви не знаєте, чи точне сповнене обов'язку по знаню і совісті, чи на жаль не вимагає нині цивільної відваги учителя тай то не аби як. Кілько то перепон ставляють йому.

— А чогож ви не йшли на права.

— Всі на права не можуть ходити. Правда, що останніми часами філософічний факультет переповнений і то кандидатами, які анї не бажа-

ють бути близько науки, ані не мають особливої здатности і любови до учительського звання. На сїм факультеті нема речингя іспитів і нема безплатної практики учителя тай се приманює молодїж на філософічні студії. Але з другого боку учительське звання таке тяжке, про нашу молодїж, про її вихованне треба нам дуже дбати, і задля того характерні, ідейні люди не пованні сего поля праці лишати будь кому.

— Ви всі професори таке говорите. По правді, то ви лиш покриваєте своє ледарство. Всі професори, то дрань, дармоїди, вольні од усіх обовязків. Та філософи вже на університеті не підписують відозв і не вистають на чолі, бо колись треба урядничої клямки держати ся.

— Я до вас більше не говорю, і прошу вас не обзивати ся до мене. Не думаю, щоб я був обовязаний вислухувати чийсь грубости.

— Найліпший доказ, що говорю правду. Ледви скінчив осьмий курс, зараз женить ся, бо йде йому плата, не так як нашому братови. От то кажіть: *cherchez la femme*. То вам пахне. Двайцять годин має на тиждень, їсть шницлі на вечерю і має жінку. В се йому грай. Таж ви ще не мали посади, а вженили ся тай гроші взяли, тай жінку маєте.

— Пане Стодола, мовчіть. Я не позволю в своїй хаті себе лаяти. Я всіми силами паную над собою, щоб не оказати вам того, що заслужили. Ліпшіть же мене в спокою і ще вниї, зараз шукайте собі вільної гостяни. Мені вас уже досить.

— Ого, бачили ви Рутенца! Лаяти себе не дасть. Він не зносить критики над своєю особою.

Гей, як вам ще далеко до культури, Рутенці!.. Він бурмутів іще та Осип його не слухав, бо вийшов до другої кімнати.

Як п. Стодоли не стало, приказав служниці позбирати решту його папірчиків і клаптиків, звязати в клуночок і держати його в кухні. Коли-б сей пан не прийшов сюди, все йому казати, що нема нікого в дома і не пускати його, лиш віддати сей клуночок.

Про се просив також Орісю і не міг якось заспокоїти ся. Розказав жінці про чемність гостя, але вона сама чула мало не всю розмову, бо була в сусідній кімнаті і приліпила ухо до дверей. Дивував ся жінці. Вона або залюбила ся в Стодолу як в агітатора, або він у її товаристві якось чемнійше поведив ся, бо чож вона боронить Стодолу, як чоловіка перетяженого роботою, котрий на плечах своїх двигав кілька повітів, цілий округ виборчий, і через те знервований. Коли Осип вказав їй пересаду, вона почала залалювати ся. Ну, тепер було йому досить жінчиного запалу для героїства і героїв. Богато таки пересади у неї і то по часті свідомої. За те цілком певно брак делікатности. Сильний егоїзм. Він нераз мусів їй уступати. Вона йому ніколи. Навіть тоді, коли він сильно роздратований, а вона не має слухности...

Він завагав ся хвилию, але далі сказав з розмислом.

— Для мене, Орісю, доволі прикре твоє становище у тій справі. Я гадав, що ти відчуєш і неделікатність і неслухність його закидів, якими він хотів відобрати мені мою моральну вартість, як горожанина. Одно потішає хиба, що я, здаєть

ся, трафив у таку хвилю, коли ти перечиш, аби перечити — Жінка вагала ся, Осип слідив її пильно і бачив, що вона хитала ся. Мала його перепросити. Хоч би не словами, але підійти до нього, взяти за руку таї почати иньшу розмову. Або хоч поглядом висказати йому співчуттє. Ні. Спустила очи, лице її прибрало суворий вираз, вона мовчала і не ворухнула ся.

— Такий то епільоґ справи з Амелькою Адже Стодола тому лїз до мене, роздумував Осип, що Амелька мешкає з його судженою, чи любкою. Не дуже щаслива звязь моя з Кульчицькими. Коби хоч з тою одною, з Орисею Кульчицькою вийшло ще на добре. Зачинав одначе жаліти, що викликав перелому хвилю у жінки.

— Ні — впевняв себе. До того йшло і мусіло прийти, чи тепер, чи в четвер.

— — — — —
Ізза виборчої агітації мав Осип іще одну стрічу, але мияу. Відвідав його Корній.

— Так студіюєте геольогію? — питав його Осип.

— Виж самі говорили мені, що в сю пору я не видержу при геольогії. Ви сказали правду.

— Чомуж ви по містах їздите?

— Ах, приятелю, я чую, що на селі жде мене нещастє. Моя смерть надійде з поля. На селі надто велика безліч кривд і бідним мужикам розкиненим по полях, відділених горбами, ріками й болотами тяжко зединити ся, організувати ся. Се лянштурм, загальне ополченнє, а я хочу тепер глядіти на муштроване войско, що чекає лишень гасла.

— А я гадаю, що на селі більше інтелігенції.

— Правда, інтелігенції більше і глибокої думки більше. Там уже як виринув котрий, то глибоко він корінить ся в ідеях, у програмах. А в місті тарабанять в одно та перемелюють катехізм соціалістів, за те знов у місті карність, солідарність і поспіх. Тут скоро мобілізація. А вже я надивив ся на ту хлопську біду, ой надивив ся.

— По вашому добре перти наших людей у соціальну демократію?

— Я не пру. Тепер я готов агітувати за кожним послем, котрий приложить руки, щоб повалити галицьку самоволу, з якою стріляють хлопів з заду, скоро сі прийшли виконати своє право.

— А мені ще давно, як ви висказували ся про свою участь в університетській бучі.

— І тепер я се кажу. Я так завятий був своїми думками, що в бучі — як ви кажете — взяв участь чисто механічно. Я не вмів оцінити великого значіння університетської події. Я весь час боров ся з собою там, у тюрмі. І той побут у слідчій в'язниці може буде рішачим у моім житті.

— Там ви рішили ся вернути до політичної агітації, кинути ся в вир пропаганди.

— Ви відгадали. Я хочу зробити, скільки зможу. Всі товариші з тюрми роблять те саме, вся Україна стає тепер до боротьби. Гадаю, що працюємо чесно. Побачимо, який буде вислід тої мезольної, великанської праці, буде видно заравом, чи може на який успіх числити легальна праця. Кождий запероторений в тюрму за те, що приклав руку до нелегального вчинку, мусів доконче поставити собі такий запит, мусить од ідучих виборів ждати

відповіді на се питання. А як буде відповідь відмовна, то жереб кинено. Свій Рубкон перейшли ми.., дня 23. січня.

Осип запросив Корнія до себе на весь час побуту в місті. Але сей побут не був довгий. Осип відчував особливу радість при кожній стрічі і велику пошану до того молодця. А Корній теж числився з думкою мислячого і щирого чоловіка, хоч властиво в його душі розвивалася ідея з зеліжною послідовністю і поволи, поволи запрягла в службу кожду його думку, кождий його крок.

Розмовляли вони щиро, та ніколи про дрібні, щоденні справи. Один був зайнятий єдиною думкою, якої не називав по імя і з тої одної точки дивився на життя, другий плив широкою струєю і обіймав широкий дальновид, а оба доповняли себе посполу в розмовах довгих і щирих.

XV.

Осип не мав охоти їхати на весілля Нілі. Перш за все, він почував себе чужим межи тими гостями, які були на його шлюбі рік тому назад. Він що раз менше мав охоти входити в товариства, а більше шукав самоти. По друге, а Кульчицьким вийшло у них непорозуміння ізза опіки над Амелькою. Користаючи з того, що се була якась горожанська і адвокатська опіка, а не судом надана, він її зрік ся.

Зробив се з різних причин. На що йому клопотів і турботи? Амелька одного літнього вечера, в приступі сантіментальности відкрила перед ним свою душу і плакала, але взагалі се людина проворна, яка в світі не загине, а скоро побуде між людьми, то ще й виробить ся. Тай нема потреби ізза неї мати з Кульчицьким жесь діло. Кульчицький зятав сплати тай прислав замало, а врешті мав охоту не посилати грошей. Замішував у ту справу Орісю, вона робила натиск у користь батька, а в грошевих тай ще чужих справах Осип не знав неточности.

Вважаючи його — здасть ся — таким професором, що дві краватці вбере, або в капелюсі на голові, шукає капелюха, прислав йому Кульчицький до підпису декларацію, хто зна, чи ним самим уложено. Була там мова про опіку і про гроші. Яка була ціль, чи се був простий обман — Осип не знав. Його найбільше боліло, що Оріся намо-

вляла його підписати сю заяву. Сего Осип не тільки не зробив, але й скинув ся з опіки і написав Амельці, най шукає собі ради. Жінка за се гнівалась таї ще дуже. Але Осип не міг уступити. Коли вже дуже приставала до його, промовив із становища чесного чоловіка. Адже Кульчицький повинен був сповнити свій обовязок, до чого можна би й судово його всилувати. На те Оріся відповіла йому, що гарна, а головню пуста дівчина завжди має щастє і всїгда найде собі опікунів, навіть між дуже справедливими і надто чесними людьми, жонатими. Йому все здавало ся, що від виборів почала ся дивна незгода між ним і жінкою. Правда, як вона вернула ся зі Львова по памятній маніфестації 24. лютого, у вечері запитала Осипа, чи він потерпів чим за народню справу, чи сидів коли в арешті, або чи був прогнаний з гімназії? Він заперечив. Тоді Оріся питала його, що значить філістер і чому він не став героєм у нинішню пору завзятої боротьби. Осип не привязував до того великої ваги. Що йно ентузіязм для п. Стодоли, одобреннє його грубих закидів зроблених Осипові підчеркнуло ся в його памяти. То так як часом одна мала крапля переливає напій із чарки. Правда, при виборах вийшов з міста сіонїст, за якого агітував Корній і вийшов український посол більшости, за якого агітував Стодола, а був би вийшов і посол меньшости, як би його одразу було поставлено, але з жінкою розбив Осип глек.

Або вона з ним розбила. Хто з ким — як звичайно — не знати, а всеж таки глек розбитий. З того часу вже йшло нераз і не про геройство, не про Амельку, а про якісь, кат зна, яні дурниці.

Осип тримав себе в руках і часом як раз се жінку сердило, що він був наче то спокійний.

Їхати йому на весілля до Суходолу, везти туди жінку між Кульчицьких, стрічати ся зо старим, з тупою ідіоткою Клявдою, з надутим Кирплом? Ах ні, за багато у нього жовчі, щоб їхати на весілля. Певне там прискіпати муть ся до його за Амельку. Але що то говорити довго. Хоч і не хоче, а поїхати треба тай поїде. Адже розриву з жінкою досі нема і не треба, щоб був.

Даремне бояв ся Осип, що в Суходолі появиться ся на весіллі торічний здвиг. Хоч би Кульчицький і просив, то мало хто був би. Як раз тиждень тому пішов староста на пашу, а його місце, хоч лиш хвилево, заняв — п'яниця комісар. Діяли ся в старостві ріжні великі неправильности, а як їх зібрав комісар тай разом із доказами повіз до Львова і поклав намісникові на стіл, уже була доля повітового паші рішена, тільки мали минути вибори. По виборах дістав п. староста квіток на емеритуру. Кульчицький не дурив себе, знав, що жде його немпнуча боротьба, бо комісар схоче його здавити. Правда, доки власть ся, Кульчицький буде ховати ся. Добре, що староста, поки уступив, виробив йому дозвіл на сотрудицтво на один рік. Комісар може сппнить остаточні формальности, але самій справі карку вже не зломить.

Отже зо староства не буде нікого. В судї по-псувала Кульчицькому добру славу Амелька тай адвокати. Се надто великий скандал, щоб його промовчати навіть у такім випадку, як добре їло ся і пило ся на весіллію тай на празниках у Суходолі. — Яка там чин моральність, се його річ, — мір-

кували судові урядники, — але де такий переворот у політичній власті відбув ся, де управитель староства війну вітристь. там власне треба пригадати питання моральности, а навпаки нема потреби пхати ся безсторонним, незалежним судіям.

А куди йде староство і суд, туди вже йдуть інші уряди.

Лишав ся „кондеканальний“, себ то попівський і патріотичний світ. Але тут Кульчицький до решти стратив усі симпатії через свої політичні митарства. Все він був „пожонди Русін“, але як Українці робили сецесію із повітової Ради, він прилучив ся і пильно слідив, чи за той геройський вчинок є в Ділі його імя з осібна назване. При різних нагодах чванив ся він тим доказом солідарности і однодушности.

Він однак уступив лише з повітової Ради. Се річ ясна як сонце. В повітов м виділі він лишив ся і ніхто йому сего не заборонить, а ніяке почуття солідарности, чи чого там не накаже.

Правда, дехто сміяв ся, що маршалок мов то наказав йому лишити ся, а якісь квіти, якісь грошеві інтереси забороняли йому уступити з повітового виділу. Але сміяти ся кождому можна а тим більше Русиннови з патріотів. Кульчицький розпочав наглядати будову дороги, то мусить витривати: буде дорога скінчена, тоді він уступить. Інша річ, як вийшло з того, що Кульчицький лишив ся тим самим і в повітовій радї, бо годї сидіти в виділі, не маючи мандату в радї. Він заслужив ся тим для „земьянства“ і для адміністрації, бо як ненадійно розписано вибори до парламенту, про повітові вибори вже і гадки не було,

а треба би їх було перевести, колиб Кульчицького не числити радним.

Кульчицький міг собі говорити, що він солідарний, що тримає ся разом з Українцями, але йому ніхто не вірив, а головню — ніхто не поважав його. Як би там не було, когоб не бажав собі Кульчицький бачити у себе, то в справі весілля забрав рішуче слово Кирило, визначив докладно, кого побіч найближшої родини можна просити. Він уже від великодні почав порядкувати ділом, бо вже тоді в листах наставляв, щоб Кульчицький чим скорше виробляв сотрудицтво.

Під кінець червня появил ся в Суходолі сам і видавав прикази. Кульчицький злякав ся. Конче треба віддати дочку за муж, але сумління казало йому запитати, чи такому тиранови можна віддати дитину? Прикликав він до себе Нілю таї промовив до неї. Запитував, чи не ліпше було би зірвати з Кирилом, але вона заперечила. Висказав їй сумніви свої таї питав, чи вона так заохала ся в нього, що сліпа на всі його хиби? Дочка відповіла, що вона віддасть ся за Кирила. На се не було ради. І його жінка була йому сліпо віддана, сліпо послушна, не питала його ніколи, що і для чого робить, не жадала оправдання. Але він ніколи ні до чого не змушував її. „А може так між Нілею і Кирилом є? — роздумував опісля — тяж не питав її. А душі людські ріжні, декотрі конче хочуть бути рабами, а часто се найдеш у жінки.“

Кирило був смирний і вів себе, як слід. Ішли заповіді, вже голошено дві. А як і третя вийшла, як уже готовили ся до весілля, тоді він узяв старого на короткий батіг.

— Маю з вами поговорити про посаг Нілі — почав.

— Я посагу не даю. Ви знаєте, скільки мене коштував син.

— Нема посагу, я не женю ся, я не жебрак.

— То ви з посагом жените ся, не сором вам се говорити?

— А вам не сором? Парафія „пшиносьна“ повітовий виділовий і пр. і пр. тай каже, що „посагу дочкам не даю.“ От, говоріть, як люде розумні тай жиймо далі в згоді.

— Вона щось достане, а вже і так має придане але посагу не обіцяю, бо не можу.

— Я на придане не дивлю ся, бо придане додаток, а посаг то ґрунт і мусяте його дати. Для того, що ми з Нілею любимо ся, я жадаю лише 1000 гульденів; як би вона буна погана і стара, я жадав би був більше.

— Як торг, то торг. Адже ви у мене сиділи торік два місяці а тепер знов і вже готовими грішми вибрали до 400 гульденів або й більше.

— Ні, всього 215, то так, як би 200, бо ми свої. Що я взяв, се я ліпше знаю, ніж ви. Нічого не бравши, я був би жадав від вас більше. Впрочім, шкода слів, я од свого не відступаю: 1000 гульденів.

— Такі ви підступні? по заповідях починаєте торг? тай длячого?

— Бо показує ся, що по шлюбі ви мали би мене в руках, а так я вас маю. Я не Осип.

— Щож хочете, я з Осипом розійшов ся добре; він сам признав, що, коли Оріся має висше виобраванне, то не потребує посагу.

— А для мене вистарчить того, що Ніля вмів. Буде з неї добра християнка і добра жінка, але посаг вона мусить достати.

— Буду вас держати цілий рік у себе.

— Ха, ха, та виж думали як? Се розумів ся, що сидимо у вас точно один рік. А на щож я казав вам старати ся за сотрудицтвом? Такий спосіб не ми вигадали, лише Жиди. У них молоді сидять через рік тай доробляють ся. Добрий метод. Але кінчим наш торг. Останнє слово скажу на кінці, а тепер так: я буду у вас сотрудиником і беру половину доходів, сам проваджу книгу і касу. Далі платите ви мені титулом посагу 500 гульденів при моім виїзді до свячення, а 500 гульденів найдалі до кінця року. На забезпеченнє того довгу даєте житеву полісу на 1000 зл. Другу рату я або стягну собі з парохіяльних доходів, або пускаєте мені 40 моргів поля.

Премія від поліси має бута зараз заплачена, дальші премії я плачу з парохіяльних доходів. Анї одного слова не возьму назад.

Кульчицький сильно прибід і стояв довгу хвилю, мов пришиблений. Вже хотів Кирило закрипіти йому над ухом, але в тій хвилі він рушив ся з місця. Пішов до столика, вняв полісу і мовчки подав зятеві тай обернув ся, а робив все те, наче не своїми руками. Молодий пробіг очима полісу і діловим тоном пригадав: належить заплатити 14 гульдинів 65 кр. Старий поклав перед ним мовчки три банкноти і знов відвернув ся.

— Було би всьо як слід — кінчив молодий — але я ще маю останнє слово. Досі я вибрав 215 зл, тепер дасте 35 зл. на подорож моєї родани з Га-

лича. Того ніхто не може відмовити, моя родина повинна бути в мене на весіллі. І для родини се важна річ, бо там один капцан заповів, що мові родини ви не допустите. Отже я од вашого іменн напишу лист до батька і вишлю гроші.

Кульчицький, як автомат, пішов до столика, виніс зготовлені на весіллі гроші і поклав їх перед Кирилом. Сей перелічив, згорнув, сховав, узяв і полісу і хотів уже вийти.

— Так треба було одразу. Слага раста. Не гнівайте ся, тату, трафив свій на свого, але тепер вже можемо жити в згоді. — Хотів його поцілувати в руку, але старий не дав. Уперто він мовчав, а як замкнули ся двері за зятем, упав на софу і холодний піт облив його. Далі схопив ся він і хотів бігти. Побачив Гната на подвір'ю, хотів його закликати і не стало йому голосу. Вибіг на ганок, упав на лавку і похилив ся.

Там його побачила Ірма, подала йому водп, але не могла з нього добути слова. Він припочав на своїй софі і зібрав ся до міста. Вернув ся вечером під чаркою.

Таке було днів два, три.

Четвертого дня вже сів разом до столу і обідав з родиною. Навіть кешкував собі з Кирила. Не звав його по іменн, лише оповідав знану пригоду семинариста, що перед аналоєм, перед самим шлюбом питав тестя „чи будуть щори?“ Але сам Кирило казав оноді, що трафив звій на свого. Так справді було, бо тепер Кирило робив до сего оповідання цинічна мітки і Кульчицький не зміг допекти йому.

Таким застав його Ослп. Посивів старий, бо перейшла над ним буря, але був гордий і пишній.

Про свій зверхній вигляд дбав далі і все з його уст виходили повні, викінчені реченя. Все по старому. Кульчицька годувала всіх добре. Ніля побіч Кирила, але побіч Клявди — Гигорій. Ось тому не хотів Осип скорше приїхати аж за день перед шлюбом. Усе по старому застав, лише замість Амельки сиділа Анеля. То була люба і розумна дівчинна. Дуже подібна до Ірки, але її инакше виховують. Не Кульчицькі, лише чужі люди. В перемискім інституті дають їй науку, образование і національну свідомість і любов до свого.

Вона звертала на себе увагу присутніх, лиш не було Ореста, щоб їй заспівав :

Не знаю я горя, смутку,
Бачив свою інститутку.

Осип розмовив ся з нею після обіду, щоб пізнати її розвій і думки. Був вдоволений. Але як дівчинна сказала, що може по фєріях буде у нього в Б. учити ся приватно гімназіяльних клас, дав їй виминаючу відповідь. Знав, що на її удержання посилав Заборовський гроші, отже в тім пляні, щоб забрати її з Перемишля, вбачав якусь фінансову операцію старого.

Стріча його з Орисею була доволі формальна. Недавно бачили ся, не мали собі нічого сказати; що хотіли — сего не могли говорити, а що будь сказати — не хотіли..

Під вечір приїхали з жінками галицькі шевці в твердих халявах, з басманистими від дратви рукави, підстрижені і підголені. Привезли сопух ременю і юхту аж із Галича.

XVI.

Орися опинила ся край садочка. А сад забіг запустом у панськвій гай і гайок обняв його кущами.

Тугі дуби, величчій явір у гаю підняли буйно голови, але понад зелене море жиливих грабів не бачили, що дієть ся на крайлісі. А тут було більше світла ніж у гаю і більше життя. Кущ ліщини з вітром розсипав із своїх базьок жовтій пил на весні ще, а тепер уже красуєть ся завязками лущаків наче намисто. Непорочна калина перасаджена в проліску криластими співаками з панського парку ще не стратила білих, плавих квітів на своїх рівних, мов сито півокружках. Дерен, що вже перед вибросом листя сипле цвітом, тепер власне прибрав ся в свіжу одежу з цілокраїх листків, за те у білоклена з трудом держали ся на черешках навислі китяги зелених квітів.

Сад не був докладно відмежований од ліса, а все таки тернива своїм гострим тернем хоч декуди не давала приступу, а позад неї чіпала ся зарослого окопу плакуча береза. Понад густо межовані хлопські нивки мала Орися перед собою далекій вид із високої кручі, а під кручею розкинулись подільські хати, двома рядами над рікою.

Було по літніх дощах. В лоні спрагненої землі, перероблені в животворну кров, били вони могут-

нім живчиком кохання, життя, сили. Під зводом проматого, скупаного неба, що леліяло щирим, хрустальним блакітом, пашіло се життя під оком Творця і Содержителя Сонця. Кружило соками в матерних корінях і волосниках ростин, у білах, у цівках і галузах, вітах і листю дерев. На сей куточок землі розвернений в теїлі споглядаючи, яка вона замаїна, завітчана, плідна і кормча, мусіла Орися пригадувати Рубенсову роскішну жінку. Бо скілько тут кохання у живої тварі залюбленої і впоєної молододою весною. А як розбуджує їх сьвіжість, як манить запах квітів і дур злотоцьвіту. Усе співає і кричить, реве і шаліє в похоті то тільки мерехтять і шевелить і леліє з надміру, в переситі. Розриваєть ся сфільований, прпспішений віддих життя: кохання, вічна обнова, віковчне звено тогож життя. Метелики парами, все парами, так богато крил у тих метеликів і підлітають вони у гору то падають безсилі на цьвітні чаші.

А що польові коньки, а сверщчки, а що вся комашня гуде, аж Орися глухла од їх сюрчання, здрігала ся від цвіркоту, від жужання, від стрекоту. Самчики в зеленій траві на бурті силували ся перекричати всіх і вся. Але глухли од пташиного щибету. Вжеж пустували сі крикуні. Щораз порхають між гілками та вітем, цілі їх юрби товчуть ся, то мають у воздусі, як хустка на вітрі. Ось і повели пустійки всю криктиву громаду над колосисті філі на ланах. Притихло хоч. Та не на довго. З божої ласки співак заспівав. Не жде місячної ночі, бо вже почислені дні його слави. Над досвітком побачив одно явчко надкльоване, вже-вже упаде тягар на нього. Витягнуть ся голодні клюви на голих

шійках до батька. Піде його пісня, пропаде. Стане він зідачем хліба. Сірим хрободом. Усе стихло, скоро він своїм зичним тьоханем ляснув раз і другий.

Він нагадав усему лісови весняні чари, коли то голубим коверцем підліски стелили ся, коли торічний лист на землі шумів сам од себе тихим шелестом, наче морські мушлі, як серед тої еольської музики виказували свої головки бриндушки мов богиня народжена з морської піни, як розливала запах біла конвалія, а місяць сипав світлом.

Ку-ку! ку-ку! — крикнула дівка з вулиці. На лету знесла яечко в чуже гніздо; самчик, бездомний любчик захихотав з такої забавної речі тай вихром обов пігнали шукати догідної галузки.

Весільного марша їм у слід свистав веселий кіс і соловейко вже не доспівав свою пісню.

Зате одкликнули ся співаки з поля. Спортмен жайворонок кулькою підлетів у гору і тріпав крильми, держав ся на місці і цвірінкав. Показував себе дівчатам.

— Дивний каприз — смієть ся гістєричним сміхом сорока.

— Обережно — пищть кропивник. Великій птиці може ся панї гніздо зрабувати. Малим пташкєм яйця випє, молодих поїсть.

— Тодї добра нагода палко покохати ся, над-програмово другий раз яйця нанєсти. Кохайте ся, кохайте ся — гукає цинїчно шпак, — кохайте ся, кохайте ся зараз: вопа Вам певно яйця випє.

А тут крикливі воробчухи ведуть за собою самчків і знов перевалюють ся юрбою, кричать, крильми бють

По молодім іще лиці Орисі перебіг переляк і лишив на ній слід нервового неспокою, а в її волосся вилів кілька срібних ниток.

А тож була колись гожа, весела дівчина. Тепер нараз розмову урве, нераз слова не домовить, затне ся і огляне ся стрівожена.

Мати журить ся нею, а молодша сестра, що тепер лиш заперла ся з мужем у спальні, драгувала її притинками, фальшивими здогадами.

Батько якийсь веселий та жартовливий також так глядів, наче розумів її зміни — але Орисі було байдуже про них усіх. Їй не сходило з гадки підозріння, що муж до неї знеохочений, щораз частійше задумувала ся над сям. Побачила, що перетягнула струну, бо ось він наче годить ся з тим, що межі ними эле, що нема згоди.

Наче каже: щож робити? треба жити і так. А її збирав страх перед таким життям. Вона так тягнула ся до родини, так гадками витала між нею. Але як приїхала, пізнала, що її вже не лічать до своїх. Відчула се виразно і так сказали їй мати і Клявда. Вона жалувалась на се, але мама казала, що так мусить бути. Так так... можна мріти, можна зіграти, а до дружини таки вернеш ся. Ніхто на білім світі не лишить ся тобі, лише дружина...

Сі неясні думки вже другий тиждень її непокоять. Сегодня вона поговорить зо своїм Осипом про давньому, щиро. Таку мала гадку а тут нечаяно вдарила по ній та буря під гайом, знервував її той могутній подих, той сильний гураган роскоші, яка розкинулась, переливала ся перед її очима, аж повітре підсопяшним теплом, що стало лрипикати, само заколихало ся, заклекотіло. То

знов її ухо ловить воробяче півканна. Вона його знає, знає коли самичка так просить: ще, ще, ще.

До краю роздратована, підняла ся з лавочки. Залюблена пара воробяча фуркнула і вже Ірма не чула монотонного, пристрастного цвіркоту. Хотіла йти в хату, бо докиж її чекати Осипа, але якось без думки сливе звернула кроків два—три в бік і дягла в густу траву, трішки хоч затінену крісластою лицю. Проколоти не зазнала ніякої. Земля вже добре сонечком загіта віддала останки випарів, а сі обдали Орисине тіло, наче повили горячим покривалом. Уся кров приплила їй до голови і якась темна імла притьмарила її зір, відтак млість потерла її коло серця і завертіло в округ яблунями, всіми деревами в садку і всіми кущами в проліску. Вкінці якісь дві руці потеленали її члунком та стиснули її кліщами і стали підсувати ся вгору, під серце. А низом то здовж крижів перло і сіпало, якийсь довгий язик, якісь широкі губи смоктали кров і живе тіло. Було Орисі лихо. Вже хвилю так лежала, вже тратила свідомість і ледви не ледви перекотив ся, перевалив ся. понад нею пароксизм, і тільки дріжало її тіло, тільки лишив ся легкій шум у голові та в ухах.

Незабаром надійшов Осип. Орися підняла ся, підійшла до лавки, присіла. Чула до нього жаль за те, що лишив її одну, але — перший раз від довшого вже часу поборола себе. І не жалувала, бо з реамови вийшло, що він не видуватий: батько задержав його за довго і тому служниця мала побігти до неї таї просити її назад у хату. Значить, не вислана дівчина.

Хоч була трохи пізна пора, Осип, що ні за що не любив відступати од своїх замислів, просив жінку піти на річку, а то й скупати ся, як що буде наручно і не одійде охота.

Орися не підоймала ся. Осип покмітив її дивний настрій, але не хотів розбирати річи. Може минеть ся само. Тимчасом Орися так, з доброго дива пригорнула ся до нього і поцілувала. Не поцілувала — впекла. Таких поцілунків було колись дуже багато, а опісля меньше. Він розумів її, вониж були старі знайомі, але з якої речі? чого справді хоче? Він назначив день виїзду так, щоб не лишати ся тут на день роковин їх шлюбу. Може то поцілуй звязаний з тою справою? Не відповідав на нього ніяк.

Жінка завдала йому останніми часами стільки журби, що не міг собі так з доброго дива струснути з себе того пилу, яким присипаний огонь його, як не любови до неї, то хоч приязни.

Дивив ся на неї хвилину, хотів відгадати. — Так, без інтересу, само чуття з тебе говорить? — Глянув на неї ще раз, а вона його вдарила своїм палким поглядом, жар на нього сипала. Він обороняв ся. Збирав усю силу, щоб не піддати ся. На тій лавочці вони сиділи в перший вечер по шлюбі. — Ах, погадав собі Осип, я бачу, що почнуть ся жалі, сповідь. — Одного разу вона вже натякнула, що він холодний до неї, але зараз таки замовкла і не вертала до немилої розмови. Але Осип нераз бояв ся, що вирине справа на ново. Не міг на жаль сказати, що жінка помиляеть ся, але не хотів навіть перед самим собою признати ся до сего і взагалі відсував від себе наче мару

яку, розвязку психології на сїм тлі. Дивна зневіра в Орисю прокидала ся у нього дуже і дуже рідко таї він проганяв її. Що йно останніми часами виринали сї думки, перше ніколи не відчував такого.

Був вдоволений з Орисї, коли подружили ся. Молода, роком молодша од нього, на лицї гарна, ще дуже мало привяла, а в тілі повна і м'ягка. Як на жінку, жалувати ся не міг. Все була податна, а тоді то вже нерідко і темперамент брав гору над жіночим соромом. Тому не тільки спальня, але всі кутки в їх мешканню, софка і отомана були свідками їх пестоців, хоч правда, правда.. беручись до пестоців, вони накладали собі аркан на шию. Але кривди і шкоди ізза того він не відчував. Що йно тепер, з недавнього часу, відколи підозривав, що вона не цїнить його як колись, відколи в нїм любов потухла, він почував часом, досї дуже рідко, вовчу жажду схопити в свої обійми будь яку здорову ланю. Ударив себе в груди і признав ся, що тепер дивить ся на жіночий рід лише через призмат того апетиту. Не думав про се, чи жєнщина має душу, але поки Ірка була йому мила, він навіть не знав, чи накладає собі які пута, чи иньша жінка мала би для нього яку будь вартість.

Як на подругу, незважаючи на рїзні диссонанси, Осип ще до недавна не жалував ся на жінку, а то старас ся виправдувати її. Був певний у її приязні, вона признавала його авторитет на стілько, як він її признавав. Аж раз їй завадило, що він лиш філістер, а їй то годив би ся герой. Чим більше днів і ночий минало, тим

більше боліла його власна любов, така мала іскра, схвана на самім дні, приспана.

Чим далі, тим частійш думав про се, поки його думка не відповідала зневагою. — Пожди голубко. Була ти для мене прибрана в павині пера. Ті чудні пера білих павиць. Я тебе строїв, ти себе строїла. А як ти ставала сита, губила одно перо за другим, на моїх очах ти стала гола. І ти зітхавш за героєм...

— Будьмо щирі. Як би мені стрілили крила, я став би героєм і не на один день, я не виходив би задніми дверима в офіцини. Ні, бо в моїй енергії, праці і засадах є капітал. Мені справді лише крил не достав. Але гусці дав Бог крила, а вона не літає. Одно я, рибко, знаю, що будши героєм, я не дивив би ся на тебе.

— Я за тебе роблю мало не рік неодну роботу, дома найменшої вигоди нема, тиж і філістрови не здала ся на жінку. Одно я цїнив у тебе: що ти послухала мене. Алеж такі умови я, розглянувшись, бачу між людьми скрізь Чи тобі не каже твоя славлена жіноча догадливість, що я тебе за те одно цїню. А супротивиш ся, то впала твоя вартість у моїх очах?

Як би не сей приступ ніжності і не такий запрашающий поцілунок, Осип бувби виляв свою жовч у сю хвилю різкою критикою на якусь сторінку життя. Його песимізм зростав, а побут у тестя розстроював. Саме тепер він скінчив з ним розмову про Амельку, навіть посперечали ся. Він охоче дав би опуст своєму настроєви, та жінка забігла йому дорогу, зачинила йому рот другим цілуєм. В нетерплячці мав підняти ся, але на

Його плечех був солодкий тягар — лягла на них жінка.

— Еля слаба — пестила ся вона і дихнула на нього добре йому знаним запахом тіла і поту, що при першій знайомості так його подразнював. Він був такий роздратований, що пестливе імя, яким назвала себе жінка, йому вадпло.

— Я гадаю, що ти не слаба, то звичайний собі припадок у здорових людий.

— Не є він звичайний, ні, як раз незвичайний і болючий.

— Але вже перейшло? — спитав, а в голосі дрявжав неспокій. Се їй лестило і зараз вона перебрала міру. Пригадала собі пошлюбну подорож і шепетлявим голосом, з пестощами стогнала:

— А як би так я вмерла, ти би плакав? скажи.

— Плакав би—відмовив, а в душі погадав собі: застара ти на таку забавку, як раз на 11 місяців перестаріла ся.

— Чи дуже плакав би Осьо, як би Еля вмерла? Скажи, чи дуже—шепотіла вона далі. Вже була приготовлена на поцілунки, вже ждала їх певно, бож на таке і нема пньшої відповіді, і так він справді на пошлюбній подорожі відповідав їй, а тепер промовив: як можна таке питати?

— А коли вже запитано, то відповісти можна? Ну щож тобі шкодить, Осипе: от як би я вмерла, ти плакав би дуже, чи оженив би ся з другою?

— Ніяк, ніяк не можу на такі питання відповісти, ні в яким разі. Пора йти — додав, за руку її беручи.

Пішли. Так скінчила ся поки що розмова, якою Еля хотіла доразу повернути до давнього

стану, замість працювати на се поволи і вчинками, не словами поставити мир на місце війни. Не дивлячись на неї, бачив Осип, що дієть ся на її лиці. На її обличчю з дрібними, тонкими рисами можна було читати, що дієть ся в серці. Роздвигала на нїм радієть — тосміяли ся очи; а хмарив ся сум — то плили сльози. Зовсім як у дитини. Побачив Осип, що необачно засмутив її таї взяв ся тепер потїшати. Показував їй лани збіжа, потім хлопські нивки, говорив про поділ власности таї ухвалений закон про рентові оселі, виказував перешварцованне галицьким соймом політичних цілей під покривкою економічних реформ, пригадував собі в голос, серед яких обставин перейшла дотична узвала в соймі.

І так помало прийшли над воду. Правда подільска річка плила серед рівнини яром, а з віками сама собі вижолобила його на стільки глибоко, що вже навіть під час весняної повіді не була в силі з него слобонити ся. Ніколи вже її води не зашумлять по сумежних луках та городах, ніколи. От старість. Най хоч лози шумлять, най хоч пташки співають над яром.

Серед таких кущів спинили ся Осип і Орися на самім березі. Вона не хотїла купати ся і Осип не намовляв її. Гадав, що не зовсім здорова. Лишив її на прибережнім плоскім камені, що прачки на нїм гопали біле праниками. А сам пірнув у воду. Річка не несла і вода її різка не була, але в нинішну спеку давала прохолоду, а ще Осип приємним випадком мав під ногами пісок замість болота таї міг трохи плисти на глибині. Ірка приглядала ся. І коли Осип коло берега ви-

ринув із води тай проти сонця залесвіла дуже біла його шкіра, показали ся мускулярні рамена і широкі плечі — її на ново розібрали досить неясні думки і дивні почування. Такі самі, як там на лавочці в саду. Кров закружляла в ній жваво, обляв її жар, підірвав віддих, застлав очі імлюю. Зажадала розкоші правдивої, без ошукп, забагла випити повну чашу прохолодного напнтку, а не висидати половину і то смачнійшу — у зливник. Так, сего вона хоче. Заложить у вечер протест, не прийме такого пнття, що лиш змагає жажду. А не схоче Осип, то вона кинець ся в обійми будь кому. Се не трудно. Най знає. Одинокий раз. Хоч один, одніський. Най Осип вибирає.

Але царпною хтось надійшов і поздоровив її, Ория відповіла і пішла беріжком від Осипа понад ріку. І без того почала соромити ся своєї думки, а тепер до решти прохолола. Та коли відвернула ся і побачила Осипа не при березі в воді, не загорненого в рядно, але побачила як уже спдів у білі на камені і вже убував ся — набігла на неї злість і... приличність. Не одкликкала ся і не підходила до його, поки не вдягнув си цілком тай не звязав краватку.

Якже наблизила ся і коли підняла ся в гору стежечкою, що через оболоню вела просто від каменя на край яру, Ория не мала охоти вести привємну розмову. Постановила собі сказати Осипові всю правду в очі і не зважати, чи по нутру йому се буде. Використала першу нагоду тай звела мову на їх пожитє.

— Ти змінив си для мене, Осипе.

На се Осип спалахнув...

— Мабуть ні, а як змінив ся, то міг би те саме про тебе сказати.

— Я не змінила ся. Не роби мені кривди такими думками.

— Не хочу ані кривди твоєї, ані такої розмови.

— Лучшеж виговорити раз, що кому на серці, і порозуміти ся, ніж ховати щось одно перед одним.

— Я не приклонник таких розяснюючих розмов, які чуємо на сцені, або читаємо в повістях. По таких розмовах обійми і поцілуї. А раз вони допущені, то вже повтаряють ся і стають потребою. Я так думаю... знаю я твою вартість, ти знавш мою. Се для нас святість і не займаймо її. Не дотикаймо тої живої точки. Тоді не треба буде перепросин. А вже там з дрібницями, Боже мій! Всіж, що ходимо вузті, маємо нагвітки, я знаю твої, ти знавш мої; сама делікатність і чемність не каже їх топтати.

— Гарні слова, та варто би після них тобі самому жити.

— Здасть ся, що так я живу. Ты кажеш що ні; може мавш проти мене якісь закиди? якісь докази?

— А хоч би сьогодні. Я кажу що хора, а він нічого. Таж якби ти, борони Боже, був хорий, то я не знаю, що робилаб.

— Так, але бачу, що ти „Богу дякувати“ здорова.

— Дав би Бог, щоб так справді було.

— А міжтим як же є? Тобі бракує що? Скажи.

— Я знаю : по правді, то ти би хотів, щоб я вмерла ; але я і так уже довго не докучати му тобі.

— Еля, що ти говориш ? — крикнув Осип і став серед дороги.

— Тоді ти возьмеш собі другу з великими грішми. Її богатство будеш поважати і діти з нею будеш мати. Котра має посаг, то й на дитину може собі дозволити. А я бідна не можу.

За сими словами поплили сльози, а за сльозами понісся плач. Осип сторонів. Як кожного так і його денервував жінчин плач, але вже не перший раз його бачив, чь чув, то й притупила ся вразливість. І ще на його думку, не дав він приводу до такої сцени, тому почув велику знеохоту до жінки. А ся в мовчанці мужа добачила правдивість своїх закидів, сказала се йому, розплакала ся ще дужше і впала в спазми. Розсердив ся Осип дуже, поглянув з погордою на неї, а над собою заволодів. Для її заспокоєння взяв її під руку тай вів у сад, а навіть брав ся її розважати. При тім раз у раз нагадував собі, що сеж його жінка, найблизша йому людина, по правді доброго серця, а тепер — видко діло — нездужає.

Так дійшли на край ліса, на саму сю лавочку, де його недавно цілувала Орися. Присіли під старою липою. В хаті розрадив би не себе, але її пестощами, а тут ніяк. Стиснув їй руку, поцілував у чоло, тай пішов до жерея. Привіс у лопуху води, дав їй напити ся і тим хоч трошки заспокоїв її. Правда, на поруче лавочки набігло за той час чимало гістеричних сліз, але Орися поволи отямилася, приходила до себе. Мало по мало на-

в'язала ся прихильна розмова між ними. Оріся стала себе оправдувати, обіцяла поправити ся. Говорила щиро, та Осип не дуже вірив, що так доразу вона змінить ся.

— Я себе не пізнаю, — жалувала ся. Лячно мені стає, коли подумаю, що то з мене вийшло за той рік; та не так за рік, як за пів останнього року. З мене зробить ся азя.

— Тобі лиш так здасть ся. А то перейде.

— І я сим лиш потїшаю ся, але поки що зо мною эле. І ти Осипе, гляди, вистерігай ся того, що мене дразнить, бо одно слово, один твій рух, а мені робить ся горячо, випадаю з рівноваги. Я не тямлю себе тоді і говорю, чоґо не хочу.

Тепер Оріся пильнувала себе, бо і так, замість серіозної розмови, почала була гістеричну лайку. Трошки щиро, але більше тому, щоб розоружити противника таї збудити до себе співчуттє, почала знов прибільшати свою вину, а далі не вдержала і висказала в тончій формі се, що підшептувала жгуча, буйна кров, коли пригадала собі Осипа в купелі.

— Тиж знаєш, чим ти для мене таї чи малаб я коли думку заповідяти тобі яку грижу.

— Я не виную тебе.

— Але по правді, ти мене дуже кривдиш, Осипе.

— Хиба несвїдомо, Ірко?

— Як же, ти самий поклав таку ціль, чи средство, чи як сказати. Таж ся борба, яку ми ведемо з природою і з традиціями кожного подружя, се велика кривда для мене таї була би кривдою для кожної жінки.

— Говори лише за себе, бо лише з тобою я живу і лише зо мною ти живеш.

— Добре, можу Осипе, говорити лише за себе одну.

— А я що робю, того я не накинув тобі, се ти Орисю, знала добре, бо ми умовили ся.

— Правда, Осипе, що ми умовили ся, я згодила ся на се, чого не розуміла.

— Не розуміла? яж не з дитиною говорив.

— Ні і так; ми мусимо бути дітьми, бо мужчина домагаєть ся того, щоб жінка до самого шлюбу була дитиною і щоб аж од його прийняла науку. Навіть із найпоступовійшого мужчини вилазить у таких випадках sameць.

— Твоя правда, але ми відходимо од річи. Ти мені поясни, чим я тебе кривджу?

— Кривдиш мене тим Осипе, що на свою і мою любов наложив окови.

— Розумію тебе, але тепер економія мусить ставати до боротьби із фізіологією.

— Ні Осипе, ти мене не розумієш. Я не стаю на звирячій становпщу, лиш розумію, що ти давш мені пів серця замість цілого, а я тобі пів. Ти на се згодний і тому ти супокійний, а я бажаю тобі оддати ціле мое серце, цілу себе, без ніяких застережень. Перед жінкою не стоать великі, голосні вчинки, ми не ставимо собі, Бог зна, які гороскопи, але любов, то підойма для нас, то жерело найбільшої радості нашого життя і кровавих терпінь. Чим для вас слава, тим для нас любов. Коли ти на мою любов наложив пута, то я не можу свобідно дихати і називаю се кривдою. Говорю супокійно і щиро.

— От і в — подумав собі Осип — сама виплювала свою живу точку, так як би риба виплювала свій міхур. Я певний, що сі фрази то не її вигадки. Або останній уступ про славу тай любов говорить ся пані, котру болить, чому я не герой. — До жіпки промовив :

— Говориш супокійно і широ, але трохи драматизуєш. Наперед повторюєш про окови. Не таке то сильне путо, залежить від організму.

— Ти не знаєш Осипе, бо не питав мене. Отже тепер мушу сказати, що се окови сильні. Чи ти не знаєш, що твоя воля то була заповідь свята для мене? А сповняючи твою волю я, друже, переживала великий страх. Як то я надслухувала круження і припливу крови, як я слїдила ріжні обяви немочі тай з якою трівогою. В мене пішло на се чимало сили.

— Я тобі вірю, алеж ти знаєш, що ми поставили лиш речинець.

— Най буде, Осипе, але я бачу, як у других людвй. От Кирило не поставив Нілі ніяких речинців і бачиш, які свободні. Ніля кидать ся йому в обійми без застереження.

— Кирилови, Елю, инакше зложило ся житте. Бачиш, що у нас злидні, одні за другими. Най скінчить ся біда, най я виплачу довги... — Погладив її лице тай запитав, чому не жалувала ся йому ніколи, а сам летом лискавки привів собі на память свій бюджет і нагадав собі, скільки там довгів, що хйба не йому жити без грошевих клопотів.

— Не хотїла я тобі журби завдавати, Осипе.

— А так зібрало ся все враз.

— Але без моєї волї.

— Не жури ся тай потерпи. Нащож нам за-
вертати з дороги, коли вже мало її лишило ся
перед нами. Було би смішно перед самим собою... —
Обняв її пригорнув до себе, поцілував. Забув, що
в думках своїх уже критикував жінку і то безпо-
щадио. Йому тепер одного лише хотіло ся, щоб не
зривала умови. Він вмовив в себе, що се її „жива
точка“. Батько її був причиною, що він ставив
таку хатку, хатку на піску. Ні, діти вбирають
спячого котика; нараз котик проснеть ся, ветане
і все з нього злетіло. Сама Орися хотіла вирвати
підвалину з тої хатки, яку він клав на піску.

— Не жури ся тай будь весела — говорив
до жінки — ось, ось тай я збуду ся лпха і заки-
вемо інакше.

— Осипе, промовила з жалем — а мені збли-
жаєть ся 30-ий, критичний рік, пізнійше вже не
так безпечно.

— Се пересада, дитинко, хтось переборщив,
а ти повірила. Так не є. Я ще раз тебе прошу, не
жури ся, вже в нас іде до ліпшого, — казав Осип,
а між тим впевнив ся, що хтось йому жінку
„бунтує“.

— Але може скінчити ся інакше, Осипе, я тобі
казала, що я нездорова і то якісь дивні обяви були
у мене. — І хоч нікого коло них не було, решту
дошентала йому тихим шелотом в ухо.

Осип збентежений так і киував ся весь.

Не знав, коли і як могло се стати ся. Почав
розпитувати, наче лікар, став міркувати. Орися
співчула йому. Коли побачила його неспокій
і журбу, сама зажурилася, говорила щиру правду
і одразу готова у всім послухати мужа.

Замість завтра, виїхали вони зараз після обіду, бо хотіли бути в місті, щоб не стратити хочби кількох, хочби одної години.

* * *

Скінчило ся ні на чім, вони помиляли ся.

І знов пішли сірі тижні, пішли місяці, коли „на першого“ Осип відчисляв найпотрібніші гроші, платив рати, а під кінець місяця часом не ставало на життя хоч і дуже скромне. Орися, хоч бажала, не могла додержати слова. Сама не знала чому, але часто була несвоя і часто ішли у них „прояснюючі“ розмови. За тим ішли злагоди і знов прояснюючі розмови.

А в осени, як дерева були вагітні плодами, що завязали ся і доспіли з цвітів, тоді вже Ірина не помиляла ся.

Після розмови повної страху пішла вона до парні і лізла на гору, на останній поріг, що аж серце їй товкло ся. Ходила не раз і недва. Відтак були обов у лікаря і кожде окремо з лікарем, а потім усі трійко разом відбули нараду. До акушерки не хотіла йти Орися. Пішли за те до кравчині Осип ходив поїд б'раму, а Ірина пішла й замовила реформову сукню і вільну блузку з такою прикрасою, що спливала на груди і ще низше до долу. .

XVII.

О. Кирило одиравив у Галичі першу службу божу (галицькі шевці казали: преміцію) і стискав людям голови. Такуж параду зробив у Суходолі. А зробивши, сказав: я тут пан. Не казав, лише так робив, як би Кульчицького не було. Так наче він був парохом, а не Кульчицький. Кождої днини була служба божа; хто не наймав служби, був лзяний. Окрім того заведено кілька жіночих і дівоцких кружків, наказувано часту сповідь, заведено на кождий місяць якісь вечірні відправи так, що побожним людям уже незабаром не стало часу ходити на всі молебні. „Добре йому — казали — він має всьо готове од нас, то най за нас сам помолить ся, ми мусимо на нього робити та нема коли так богато до церкви ходити“. По селі хтось розпустив був вістку, що о. Кирило возьме ся за просвітну і політичну роботу. Правду сказати булоб се зайве. Добре, що Кульчицький не псував роботи, а користаючи з його бездіяльності, селяне вже самі з'організували ся незалежно і дуже гарно. Та хтось із невдоволених дотеперішними порядками робив таку обіцянку. Тимчасом виявляють ся, що о. Кирило хоче отворити врата до небесного раю, а на таку роботу, про яку говорено по селі, він і сам не має часу і другим не лишає. Ні, се хтось на глум людий брав, бо незабаром почав

о. Кирило війну тай то на добре. Завзято воював з Антосем, але не лпшив і других у мирі. Воював з радикалами, але властиво всі були для нього радикалами, ціле село. Казав, що єпископ і папа римський дозволяють людям читати одну Основу і Посланника, а інші газети виклято в великий четвер перед апостольским престолом. Ольга вже виїхала з Суходола, колись мешкала у Кирилового тестя, а він викрикав тепер про неї лихим словом.

Такої лайки за старого не було. Що хто мав з вгомостем, то лагодив ся в дома, а не в церкві. За таке йшли тепер люди до Кульчицького на скаргу і той не знав навіть гаразд, як їх заспокоїти, що їм обіцяти, бо не знав, у чім зять його послухав. Мабуть ні в чім. Зачав з ним по доброму.

— Міркуйте ся — казав — треба би в церкві инакше поступати.

— Ніяких наук од вас не приймаю.

— Учити вас не хочу, але умовмо ся, як маємо поступати, щоб не було між нами ріжниці.

— На ніякі уступки не піду. Я так роблю, як треба.

— Алеж я тут парохом і ви мене повинні слухати. Я не хочу, щоб ви заводили якісь борні, лаяли людей, заводили політику в церкві.

— Можете мене скажити перед „єпископа“.

— Скажити? Яко парох маю сам власть над вами.

— Ей не смішіть себе. Щож ви мені зробите?

— Увільню вас від офіціум, а себе од вас.

— Не можете сего зробити з причини нашої умови. А надто ви Богу дякуйте, що достали та-

кого сотрудника. Ви за 27 років так запустили парохію, що треба надлюдських сил, щоб завести в ній лад.

— Не мішайте ся в не своє діло.

— Се як раз мов діло... Як би тут 'їхав „єпіскоп“ тай застав таке, то не минули би вас реколекції, і примусове сотрудництво або й переносини.

— Мовчіть, не говоріть далі до мене, не доводіть мене до крайности.

— Не мішайтеж ся ви до мене і сидіть тихо, коли я за вас працюю, а ви з мові праці маєте користь і перед церковними властями безпеку.

Кульчицький так добре, як би й послушав зятя, бо по сій розмові справді не мішав ся до того, що той робив, лишив йому все. Провадив парохіяльну канцелярію, сповідав, і де треба було більшої паради, то був кликанний до шлюбу або до похорону, а все проче сповняв Кирило.

Гадав Кульчицький, що через спілку богато стратить, тимчасом зять виплачував йому стільки само на пай, скільки колись сам Кульчицький заробляв. Видко, зять потрафив піднести доходи через прибільшення треб і підбивши ціну. А крім того, він застерігав собі відразу якусь часть служб виняти зпід спілки.

Почувши себе таким паном, почав Кирило війну з дяком. Ганьбив його при людях, заповів, що не буде служби божої, доки буде сей дяк, бо він не стерпить, щоби батько головного радикала їв хліб із престола.

Другої неділі справді не було служби божої. Пішли люди по Кульчицького, але той був уже по сніданю і не міг вволити їх волі. Намагав ся Куль-

чицький намовити зятя, але не вдало ся. І ось уже другого дня прийшов на парафію новий дяк із дячичою. Кирило взяв їх після анонсу в „Ниви“. Дяк був іспитований, а як на пробу заспівав у канцелярії, то навіть Клявді сподобав ся.

Дячиха була така гарна, що Кульчицький не міг очий від неї одірвати, а він був знаток і приятель жіночого пола. Ніби не хочачи, то дотулить ся до неї, то возьме за руку, а вона лиш в очі йому дивить ся.

Кульчицький був переможений. Додумав ся до того, що й Суходіл може вже раз мати порядного і вченого дяка. Зробив отже дякови надію. Надто Кирило домагав ся так рішучо, що не було виходу.

Прибіг старий дяк настрашений, бо бояв ся сорому перед людьми. Впрочім він неіспитований і не достане вже місця, а хочби й міг достати в чужім селі, де не має своєї хати ані поля, то щож йому з того? Кульчицький відмовив. Тимчасом присунув і почетний дяк „член“, що вже знемоців і чекав смерги. Як не маркотно було Кульчицькому, а мусів і йому відмовити.

— Егомость, не робіть сего, я вас дуже прошу, казав молодий, бо як се зробите, то буде дуже зле мені і вам.

— Що, що — закричав Кульчицький, — що ти говориш?

— Та що ти Іване, от проси по доброму.

А до Кульчицького доси ані один парафіянин не поважив ся так промовити, грозити.

— Я не прошу, лише кажу егомость. Мене не зачіпайте, бо я не такий, як мій тато. Я вам заповідаю, що жалувати ще будете..

— Мурго ти, марш за двері! — крикнув Кульчицький несвітським голосом, і оба дяки виїшли мовчки. Старенький поклонився ще, але молодій ні.

До тої події не привязував Кульчицький п'якої ваги і незабаром навіть забув про неї. А до того, що в парафії Кприло, а не він пан — цілком уже привик. Перше пустив був між людьми досить несміло чутку, що він слабій, а тепер уже всі в Суходолі знали, що „старий егомось банує за сном, таї через те консистор прислав молодого на цілий рік на заступство“. З дячихою стрічався Кульчицький інколи, запускав ся з нею в розмову, але на тім і кінчило ся.

Колиб тільки всеї біди. З нею можна би ще жити. Але показав зуби управитель староства. Правда, він в очи був чемний; стрітив ся з Кульчицьким двічі в місті і буцім то не тямив ніякої обиди, а навіть напив ся з ним коняку і закуспв. А про те дізнав ся Кульчицький, що за його то намовою дідичі не вибрали його до ради повітової. Русини не ставили його на свою лісту, бо ї не вважали його гідним, а впрочім доси його все вибирали з великої посїлости, з панської курії. Можна було числити, що ї тепер так стане ся. Тількиж шовінізм вшехпольський і старостинська агітація відтрутили Кульчицького од такої почеси.

Більше ніж втрата почеси, заболіла його грошева криза. Як виділовий доглядав він будови одної часті повітової дороги. Робота тягнула ся вже два роки і Кульчицький за гроші вибрані з повітової каси давав квіти, а мав колись зложити рахунки. Між вибраними і виданими грїшми все була ріжниця; се був такий власновільний кредит

із чужих грошей. І для Кирила взято з таких фондів. Тепер ся благодать мала урвати ся. Се й було причиною, чому Кульчицький дозволив зятеві на посагову рату брати з місячних доходів, а поля йому не відступив, бо треба було запродати Жидам збіже наперед.

Віда ходить парою. Серед таких злиднів відзивала ся також Амелька, бо за весіллям та за грошевиими клопотами Кульчицький забув за неї. Не диво, що всім тим клопотам подав ся і такий безжурний колись чоловік, як Кульчпцький, а Суходілські, дивлячи ся на нього, вірили, що він хворий.

Алеж не забув він свої турботи, свої грошеві клопоти використати і зробити з них авреолу для себе. Головно „переслідування“ зі сторони староства надавали ся дотого найліпше. Кілько разів трапляє ся Кульчицькому покірний слухач, він не забуде зробити з себе жертву патріотизму, покликаючись на переслідування од управителя староства, представляючи їх як кару за солідарність показану при сецесії Українців з повітової Ради.

Навіть се, що колись братав ся він з панамц, і се була патріотична служба для Руси. Він не жалував гроша, руйнував себе, приймаючи панів то у себе дома, то в місті, бо, маючи їх за собою, міг від них для Русинів те виторгувати, чого не виборола опозиція.

Таким терпеливим слухачем окрім мужиків, що приходили до парохійльної канцелярії, був учитель Григорій, який не зраджував більшої інтелігенції од своїх односільчан. Він у кождє слово Кульчицького вірив і поважав його. Григорій

мав справити ще більшу потіху Кульчицькому, бо мав звінчати ся з Клявдою, лишеною иньшими кавалірами, старшу од нього на років шість. Кульчицький виголосив до його кілька промов і пояснив йому, через що рішив ся попівну від 20-го коліна оддати за учителя. Вінчання мало скінчтись ся самим шлюбом, але що Григорій хотів забави, то справив її за свої гроші, зложені за час служби. На весіллю був збір не так добірний, як великий, але Григорієва родина була рада і вдоволена.

XVIII.

Поки Осип впевнив ся про нежданий стан своєї жінки і зараз потім, прийшло ся йому терпіти більше, ніж би хтось гадав. Бували у його ранійш перепалки з жінкою, та нічим вони супроти дивних капризів, які тепер виявили ся у неї відколи не могла терпіти пахощів, відколи стала забагати ріжних страв і ласощів, будь чим роздражнювала себе і дратувала других, в першій мірі мужа. Зазнав усеї каторги чоловіка інтелігентного, але вбогого і примушеного жити життєм мало що не мужицьким, або робітницьким у тісній квартирі, без спростоги відділити ся двома трьома кімнатами, вислати куди небудь жінку, дати їй розривку, розраду, а собі влекшити. Правда, вже знав, що жерело капризів і сварливости у хворости, але все таки прийшло ся терпіти. Тількиж муки, що од жінки, терпів і од власних думок. Побідив його сліпий припадок, на який, що правда, кождий, хто женить ся, повинен бути готовий. Осип не числив ся з ним і був тепер знівечений. А як би був приготовив ся на прихід гостя задалегідь, був би йому звив гніздечко, прийняв би був його у бюджет. Був би його втягнув в круг своїх думок.

— Се ти давно зробив — нагадував він собі — ще півтора року тому в „Монополь“ та на про-

ходах та в стрийськiм парку ти роздумував про обов'язки Українця і збирався виховати Україні таких горожан правих і вірних синів вітчизни, як ти сам.

Та іронічний сміх пробігав по його лиці. — Справді, таке я обдумав колись за мармуровим столиком так само, як мої товариші за такимж столиком укладали пляни політичні то пляни культурної роботи. Півтора року, а як же ми постарілися: і я і мої думки. Та перейшов я мабуть се, чого ніхто ніколи не навчився од других тільки сам од себе. А від других то я власне навчився пляни укладати.

Але боронив себе. Пляни його може не такі неварті, лиш що чесний тесть нічого не дав, а жінка засмітила йому шлях, бо сама ні в чім не допомогла, а помочі жадала для себе у всім... — Говорить із тебе культурник, делікатний пан, а тиж природник, хоч і вчиш фільольогії в школі. Та тут не школа і, як природник, ти повинен знати, що: їсти, вмерти і родити се і є робота всіх звірів і чоловіка, *hominis sapientis*. Поза се ніхго не пішов, ані жебрак, ані цісар, ані геній. Чи не правду сказав один німецький професор, що вся історія людства то боротьба за пашу і за місце при жолобі. Ах правду! Але тому, що тяжко повірити в таку правду, тяжко нагло повірити і то такому, хто наоколо себе чув тільки про ідеали і думками сам жив тільки для ідеалів, не для чого иньшого. Хто повірив у сю правду тою дорогою, що маючи в серці високі думки аж по самі кістки заболотив ноги в життєвській грязі, сей

не спішить ся у рай закликати нової істоти з щасливого не-буття.

Осипові проминув час іділлі, за той час він не придбав потомка і проживаючи розчарований, серед неприхильних обставин власне неспвідомо освоїв ся з думкою, що й не треба потомка. А як би колись мусіло бути, то не тепер. Се „не тепер“ виходило радше на те, що ніколи. Щоб підкріпити своє „нетепер-чіколи“, він глянув критично на товаришку свою неїдилічного життя і вона здавала ся йому цілком невідповідною до сповнення такої задачі, яку він і кожний розумний чоловік призначає для матерп. Сам тільки захід коло фізичного виплекання дитини, ах як би з тим вона виглядала, ся безрадна людина. На кождім кроці вона мішала би його до тої справи. А вже вихованне, то од найперших літ упало би тільки на його плечі. І вкінці, здобула би його дитина такеж підаремне життя, як він. А чи треба сеге кому? Здаєть ся, що ні. Чи він сам робить що для загалу? Невідомо. В ясні хвилі надає великої ваги своїй роботі, але другий раз не замічає її. Вчить чужі діти і вчить не так, як розуміє, а так, як кажуть. Вчить будучих ремесників і добре каже один його старий товариш, коли треба йти в класу: „Біт герма дас альте дрек штампфен.“

Так посміяло ся житте над ним. Зійшов справді на такого, що шукає паші, жолоба. Відколи одружив ся, ні, в кілька неділь потім, він вже не працює над собою, ані не докупив книжок, ані не прочитав нічого. Тратить інтерес до загальних, культурних справ, бігаючи за щоденним хлібом. Так, так: шерше ля фем, пане Стодола. Але ти

не розумів тих слів, так само як не вмів їх чисто вимовити.

Тоді в кофейні, півтора року тому думав ще Осип про якусь дружбу, про „спільний шлях“ та придумував інші подібні фрази. Ніщо з того не збуло ся. Не з ним одним, буває таке і з другими, лише, що другі вдоволяють ся опісля чим будь, а він ні, хоч він і не герой. Поет напише вірші про ридання і про розпуку, а відтак гасить свічку тай хроне аж до рання. Напише величну любовну пісню до вимріяної, ідеальної і — суне в люпанар. А, бо він зробив своє, він світови сказав про свою ідеальність так як когут, сидячи в лопухах, далеко — широко посилав свій голос, спів триумфу і мрій і ти би гадав: він побідник, він пан над стадом, але підходиш ближше, а коло його сидить одна заспана курка. — А я не співаю, я ціле життя мушу дрібничками бавити ся, але так, щоб ні одна дрібничка не попсувала цілості. Ніщо на зверх не виходить од мене, нічого я не маю шукати там, а всего тут. Їх вдоволяють заяви, а моїм ворогом, бісовим ворогом, проклята серйозність — плюває Осип. Не вмію до чорта брати життя як комедію, з гумористичного боку, а лиш так — їй Богу — треба його брати...

— Любий філістре — відповідав собі на свої думки — що тут говорити. Числи ся з тим, що є. Правда, ти жонатий? Не треба було женити ся, коли мав такі погляди. А набув їх, треба було розійти ся з жінкою, або терпіти. Ти Русни, отже терпів. А тепер стукає до дверей дитина. Нема ради, одчини двері. Будеш пеленки прати, а книжки подре дитина, як зіпне ся на ноги. Не можеш

дати жінці і дитині прожитку окроме, то сидить трое на купці, а ти не роби драми з того, що буденне. Не першій ти і не послідній.

І так він поволи заспокоїв ся. Так як той, кого викинули за двері, заспокоїв ся в тій хвилі, коли в замку ключ обернеть ся двічі. Добре, як ще через вікно подадуть парасоль, бо не зможеш. Осипови парасоля ніхто не подав, бо він сам себе викинув з хати. Але скоро раз опинив ся за дверима, набрав уже відваги йти в негоду, бо мокрий не змокне.

Привик бачити у всім великий клопіт, отже бачив його і в тім, що Клявді справляють весілля. Але як вислав туди жінку, а сам такп не їхав, хоч просили, і лишив ся в хаті один, побачив, що песимізм не завжди оправданій. Ось тепер зазнав він супокою Читав собі в своїх книжках і забув про всіх. Вільного часу мав доволі, бо вечерами не виходив. А ще її несподіваній приїзд Корнії був йому великою розрадою.

— Я приїхав до вас віддихнути. Ваш супокій, з яким оцінюєте всі події, впливає на кожного, а мені супокою треба.

Незамітно усміхнув ся Осип, бо пригадало ся йому собаче життя, од якого втік хоч на кілька днів. — Приемно було мені вдоволити вас і все такп для другого легше тобі бути супокійним, ніж для себе самого.

— Говорю невимушену правду, що маю до вас дуже велике довіре. Гадаю, що як такий холоднокровній чоловік, як ви, чогось не виправдає, се вже повинно лишити ся невиправдане.

— Алеж ви ніколи не славил до мене ніяких запитів.

— Так вам здаєть ся. Відповіди на сї питання, які мене мучать, я од вас таки почув; може не тямите.

— Ви стомлені. Я вас таким іще не бачив.

— Приятелю, мені брата вбили. Ви знали його, то знаєте, яку ми силу втратили в тій одиниці. Стільки сили і віри в життє, а він наложив руку на себе. Такій мій біль, що я про нього й говорити не буду. Якїж страшні відносини у нас, коли одного гонять у санаторію, другому втискають револьвер у руки!

— Лиш того револьвера не треба дулом обертати до своїх грудей, але до грудей ворога.

— Се чую од вас?

— Якже! я не чоловік вчинку, не герої, але думаю, що так треба зробити. А був би чоловіком вчинку, то зробив би се. До тої льогіки наш брат доходить так дуже повільно а то і запізно. Маса аж тоді таку льогіку приймають, коли стануть над гробом.

— Ні, ні. Не буде пізно. Тут починає ся моя місія.

— Га, зробіть се, а зробіте більше, ніж другі.

— Ти рекл еси. Зроблю.

Осип нагадав собі хвилю на своїм вінчанню. Таким голосом і з тим зворушенням, з тою вірою Корній говорив про мстника кривд українського народа, задивлений душевними очима в будучність.

І Осип обняв святій полумінь. Таким огнем обдавали фанатики масу і тягли її у хрестоносні походи, такий запал вів мучеників на костер.

Він підійшов до Корнія, подав йому руку і спокійно, але рішучо і твердо промовив: На мою

поміч можете числити. — Корній потримав чесну правницю у своїй долоні. Відтак взяли ся оба під руки й ходили по хаті мовчки. По хвилі Корній пристав і впевняв товариша.

— Помочи меві не треба. Таке діло робить один, або кождий окроме. Вам припаде пнєша місія.

— Тепер вас не розумію.

— Але зрозумієте колись.

Корній побув у Осипа три дні. Говорили про політичне положенне галицьких Українців. а така розмова сама собою насувала ся, бо ледве пів року, як відбула ся баталія при виборах до парламенту, а й другу баталію, соймові вибори можна було вважати покінченою. Сам вибір відбуде ся ще за тиждень, але вже нині цілком певний його вислід з малими, неосновними похибками. Заключені міжпартійні договори і переведені правибори дозволили відгадати, хто з кандидатів стане послом. Корній працював при одних і при других виборах.

Перші доконані з найбільшим напруженнем сил показали йому, як і цілому світови, що галицької адміністрації у парламенті не поправш. Відповідь на всі промови українських послів диктує міністрам „польске коло.“ А другі вибори, соймові, то мають бути помстою за вибір 22. Українців до парламенту і смертельним ударом для України. Краєве правительство святить тріумф. бо звело всі польські сили до боротьби з Україною і добвило торгу з москофілами. Впровадять їх до сойму і покаже рішаючим сферам, що з Українцями не треба знов так числити ся в парламенті. Шеф краєвої політики незвичайно зручний.

Корній спитав Осипа, чи бачив він коли галицького намісника? Корній бачив його раз лише в життю, а зверхній вигляд не зраджує незвичайного чоловіка. Два роки добігає, як у Відні Корній ішов Пратером задуманий, прибитий і обурений, бо дійшли з вітчизни вісти про кроваві події в Лядськім. Нараз названо побіч нього імя намісника, що йшов до „Венедіг ін Він“. Корній станув і сторопів. Там трупи падуть, там кров ллеть ся, а вишуватець у тому іде на забаву. Врештіння сеї стрічі ніщо не затре. Скільки разів потім стріляли в Галичині на людий, скільки зачув, чи прочитав Корній про кривди і розбої, ставала йому перед очима не знати длячого отся стріча.

І що він не робив би, ся асоціація немуча: трупи, кривда і ся стріча. Всі розбої виборчі, особливо смерть Каганця так потрясли ним, що він не мав сили достояти у бою і відтягнув ся від дальшої агітації. Хоч про які невідрадли події говорило ся і невеселий настрій вони лишили, а Осип відвів тими розмовами душу, бо зажурений своїм особистим горем послідними часами не слідкував так пильно, як перше, за громадськими справами.

Третого дня, в суботу вечер запитав Корній, чи міг би йому Осип вигодити на який місяць 30 корон. Осип зрадів.

— Їду до Вадовиць, а за яких 5 днів вернусь до вас.

— Ви до Вадовиць? Важне там що?

— Впонеділок починає ся процес Добродзіцької.

— За атентат на Скалона?

— Так.

— І се для вас має особливий інтерес?

— Хочу почути, що скажуть присяжні, які будуть судити політичне убивство.

— Певна річ, що увільнять. Адже вона піднесла руку на найбільшого ворога свого народу.

— Інакше й не повпниі вони зробити.

— Не повпниі. А так само для мене певна річ, що зроблять се не з благородности лише з ненависти до ворога. Свіжа минулість показує, як в університетській справі вони відносили ся до наших героїв, російських підданих. Наших героїв вони самі всадили би на палъ, або видали б Скаллонови.

— Так ви думаєте? — і Корнії хвилю розгадував.

— Ваша правда. А про те я поїду до Вадовиць.

Тай поїхав, а Осип по трохи тужив за ним. У його товаристві не тільки забув свої скорботи, але й подумав, що він хиба не впав іще в багно безідейности. Адже нема чоловіка, який ішов би все рівним шляхом тай рівним ходом неначе машина. Всякий попадає в сумніви і в зневіру. І він вийде із сеї скрути, в яку вмотали його грошеві клопоти і духова нерівновага у жінки.

Власне прийшов од неї лист. Осип прочитав його, але так, наче одним лише оком. Було там надто багато родинних справ Кульчицьких. Се річ сама собою зрозуміла, адже Орися була у своїх батьків. Але Осип ніяк не міг перейняти ся якимись симпатіями до них, почував себе тим краще, чим далі од Суходолу і суходільських справ тай цілком не бажав хоч би при читанню листу переносити ся думкою до них. Тим то він досить байдужно відніс ся до

дальшого змісту, де писала жінка якимсь примирним тоном. Вона мирилася не раз, а звісно, що на віддаль завзяток маліє. Батько — писала вона — висше ставить Осипа ніж Кирила... Про се йому байдуже. Вкінці писала, що лишить ся ще трохи у батька і що в критичній час теж виїде до Суходолу. А се знов далека будучність. Все те, що вичитав у листі, видало ся йому тепер мале, без значіння супроти розмов, які вів із Корнієм, які його зворушили до дна душі. Займатися тими справами, які обговорив із Корнієм, значить тепер для нього стільки, як для вязня виглянути з тюрми.

Навіть невеличку увагу звернув на приїзд інспектора. Сей висказав йому признання, жалував, що його прошення о надачу сталої посади досі неполагоджене, бо треба було старших обділити, а всеж таки незабаром полагодились ся його. А поки що, він виробить Осипові невеличку якусь грошеву підмогу. Богато не буде, бо годі, але добре і те.

Натомість друга шкільна справа захопила Осипа до живого. Се була справа Шевченківських вечерниць, що побіч Міцкевичівських мають уже право горожанства у гімназіях. Щоби дати знак своїй дикій ненависти, яка у нутрі учительського збору разом з директором горіла до всего, що українське, йдучи слідами політики краєвого правительства при виборах, учительська конференція рішила святкувати Тарасову пам'ять як „поети російського.“

Оден одним учитель української мови супротивив ся сему поличникови. Він покликав ся на се, що вечерок буде противний тому, чого він учити у літературі, отже він противить ся такій ухвалі засадничо, а зокрема заявляє, що не може

взяти діяльної і хоч би навіть пасивної участі в таких вечерницях, які задумує святкувати дирекція. Сама честь вимагала од Українців промовити Ніхто із старших сего не зробив; колпж Осип мав уже зголосити ся до слова, директор заявив, що ухвала конференції лишить ся важна, а коли учитель літератури відеуваєть ся, то треба просити Осипа, щоб він його виручив. Адже й так Осип учить української мови в двох клясах. Так говорив директор, бо був певний, що зможе ужити Осипа. Але Осип відмовив, а надто підпер вискази свого старшого товариша. Тоді один молодий Ляшок прияв ся виготовити польський відчит на бажану тему. Речинець був короткий, всего днів кілька. Учитель української мови пошукав неурядової дороги до краєвої шкільної Ради.

Тимчасом приїхав Корній і тепер Осип разом із ним вижидали кінця справи. Але Корній лише з чемности. Коли Осип сказав йому, що прийшов зі Львова телеграфічний наказ обходити Шевченкову річницю „в таким характері, як попередних років“, він не зворушив ся. Він цілий був перенятий процесом увільненої од вини і кари Добродзіцької та Скаллоном.

— Скаллон був найбільшим ворогом її народа і тому я виправдую й похваляю її вчипок. Для Польщі заведено конституцію, так як для иньших народів держави, а тимчасом Скаллон значив більше ніж усї закони і послы до Думи не могли йому нічого зробити. Він мав особлстї впливи на царськїм дворі і сє було жерєлом його сили. На глум, коли приходили мужики до властей, то чиновники одсилали їх до послів. По універси-

тетській бучі в Варшаві він мучив студентів тюрмою, а як при виборах до Думи замало для його впало трупів, він сказав „козаки труси“. Він грозив польському народови, що справить йому ще другі Матіовичі і своїм правлінням він сам, а надто всі уряди й чиновники, що під ним служили, збудили в народі зневіру в царляментаризм. Ніби то як глянеш, то роблять лихо чиновники всюди, бо Скаллона всюди нема.. він сидить у своїй палаті; алеж є провідника „Най Бог карає пè сліпий меч, але злочинну руку“. І Добродієцька покарала сю руку.

Несподівано Оріся сповістила, що приїде і Корній зараз такти відїхав. Перед виїздом запитав Осипа, чи він не міг би пожертвувати для загального добра 100 корон. Про свої грошеві відносини Осип ніколи йому не говорив і тому Корній здається, так як усі львівські товариші вважав його заможним. Хоч помиляв ся, а про те Осип згодив ся дати гроші, тільки не зараз.

— Видко, що вам тяжко се вчинити — казав Корній — я беру свою просьбу назад.

— О, тяжко, ні, можете вірити, що мені не важко, але хоч би який заможний чоловік, може бути хвиливо без гроша. Коли вам треба?

— Я був би і нині взяв, а коли нема, то вже не знаю. Речинця вам не назначаю.

— До місяця пішлю вам поштою.

— Поштою? Ні, сего не робить. Я до місяця буду у вас в переїзді: Як тоді ще треба буде — візьму. А ось, заговоривши про гроші, я аж тепер нагадав, що треба вирівняти свій особистий рахунок. Прошу, ваших 30 корон з подякою.

В суботу перед латиською квітною неділею виїхав Осип із жінкою до Суходолу на великодні ферії. Жінка мала вже там лишити ся на критичний час, як не змінить в останній хвилі пляну. Яких два місяці вела вона себе супокійно, була досить лагідна, а тепер почали її непокоїти думки про смерть, була роздратована. І таку знервовану повіз Осип на село.

В слід за ним наспіли депеші про атентат Корнїя на намісника. Осипа поразила ся відомість до самої душі. Він не міг оцінювати політичного її значіння, бо за багато було в сій справі особистих моментів. Йому не сходили з думки всі стрічки і розмови з Корнїєм, він пригадував собі кождий його рух і з тих розмов, рухів і натяків відтворював собі його душевний стан. Не міг забути, що сю руку, яка доконала такого вчинку, він дві неділі тому так дружно стискав. Як був у нього Корнїй останній раз, то пробув усього півтора години. Від потягу до потягу. Говорив дуже мало, тільки був помарнілий і блідий, прощав ся дуже щиро. На відході, як би хотів щось довірочно сказати Осипові, але не сказав нічого. Ще раз стиснув руку і тихо пішов, у мріі, в супокою..

Всі три мужчини, себто Кульчицький, Осип і Кирило рішили держати сю вість у тайні од жінок, бо і Ніля була на порі і то вже дуже. Осип так сильно переняв ся подїєю, що не зважав на те, як віднесли ся до неї швагер і тесть, що не чув родинних плянів, хоч їх слухав; всі розмови, всі приватні інтереси йшли коло нього помимо. Вичитував подробиці описів у газетах, представляв собі подїю до болю докладно, фізично її бачив

перед собою, дожидав ся її. Вкінці вже так напружив свою уяву і так одна 'лише думка заняла його мозок, що, він розхорував ся і двів два-три уникав людей, уникав розмови, не міг ні їсти, ні спати. Вибирав ся то в ліс, то до містечка їздив, щоб жінка не звертала уваги на його настрої душевний. Передумав і відтворив собі психологічний підклад учинку свого приятеля і що йно тоді заспокоїв ся. Чув тут і там жалі за молодими літими героя, то про можливість ратовання його, а той сам не хотів свого життя. Він се життє зложив у жертві для вітчизни: платив ним за сподівану зміну політики, брав за нього відплату кривд: як би йому давали життє — він не взяв би його, бо щож йому почати з ним?... Що міг зробити, що мав зробити, він зробив.

Він жив, що йно 20 літ, казали. Ні, він жив не більше двох років, але за сі два роки пережив більше, ніж сі мурашки, що в своїм милосердю, у чоловіколюбю — бажалиб його стягнути з тої висоти, на яку винесла його ідея і сполука вчинку з думкою.

Протягом сих двох років вибрана душа відчула кривду цілого народа, відшукала виновника, здумала вчинок відплати і правиця підняла ся, щоб сповнити історичне геройство.

XIX.

Зараз по закінченню шкільного року Осип приїхав до Суходолу, де була жінка з дитиною.

Вже їх трое. В його хаті, там у місті ще крик дитини не облетів стін, але Осип нервами своїми чув той плач-крик, а уявою малював собі великі зміни, які зайдуть у хаті. Ще досі він не жив для себе, збирався жити, а тут і є вже хтось третій, що „на світ не просив ся“, а тепер простягає рученята, чіпати ся буде пістунки, гріти ся буде під перинами, буде пити молоко і кричати, кричати, чи з радості, чи з голоду, чи з болю. Прийдець ся його вчити ніжки ставити, говорити, думати і працювати. Вже чоловік невольник. І вже від тепер воно, се мале, рожеве сотворіння є вже тим, коло чого обертає ся цілоденна закрутанина матери і пістунки, а в невидимій віддалі і батька і всіх домашніх. Лежить на подущині то на руках у спальні і відси веїма править в день, а в ночі прогонить сон од батька та матерп.

Довго Осипова натура не могла погодити ся з теперішнім зміненем життєм, яке переїхало його замисли в поперек. Але найважнійше, що тут було, се факт: є дитина. А з існуючим і неодмінним станом, коли ненарушена честь, кождий розумний чоловік освоїть ся. Сеж не обдумування плянів, не запобігання коло непевного будучого.

Самота, свобода од дрібних домашніх клопотів, мир і супокій додали бистроти його думкам і критичі. Великопам'ятний вчинок Корнія, стрічі і розмови з ним перед його великим подвигом перенесли Осипа в иньшу сферу, в иньший світ, а тоді особисте його горе прибрало дуже малі розміри, розплило ся, пропало.

Коли вернув думками до свого горя, сказав до себе самого: Ти програв велику баталію, нерозумно одруживши ся. Було брати гуску господарну, а ти взяв безгрішну і таку, що мала дивний сон: полетіла раз під небо і опісля не знала, де їй жити, чи з стадом на волі, чи в курнику. Не вдав ся дебют з песімізмом. Житте не поїзд, до якого всідавш на будь котрій стації. Тепер же ти, філістре, гляди, щоб не програв третю баталію, бо як тепер програвш, то пусти весло тай здай ся на течію филь і на удари бурунів. Слухай, маєш жінку, маєш плату, маєш дитину. З жінкою помири ся, а дитині давай те, чого тобі не доставало і старай ся, щоб вона за тебе зробила, чого ти не зробив. Се, що не один думав, що не один робив, не називаючи по імію се гарно сказав Толстой: Великі люде самі за себе робять роботу, звичайні, переказують її дітям... Ти мусиш переказати. Погоди ся з тим, аби ти знав, чого ждати. А тоді о тій самій годині лягай, о тій самій ставай, поки не ляжеш колись таким сном, що з нього вже не збудиш ся... З такими думками їхав Осип на село. Лиш вони не були рецептою, по якій зробить фармацевт ліки. А знов ліки не завжди допоможуть тай не зараз. Треба часу і натури.

Придуманий Осипом лік не придав ся поки що. Розчарував ся і він і Орися. Правда, що материнство довершує у жінки велику переміну. Та Еля, беручи все поверховно і склонна до акторства, не знала ще, що зробити з собою; вижидала од мужа якихсь акторських рухів та деклямацій. Вона до сути річи ще не дійшла, хоч без своєї волі, боячи ся смерти, шукала рівноваги, роздумуючи там на лавочці під лісом.. Коли ввійшов до неї Осип, осміхаючись, показала йому колиску, де спало мале. При дотику холодної дійсности затріпало ся Осипові серце, він почув осуругу. На кріслі і побіч, у колиці ті, що його зпівечили. Своїх чувств не показував, але не впадав ні коло неї, ні коло дитини. Казала йому цілувати дитину і слїдила, яке вражіння роблять на його такі поцілунки на команду. Він з достоїнством похилив ся і сповнив приказ. Питав її чемою про здоровля, чи дозволяє мале спати в ночі. А в ній будила ся лють. Він не розумів тої містерії, яка в ній зайшла, йому не розуміти тої жертви, яку вона принесла собою, лягаючи на ложє, а не знаючи, чи доведеть ся їй устати з нього. Ще панувала над собою, хотїла при тім пізнати, чи любить дитину, а як любить, то кого більше, чи дитину, чи її? Казала відгадувати, до кого воно подібне, хоч вона, Ніля і теща вже давно і докладно розібрали сю справу. Потому питала його, чи воно йому миле, чи тужив за нею? Він відповів правдою, що дити буде йому дуже миле, як хоч трохи підросте, а далі збрехав і сказав, що тужив за нею. Щоб збути нїяковість, повів розмову на байдужі теми, але

завважав, що в жінки збирається на плач, отже при першій нагоді вийшов од неї.

Був трохи невдоволений, трохи сердитий та прудко успокоїв себе розвагою, що не можна скорим рухом направити давні хиби. Найперша річ тепер, примирити ся з Орисею. Смішна вона, правда, хотіла би завести пошлюбну романтику якраз тепер, коли стала подібна до твердої булки намоченої в молоці. Та дарма. Себе самого не кожний строго судить. Навіть мало хто. А примирити ся з нею треба.

— Може не цілком по правді ти її судиш? Рік тому на тій самій лавці вона тобі казала: „Твоя воля була заповідь свята для мене“. Правда, по вчинках того не було пізнати, але в люди слабі, у яких од слова до діла далі, ніж у тебе. Числи ся і з самим чуттвом та волею доброю, бо як колись їх уже не заметиш, аж тоді буде зле. Думка без діла мертва, але часом і вона щось варта, бо за вірою може прийти діло. Таке писала жінка в листі з Суходола, а ти сливе не звернув на сей мокояний лист ніякої уваги. Вкінці, ти забув одну дрібницю. Ти знавш, коли вона стратила свою „живу точку“ в твоїх очах, а не знавш, коли ти свою стратив для неї. Ти й не знавш, у чім твоя жива точка. З її слів виходило, що налягаючи на додержання умови, ти нівечив свій авторитет. От, чим скорше, тим лекше буде направити се, що не повинно бути далі ненаправлене.

На другий день по приїзді Осипа мали відбути ся хрестини Осипового сина і старшої од нього Ніліної дівчинки, яка цілий місяць і 12 днів чекала на нього. Мав се бути разом прощальний вечір для

Кирила, який достав завідательство дуже „пшиносьєне“ і тому не хотів добувати року у тестя. Ось тому тесть такпй радпй. На великдень застав Осип лише тпнь Кульчицького, а тепер старпй ппдрпс і збирав ся грати свою давну роль. Та вже пх шляхотський, лицарський замок був без герба, наче корабель без стягу. Кудись дпли ся тп утонченп форми, десь злпзла емалпя і полива, показала ся глива. Такий потайний „гнилий“ вггер, навпть не гураган пересунув над снпговим полем.

Кульчицький був радпй, що збув ся зятя, який його не щадив перед свопм покровителем, „епскопом.“ Тпльки зятеві дякувати за те, що як Кульчицький ставив ся на реколекцпї перед владику, почув од нього таку лайку, і такп закиди, навпть натяки на неморальне житте, що бояв ся серцевого удару. Не мавши зятя сотрудником, впн не слухав би тих слпв мовчки.

Кульчицький справив онукам гучнп хрестини. На тпм бенкетп мав впн вппратп вином і пивом забруднену свою патрпотичну славу. Лихи його коппули, але нпхто не заборонить прогнаному казати, що впн сам уступив. Кульчицький убирав ся навпть в шати мученика. Саме тепер було таке переслпдуванне патрпотичного панотця на приходствп. Коли гостп забавляли ся за столом, застукав хтось у дверп і — показав ся на порозп ц. к. возпний од староства. Покпрно склонив ся, але з закидом у голосп просив полагодити справу, з якою прпйшов од староства. Кульчицький вайшов на середпну, зробив акторську позу тап промовив: — Зле вам, у мене? не гудую і не плачу вам?

— Та правда, але най тут не вишу, пора мені до дому. А написати письмо, тай все добре буде.

Ні чоловіче, хочете — сидіть, а хочете — йдіть. Як підете, то скажіть старості, що хоч би він прислав 10 післанців, то суходільський парох так само, як кожний чесний священик-Русин-патріот не прийме од нього польського письма і не видасть од себе иньшого письма, тільки руське.

Дехто хвалив господаря за показане завзяття, другі розказували свої пригоди з такими післанцями, а о. Кирило торжественно заповів, що владика почав переговори з намісником і колізія перетре ся так, щоб не переслідували священиків за метрики, лиш владиці утруднюють справу ті, що шукають слави і по газетах воюють в властями.

Сі слова не були добре прийняті і виявляли завзяті суперечки, хоч і дехто прикусував язика, міркуючи, що перед чоловіком, який необережно покликав ся на дуже близні зносини з владикою, не варто по щирости говорити. А серед тої розмови зачув Осип, як один священик говорив, що Кульчицький замовив собі возного, щоб урядити комедію перед вібраними.

— Як то, замовив з міста?

← Ей ні, воний сидить у нього, але се, що важив ся вїйти між гостей, се було умовлене.

— Правда, зрадив Кульчицького холод і супокій, а мені не прийшло на думку — потвердив сусід. Осип також повірив.

Користаючи з більшої збірки, забажали патріоти зробити політику, побалакати про все, що пече народного діяча. Сам Кульчицький давав до того

почив, бо кілька раз лише міг, зараз звертав розмову на політику. Був час, коли на таких гостинях то соборчиках треба було доразно звязуватись у комітети та пляни класти. Але кілька років тому засів у повіті „світський Русин“, адвокат і тоді настала велика переміна. Нагло знікли всі діячі. Навіть дописуватель „Діла“ зломив своє писательське перо. Очевидно, *адже адвокатои на-ручнійше*; і так він держить перо в руді 10 годин на добу, а других стільки балакає, то йому приходиться писати й до „Діла“ і балакати з мужиками про політику. І адвокат не відмагався навіть. Про других писав він сам, про нього писав його писар, а робили в повіті оба і ще конціпент. Найшлося зараз у повіті політичне товариство, далі філія просвітнього, була каса і ніхто а ніхто не журився тим, хто має працювати у всіх товариствах, бо не дивно було нікому, що товариства розвивалися, що рух більшав. Само з себе все стояло кріпко, і росло і розвивалося так само, як дерева в садку. Так гадав також і адвокат, розтягаючи в повіті сіть поменьших організацій, навіязуючи особисті зносини з сільськими агітаторами, то цілими годинами розмовляючи з мужиками, які принесли білет або лист од панотця то од учителя. Кождої неділі палив він такими листами і щадив дров. Він також гадав, що робота сама робить ся, але відновив усі давні зносини із столичними людьми і пішов до Львова.

На прощальнім бенкеті говорено чести. Про його казали правду, що він з нічого зробив усе, на пустині виплекав сад; а він також говорив правду, що не вдіяв би нічого сам, що вся за-

слуга належить ся їм. Одна і друга сторона була вдоволена. Та найбільше були вдоволені тим, що цілу канцелярію разом з усіми патріотичними обов'язками перебрав другий адвокат. Свій чоловік, з виробленим імям, трошки старший од попередника, сильніший, із нервами куди здоровшими. Ні, він цілком инакший. Сотворений на провінціального атамана. П'юка що не засів він у о. Кульчицького межі гостями за столом. Усі булиб слухали його теревенів і глухли од сьміху так само, як палахкотять завзяттям по його промовах на вічу. Нема його між патріотами, бо молода жінка привязала своїм золотавим волоском до козетки. Кульчицький дуже сподівав ся, бо запрошував особисто, послав фавтоник, писав — та на дармо

Коли вся серйозна робота перенесла ся до адвокатської канцелярії, то деякі панотці заворушили ся. Тоді клерикали кинули клич, що треба всю силу перенести назад на соборчики. Клерикали не мали ще в повіті ніякої сили, тільки покликали ся на голю владики, а то й лякали всіх розбудженою сьвідомістю серед хлопських мас, які і послом і його заступником вибрали світських людей. І ті маси здобували собі щораз більшу силу, а на товариських збірках ще й при склянці кінчало ся тепер тільки балачкою, якоїж людям також час до часу потреба... Так було і нині. Всі зібрані у о. Кульчицького були під вражінням політичних подій, яких за два послідні роки приспішений розвій українського життя прпніс чимало. Як звичайно буває, ріжні думки схрещували ся, то знов одностумці гуртували ся осібно, а деколи цікавіші слова облітали весь збір.

Таке слово хотів раз за разом вимовляти о. Кирпю, не зважаючи на се, що він у першій році священства не міг набрати великого досвіду, а „Ниву“, відки він недокладно черпає ціле своє знання, предилачували всі попи, хіба що не всі читали. Він говорив, що для спасення Руси єдино єсть во потребу, а то оддати ся під покров владиків, бо „Діло“ ширить радикалізм, а „Вістник“ анархізм, на що доказ найдете якраз у фейлетонах радикального Діла. Про популярні часописі вже й не казати. Все треба застановити. Натомість треба видавати одну-єдину часопись у християнському дусі, а під неділю пускати ілюстрований додаток для народа.

Тільки сі мудрощі не кождому були по нутру.

— А що зробите з Україною, а хоч би й Буковиною? Православні не підуть під унійський омофор. Чи ви зрікаєте ся тих земель?

— Ви говорите про часопись, хібаж на тім уже кінець? Знов же місії і братства — того мало, коли вже Наумович 22 років тому писав, що „братства до воску, а більше до нічого. Свічки горіли в церкві, а під саму церкву вліз жид у хату і тепер його не викуриш нічим“. Ми старші бажали самі, щоб світські люди взяли ся до організації і спасибі, що дочекали ся того. Житте назад не йде: Коли вже раз прийшов поділ праці, коли вже раз до неї стали і світські інтелігенти і самі мужики, то вже нам не дурити ся гадками про поворот до давнього єпископського покрову на всю Русь.

Але ще старший од того, що говорив, забубнив по стелі і сказав:

— Велика фузія то також щось варта. Але, що то велика фузія, се сказав Ст. Руданський, а не Наумович. — І старенький нагадав сю співомовку, де говорить ся: як би всі сокоря замінили ся в одну, всі верби в одну, всі ріки і всі руки в одну і як би ся одна рука зрубала сю одну вербу, а ся верба упала в сю одну ріку, який би то був... хляп.

Кому було до сміху, той засміяв ся, дехто сміяв ся з чемности, а дехто з чемности власне не сміяв ся. З одного гуртка виходили оклики про читальні на статутах станіславського єпископа, але погляди тих всіх невдоволених говорили найяснійше: Може ми зробити не годні богато, але перешкодити потрафимо, а ми не од того.

Коли мужчини звели таку нудну розмову, то пані зразу мовчали і будім то слухали, спустивши очи до долу. Далі почали перешіптувати ся розмовами про хатні свої справи, а далі — молодші і відважнійші повставали заа стола, як се давно зробило тих кілька панночок, що запізно каляли си, чого вони сюди приїхали.

Осипа навіть клерикальні затії не сердили. Раційше він оттаких зібрань дуже не любив, і то за балакучість, з якої ніякого ніколи хісна не виходить. Тепер заволоділа ним велика примирність; він чув, що треба йти на різні уступки і якось прихильнійше дивив ся на балакливих „політиків“. Його радісно настроїли думки про те, як він вийде з фальшивого свого положення, його радісно настроїв прихильний погляд Елі, яким його обспнала, коли Кульчицький поспитав, як хрестити малого, а він сказав „Мирослав“.

Тут уже без його всьо рішили жінки і навіть не питали його, та старий Кульчицький задля до брого тону поспитав. Осип не оглядав ся на жінку, не казав „як ти думаєш?“, він і до слова не дав нікому прийти, лише сказав: „Мирослав“. Еля глянула на нього щирим поглядом і вони наче порозуміли ся без слів. Наче відкрили щось, що лежало добре заховане, або забуте. Осип не хотів підходити до неї. Так ліпше з далека самими поглядами ткати сітку порозуміння. Най у неї кристалізують ся думки. І він же цілий од своїх дум прояснюєть ся. Мило йому глядіти тепер, як на перемену одна то друга молода мама біжить заглянути до немовлят. Ніля вже прийшла до себе цілком. Все чепурнійша од Елі, виглядала бадьоро. Наче щур, що поринув у муку, посмакував і вискочив з неї, обтрусив ся і вже не знати по нїм нічого. Очевидно дитину кормила сама, але груди підвизувала, чепурила ся і летіла в обійми мужа „без застережень“. Уже відбула квантану і мала тепер спальню разом з Кирилом.

Еля не йшла на порівнянне з нею. Не мала давних своїх форм. Але буде їх мати, за те з її очий промовляє щось до світа, чого нема у Нілі. Осипові здавало ся, що Ніля смієть ся до самця, тільки до самця. Еля також самця шукає, але погляд її каже: шукаю чоловіка. Маю йому щось сказати, а сказати можу й тут, не конче у спальні.

Другого дня рано Осип надіяв ся розмови з жінкою, але вона довго не виходила з покою. За той час він ходив по двітнику та по садку, але тримав ся близько хати. При тім нехотячи одслонив він заслону з самохвальби Кульчицького. Він

бачив, що старий радить ся з Григорієм і щось йому диктує, а тут вийшов сам Григорій і не втерпів, щоб не похвалити ся.

— Маємо тестем великого патріота.

— Маємо.

— Я з другим таким патріотом, як він, не говорив іще.

— А в чім же той його патріотизм?

— То він вам не казав? Він не розказував вам, що в тутешнім повіті нема другого такого патріота як він? Мені розказував і я часом про се писав. Тепер я маю вже допись про карного післанця, іду до дому переписати. Мої донісі були вже три рази друковані.

Осипові сором було за того дурника і він жалував навіть хоч троха жовчі для нього. Для форми запитав щось про школу та про Ольгу і одпустив його до Клявди, якій той молодий ще патріот вірно служив, думки її одгадував і ущасливив, коли так можна сказати. Тимчасом зібрала ся вже й Еля і шукала Осипа. Коли їй можна вийти з хати, се не залежало од неї, дозволяти ся треба у сина. Їй швидко було поговорити з мужем, бо вже якийсь час чула таку потребу і почувала свою вину перед ним. Тривога і можливість смерти в саму таку пору, коли в полі і в лісі свіжі посіви життя зростали і кріпли, коли в ній почало ся життя малої істоти, сповідь із подружнього життя, яку відбула перед собою одною, нашептали їй такі думки, що не доцінювала вона досі і кривдила свого мужа, якого й батько і мати тепер прихвалювали. Бачить вона, як Кирило має Нілю за річ без волі, без думки..

Коли потрясла нею вість про вчинок Корнїя, коли наповнила вї серце побожною покорою для того, хто поклав своє життя для вітчизни, дав голову свою в руки катів — переїхнула її гадка, що не міг бути другом Корнїйови чоловік невартий пошани. Таким другом для нього був її муж, який — виходить — мав ніжне зрозуміння для його душі. Колиж Осип вчора казав охрестити сина Мирославом, їй тільки пригадалися ті почування на ново. А врешті вчора привезли їй од Левицьких вісти про „переслідування“ її мужа — Значить, він із скромности не говорив мені сего, що було в А. і тепер про справу вечерка, за що вже висить над ним кара.

— Я знаю, чому наш син дістав од тебе вчера імя на хресті. — Стиснула йому руку і обмінялися приятельським поглядом.

— Чому ти не сказав мені, за що тебе перенесено з А.?

— Через те, що ти була там замішана.

— Так шож, най буде, адже тепер і жінок переслідують. І честь нам. А про Шевченківські вечерниці?

— Не було як за иншими справами.

— Ні, ти се зробив зо скромности. Правда заслуга, як завжди, не шукає розголошу.

— Елю, не кажи так, сеж марниця.

— Інакше ти й не можеш говорити.

Осип занепокоївся трохи тим замилуванням у жінки до геройства і то власне до геройства паперового. Але ні, чим же вона виповнить придбану форму, яким змістом? Ціле її виховання ішло такою дорогою, що ще й добре, коли вона засвоїла

хоч самі форми; у других і того нема. А се вада доволі загальна — така поверховність, така охота блистїти. За те у мене хоче на силу бачити скромність.

Він пригадав собі сатїру Чехова про те, який то Кулдаров був щасливий, що вся Росїя про його буде знати. В часописї, в поліційній хронїці надруковано замітку про те, як його нетверезого ударив кїнь на вулицї, як дано йому поміч лікарську в поліційній стражницї. Але слава про його пішла по всїй Росїї разом із сим числом газети!... Тїлькиж Осип прогав сїю думку. Не бажав од жїнки одсувати ся, але навпаки приблизити ся; а до того йшло. Не требаж вишукувати смїшного у неї. На кїм когось брати, се перша і загальна у нас відємна черта. Треба вміти шукати світла. Він навіть пробував бавити ся з дитиною, щоб зробитиприємність Елі, але лишив се по хвилї.

Одного дня під вечір, як Осип вибрав ся з хати, догнав його Кульчицький.

— Маєте охоту перейти ся, то я пішов би з вами — накинїв ся, тай, не чекаючи відповїди, взяв його під руку, так що йшли тїсно один при другім. Перетяли коротшою стежкою садок і за нескладною розмовою про все тай про ніщо вийшли на берїг лїса. Сонце стояло ще над овидом, але не було його видно. Воно пустило вухка золотими пругами і згоряло в невелику, ясною, жмарною прислонену закутину неба таку силу срібно-золотого жару, який у погідну днину розсїяний під цілою півкулею небозводу. В лїсї був уже настрій вечірнього супокою, тиші. Сира тїнь

обіймала росохаті пні дерев аж під самі верхів'я, які ще плавали в деннім світлі. Зайчики пішли на поля, звірина тихо скрадала ся до водопою, крикливі в день птахи шукали тепер гнізд мовчки. Із села долітав іще рик товару, то бляла череда, часом вибивав ся туркіт воза, а гай натягав уже на себе нічне покривало.

Довга грабова аллея була вже цілком мертва. Виглядала, як склеплена зеленими луками. Та лиш у перспективі, бо як підніс Осип голову до зеніту, бачив поблекле мов сирватка небо, але перед собою обіймав оком самі зелені луки, що враз із кольонами ставали вузші і вузші, поки зілляли ся в тьмаву чорну лівію. Там, де західний стріп, аллеї, показала ся на хвилю червона, огниста куля. То на часок завесло приплескане сонце на хибких галузах, а далі скотило ся і пропало за хмарами тай лпшило червону, слабу заграву.

Розмову почав Кульчицький : Я вийшов з вами, щоб свобідно поговорити без свідків.

— Прошу дуже, поговорім.

— Тема трохи неполітична, я хотів говорити про подружя молодого покоління. Що ви кажете на те, що деякі то уникають дітей, то обмежують себе.

До того доводять обставини теперішнього життя.

— Не може бути, щоб на чоловіка шкідно не впливало таке ломлення природних законів. З покоління на покоління мусить переходити і більшати ме відемний вплив такого поступовання.

— Се пересада. Відемні наслідки, про які ви згадали, не малиб навіть способу більшати у покоління, коли одиниці ними обтяжені — не плодять

— Може й не дідичать люде сих наслідків, але всеж дотичні одиниці терплять, а особливо жінки. Мужчині лекше якось раду собі дати, а до того сама природа вже сотворила жінку на те, щоб виховувала діти.

— Хиба, щоб родила і илекала, бо вихованне приносить із собою культурний розвій, а не диктує його природа.

— Хай буде так, ся поправка не змінє основної гадки.

— Справді не змінє, але я мушу зробити важнійше застереженне. Відкликати ся до природи треба обережно, бо взагалі у нас надуживають того клича. Далі що до розплоду, то в природі чоловік, як незв'язаній ніякими періодами, займає тут цілком відрубне місце. Маючи довільність акту, має також можливість ограничити його і його наслідки. А вікінці, чоловік живе не самим, чисто природним життем, у кожного цивілізованого народа являєть ся життє зложенем впливом культури і природних умов до життя. Колиж мова про Русинів, то треба завважати, що ми аж надто довго жили на лоні природи і культурним впливам на зустріч варто одчинити двері і вікна на розтіж.

— Алеж культура може, і навіть повинна розвивати ся на природнім ґрунті.

— Не знаю, як розуміти вас Коли про розвій взагалі, то зважте: у своїм розвою людство користає з природних умов до розвою і то, один нарід має найкращі умови, тай їх не бачить, а другий, не маючи їх, заступає. Але ми тут говоримо про одну тільки фізіологічну функцію чоловіка тай,

що він хотів би, щоб ся функція була лишена природних наслідків.

— Але що то з того буде і відки властиво взяла ся у нас ся мода, щоб боронити ся від дїтїй.

— Ви се вважаєте модою. Ужите вами слово вказує, що ви той „великій гріх суспільности“ берете як маловажний і проминаючий обяв. Мода панує в естетичї, о скілько ся знов панує в ремеслї. Вона правилом для юрби, а ніколи для чоловіка самостійного, мислячого і образованого. Вона й вигідна, бо нащо ж я маю думати про фасон черевика чи тужурка, коли се для мене другорядна справа, а швець, чи кравець мають готові журналї. В штуцї і літературї т. зв. школи то почасти вплив сильнїйших талантів і активних характерів на слабші таланти і на пасивні характери артистів, а почасти спільні риси психологїї.

— Але на жаль і там є „мода“, бо і там є ремесло, а з другої сторони поет лише не так для себе, як для публіки, котра привикла до моди, а вкінці і там беруть ся до творчости делетанти і ремісники. А в нашій квестїї то вже не мода, але глибокий і сильний вплив тих самих обставин, серед яких живемо, вплив у першій мірі економічних відносин. Де є боротьба одиницї, там нема моди.

— Економія; також модне слово, так само як фізіологія. За моїх часів не воювали такими словами і ніхто не кривдив себе.

— Псують ся добрі часи, щож робити...

— Як знаю, то радикали противні таким штукам.

— В радикальній програмі нічого про се нема.

— Але Золя написав „Фекондіте“, цілу евангелію про се.

— А, я не зрозумів вас, що ви хотіли сказати патяком на радикалізм. Золя написав Фекондіте, але для Французів. І то він нас не знав. Він міг би був просто завести Француза в ті патріархальні руські родини, де без апостольства і не для прикладу, як се робив Мафтей, тільки по психології та по інерції звик батько придбати п'ять — до десяти дітей. Річ у тім, що родни таких не треба довго шукати

— Хиба то в тім біда, в числі дітей, а не в змінених обставинах і звичаях? Таж право Мальтуса не має ніякого значіння.

— Як математична формулка правда що ні, але як мemento мусять мати, тим більше для нас, Західна Європа має промисл і торгівлю, а в нас одно рільництво кормить людей. Звіснож, що богатим не може бути той парід, якого більшість живе з самої рілі. Далі маєте і у Золі ту думку, що треба для кожної дитини найти безпеку. Мафтей на кожду дитину купував по пятьдесят гектарів домену Шантеблед, для інших купив пай у фабриці Бошена. Міжтим не кождий в своїм житттю трафить на глупого Лепалєра і Сегіна та легкодушного Бошена. Далі Мафтейв син Микола здобув великі кольонії в Африці, а наш брат зробив на еміграції дуже поганий інтерес.

— Виходить, що ви Русинам захвалюєте т. зв. цвайкіндерсістем.

— Ні, я Русинам не захвалюю, бо я не пропагатор. Я перше всього мушу ствердити, що ми пролетарський народ. Заможні і просвічені роди давно поквнули нас, бо в нашій нації кожного, хто виріє понад загаль, чи розумом, чи мастком, б'ють по голові. Як не потребують перед ним гнути спину, то або вб'ють такого, або прогонять насміхом і сатирою, або він сам утече од нашої некультурности. Маємо і нерішених людей, що хвиба у споминах відчувають своє українське походження, але їм кажуть одразу присягати на червону програму. Не присягнуть — їх також прогонять си.

— А щож се має до нашої справи, при чім тут число дітей у родині?

— Вибачайте. Заможні люди не потребують обмежувати ся в тім і у них справді мале число дітей не завжди з розуму. Там інші обичаї, інша мораль, інші розривки, не так як у нарисі одного російського письменника, де після самої дитини дістав муж окрему спальню. Але як в двійку з жінкою розважили своє горе, сіре життя без ніякої розради, вараз вернули до давного, до одинокої осолоди гірких злиднів.

— А бідні по вашому що?

— Бідні, то не тільки бідні, але й не можуть виховати дітей. І ся друга справа страшна. То вона копає нам могилу. Цілі покоління виростають і вмирають у нас без ніякої, дословно ніякої традиції. А коли бракує традиції в родині, то нема її у народа. Наш мужик слабо дає дітей до школи, а як дає, то каже дитині: йди, учи ся на пана. Може не будеш здихати з голоду, так як я. Хлопець не дбає про науку і про свій обовязок, не дбає про

здобує засад моральних, лише про клясу. В тім підкріплює його ворожа система, що наложила пута на руки учителів — не агадуючи про бюрократизм у школах та про безідейність самих же просвітителів. Далі помагає йому преса і загал нашої опінії, що не вглянувши глибше в справу, виставляють учительство, як ворога молодіжи і народної справи. Фабрикуємо інтелігенцію. А яку? Будь яку. Ї чужі зїдачі хлїба, можуть бути свої. А все вони свої. Радія ; алеж сї зїдачі спроваджують урвень до безідейности, а то й витискають всі кращі одиниці, бо йдуть під лад ворожої нам власти. Колиж маємо таку інтелігенцію, наш розвій не поступає, а мужик навіть неохоче дає снів до школи.

— Має радію, бо ся інтелігенція не народодлюбна.

Ся фраза глупо звенїла в устах Кульчицького, але Осни говорив далі мов до себе самого: Не лїпше й інтелігенти ховають своїх дїтний. Мають їх по 5, по 8. Амбіція каже ихати їх у висші класи суспільности. І то ихати за всю ціну. Сеюж ціною все буває ідеал. Ось тому, як перелїчиш старостів, що найдуше масакрують нас, вони з роду Українці. Навіть на університетську катедру і в університетську бібліотеку і куди ще — веде Рутенця ренегатство, або хоч підлість.

— Хлїбач у тих поодиноких випадках справді були такі причини?

— Могли бути і звичайно були. Я говорю про всю Україну, не про саму Галичину. Причиною лиха то баціль бідности, пролетарства і браку традиції в родинах, а баціль є в повітрі неконче в однім домі, чи в одній родині.

— Що ви казали за пролетаріят, се мені дуже сподобало ся, але що до характерности, що до виховання і традицій, то я гадаю, що тут ще треба й доброї волі і знання; се треба вкінці носити в крові. Зелізними купелями і зелізними каплями не направили ще лікарі крові нікому.

— Я знов думаю, що початок у нас зроблений, в нас є вже такі родини, що впокоють ідеал своїм дітям: А що до решти — треба порозуміти ся, треба, щоб мудрі люде учили і впливали на загал. Але злидні, біднота, многодітність у тих починах якраз стоять перепорою.

— І тому ви готові оправдати у Русинів малодітність?

— Найпершим правом узнаю інтелігенцію, розум і особисту свободу. Думаю, що з огляду на теперішні тяжкі умови інтелігентні Українці можуть менше плодити ся за ціну, щоб своїх дітей старанно вховували на правих, ідейних горожан і щоб старали ся з селян добути інтелігентів, але най їм дадуть на дорогу ті ідеали, яких мужицькі діти не винесли зпід стріхи. Право Мальтуса і цвай, чи айнкіндсістем грізні народам високо культурним, а не нам. Нарешті, се спір де ляна капріна, бо наші вже обмежують ся і той факт треба сконстатувати, а проповіді на тему прав і т. в. нічого не вдіють.

Між тим за балачкою вони непомітно перейшли вже аллею, перейшли пролісок і опинили ся в Кульчицького садку. Уже затіли на небі зорі, але були бліді, бо тратили сяєво супроти місячного блиску.

Оба розмовники наближали ся до лавки, до тої, що на ній сидячи, вів уже Осип прояснюючі розмови з Орисею.

— Вам можна признати правду. Коли справу беремо загально, то буде так, як ви сказали, але як зійдемо на особи, то одній гірка буде ваша правда.

— Се я признав. Я зробив усю справу залежною од волі.

— А ми мали прийти до розвязки питання.

— Так, обмеженне в плодючости мусить вважати ся переходовим, недостаточним средством. Природні вимоги чоловіка при нинішних економічних відносинах не можна вже погодити з теперішньою формою подружя. Так виходить з доктрин. Чи якась доктрина здібна для життя, про се може сказати той, хто відважив ся змірити її своїм життям. На всякий спосіб зміну теперішнього подружя треба вважати питанням часу, коли і найбільш консервативна держава, Австрія готується всупереч канонічним приписам одкинути в цивільнім кодексі нерозривність подружя.

— Так, але я маю ще одну справу. Вже як там хто має діти, а не хоче їх більше, то най там. Але зачинати од того подружнє життя, позбавити себе ілюзії, а жінку споминів і того, що люди звуть медовими місяцями, се нерозумно. Дальше життя розчарує і несе злидні, най же чоловік хоч рік, хоч два живе безжурно в тім, що в половиною подружнього щастя.

— Та звісно — кинув Осип. Сів на лавку і впняв нервовим рухом пушку тай став крутити папіроса

Коли Кульчицький побачив, що влучив зятя, став перед ним із акторською позою тай докінчив: Я знаю, що з власного досвіду кожний чоловік може щось мудрого сказати. Хоч скажу слова звичайні, проте вони мудрі. Я жив не ламаючи законів природи і не жалую. Бог поміг мені виховати дітей. Одного покликав до себе, але і його виховав я добре і навчив так любити свою вітчину, як сам її люблю. Не йдете на вечеру?

— Надійду за вами.

Лишив ся Осип під зоряним небом.

— Чи було з ким говорити? — Ну, пропало; най мені здаєть ся, що голосно мислив. Тільки помиляєш ся, ти старий фариसेю, гадаючи, що мене вколов. Правда, ти знаєш тайну з моєї спальні (тут Осипові зробило ся горячо од сорому) але сю брутальність твою, твою охоту шпигнути мене — приймаю як послідню кару за своє філістерство. Не відпарую удару, пускаю його мимо, бо я занятий важнійшими річами, ніж сварка, я роблю угоду із самим собою, угоду роблю між минулим і сподіваним будучим. За те не вірю в твою святість. На жаль, чув я щось од Заборовського, що ти, не ламаючи законів природи, всеж таки ховаєш ся перед правом Мальтуса. Та Бог з тобою...

XX.

У садку веселійше пташки співають і дерева буйнійше зеленіють, відколи не дивить ся на них крізь вікно о. Кирило ; навіть дзвони на дзвіниці зично загули в сю неділю, з утіхи, що вертає ся в церков давнійший господар о Кульчицький.

І в Кульчпцького в хаті наче по війні. Вже по пращальнім пирі, а ще замовив зять за гроші старого меблі для Нілі. Казав, що се належить до приданого, а впрочім він має полісу в руках тай не видасть її, доки не заспокоїть ся його. Тепер уже нема Кирила, цілвй дім заняли старі з Анелею і Осип із жінкою. Кульчицькі мали канцелярію, спальню й столову, а Осип дві кімнаті й сальон з верандою зверненою на город та передпокій. Було їм тутка ліпше, ніж у себе дома, бо мали все готове і прислугу, попри яку Орися цілком не потребувала дбати про лад.

Осип вільні хвилі присвячував жінці і дитині, а поза тим працював. Працював для себе, читаючи та готовлячи до друку якусь працю з зоології і працював над сільськими дітьми. Нагоду до того дала йому Ольга. Вона післала до нього трьох селян і ті привели з собою гарних хлопчиків. Просили, щоб згодив ся за невелику плату підготовити хлопчиків до вступного іспиту.

Се предложення (тільки без заплати) прийняв Осип радо, а навіть почував ся потрохи винним, що не подумав сам про щось таке. При тій нагоді бажав де чого довідати ся про школи в повіті, або в самім Суходолі, але патріот Григорій дав йому лише дуже поплутаві вяснення і Осип вибрав ся до Ольги.

Вона в Суходолі була лиш одних півроку, бо управитель гакатист, прискаржував її перед такимже гакатистом, інспектором. Перекинули її в самий глухий кут і повідомили, що остаточно полагодить справу кравава шкільна Рада. До трьох місяців дістала Ольга звільненне з служби. Значить, учительовати вже їй заборонено. Тоді суходілські люди запросили її до себе. Вони були невдоволені школою, управитель не хоче за неї дбати, а такий нездара, як Григорій не вмів тай боїть ся. Умовили ся з сусідними Винятницями і на присілку, що лежить між обома селами тай заложили приватні курси. Вони читали, що така „приватна школа“ була в Лядськїм тай у Парищі в Надвірянщині, то чомуж би їм не заложити шкому? Треба їх дітям уміти більше своєї історії та навчити ся лист писати та урядові письма, та німецької мови. Сего учителі в школі не вчать. Наймили на школу кату з городом, покладали сторожа, старали ся дров і платили Ользі 60 корон місячно.

Ольга мала школярів і школярок малих і великих, працювала над ними ревно і була вдоволе-на тай супокійна, але виглядала лихо і привіяла, як сухітниця. До гімназії не брала ся приготовляти, бо не знала докладно, чого вимагають. Як почує про се од Осипа, то буде й сама вчити

хлопців так, щоб були здатні до іспиту. Але Осип запевняв, що йому мило взяти на себе той обов'язок, навіть просив, щоб вона і йому лишила трохи роботи. Проговорив з нею де що про місцеві відносини, а про приватні, а ще й особисті справи, не дізнав ся нічого, не було між ними про се розмови. Так якось поставила ся Ольга відразу. Цілвй сей подільський кут не має ні одної середньої школи: до Заліщик, де є семінар, до гімназії в Коломиї, в Бучачу, в Тернополі, надто далеко. А поки пустили льокальні залізницї, то й мови не було, щоб селяни мріяли про керованє „на папа“ своїх дітей. І тому Осип цїнив теперішній запал викликаний без сумнію Ольгою таї ще заохотив до такого иньших батьків і зібрало ся у нього хлопців аж вісім. Було трохи клопосту з хатою. Правда, Орися віднесла ся до того діла дуже прихильно, а Осип підозрївав, що тут більше їй ходило о за слуги мужа ніж о науку дітей. Анелька навіть говорила, що вона і кілька її товаришок можуть у інституті в Перемишлі ділити ся харчами і ліжком з одією із суходільських дівчат, яку би вона забрала з собою до Перемшля. Навіть старий Кульчвцький привитав вістку прихильною мовчанкою, а проте не зважив ся Осип заводити курсів у його хаті, лише попросив о приміщенє Грпгорія. Сему батько виставив гарний дімок з чогирма кімнатами серед просторого города з вишневым садком. Ся праця невелика річ, а давала Осипові правдиве вдоволення. Бо вже і він і Орися погодили ся з думкою, з тим невідрадним фактом, що мусять ціти в такий край, де не побачать нестрижених головок селяпських похилених над україн-

ською книжкою. Підуть туди, де мови рідної не чути.

— Поїдеш з нами, Мирославе, далеко, але не тим візочком; повезе тебе коліи аж до Вохні, на Мазури.

— Там не будемо, Елю, довго. Кілька рік-не вж, треба потерпіти. Добре, що вже стали посаду дали. На квантані не тримають довше як 4—5 років, а тоді вернемо на свою рідну землю.

— Вернемо на Україну. Але й далеко од неї пробуваючи, навчимо нашого сина любити її святу. Скажемо йому, чие імя він носить і як народ свій любив той, чий він теско. -

— Скажемо, Елю — відповів Осип, а жінка похитувала дитинячий возок

— І кудиб ми не пішли, то скрізь понесемо в своїх серцях любов до України і чесний запал служити їй не гарними словами, а корисним трудом. Той запал черпати будемо з нашої ідеології наче з керниці, нескаламученої домашніми родинними невгодинами. Коли звела нас судьба, то йдім уже, Елю, до одної мети тай самі собі не затроюймо життя посполу, бо не на те ми собі присягали.

— Чи я хотіла би, Осипе! Та того вже не буде, нема що ранити серце споминами, як ти сам колпсь казав.

— Так, я казав. Але бачу, що не все (хотів сказати: не з кождим) можна одною мовчальною порозуміти ся і тому тепер обмінємо ся кількома словами. Не на те, щоб обвинувачувати одно одного, ні. Обмінємо ся словами тихими, розумними. А після тої розмови надію ся, не треба нам буде вже шу-

кати порозуміння. Вона окрівають лиш те, що само собою прийшло, а де чого між двома чесними другами мусіло прийти. — Великої боротьби треба, аби жінка зановила сю порожню, яку відчував, не маючи дитини. У нас дитина є, і ти вже не будеш бачити перед собою порожнечі, якої не заповнять ані література, ані еманципація. Будеш виховувати сина і треба виховувати його добре.

— А тобіж воно не ниле? Чи може тобі що небудь заступити сю мьлу кришку, Осипе? А ти не будеш його виховувати, лиш я?

— То лишня річ, Єршио. Виховувати мемо нашого сина і сповнимо обов'язок, який тяжить на сімі. Богато таких обов'язків ми не були би в силі виконати добре, як слід. Та про се поговоримо, як прийде на те черга, тепер же маю говорити про нас самих. Я тобі видав ся фіяїстром, ти жалувала, чому я не герой.

— Лиши Осипе, я знаю, що ти за народну справу також терпіш.

— Позволь, Елю. Ти могла би лиш питати, чому я не був героєм, бо тепер, маючи жінку й дитину прогодувати в державної плати я, під польською гакаатою, не можу вже бути героєм. Як би прийшла ся хвиля, що треба разом стати і наставити груди, то я піду на барикаді й ніщо не здержить мене. Тяж мене знаєш... А чому я не був героєм? Вачиш і знаєш таких, коли правдивим героєм можна показати ся, мало і власне в'єсо камяю треба стояти, чи підійти як відповідне місце. Видно, що я в таку хвилю на таким місці не стояв. Та не бувши героєм, я впротє як найтонче

зрозумів правдиве геройство пильних, був потрібним для їх вищого оклику резонатором.

— Так як з Корнієм.

— А тепер я мушу сказати пару слів про героїв. Вони в щоденнім, в подружнім і семейнім житттю можуть бути ріжні. Одні такі самі, як ми філістри, другі лїпші, а треті гірші од нас. Кождий ходить в ті двері, де знак 00. В публичному житттю, моя дружино зосїбна нам Українцям, потреба героїв правдивих, а неменьше треба нам філістрів солїдних. До паперового геройства зриває ся у нас чимало, але дрібної, потрібної роботи без розголосу ніхто не хоче робити. Нам треба совїстних робїтників і таким я хочу бути.

— А я тобі хочу помагати.

— Про велике геройство не будемо вже думати. Всеж я гадаю, що і ти була би мене не вподобала, колиб я цілком не одрїзняв ся од сїрих хлопчиків, а так само і я тебе не був би вибрав, кслиб у тобі не було якогось проблиску, якоїсь іскри, що горить невгасаючим, святим огнем відблиску вічності. Я такий проблиск бачив у тебе на вулиці Ваторія тай тепер, коли зрївную тебе з дивою сестрою.

Еля сперла ся на його плече.

— Я роблю сю уступку, що одступаю од пляну йти по прямїй витці. В житттю нема таких схем, лише у книжці, так само як природа не знає різких меж для форм. Одному доведеть ся висше йти до свого зенїту, другому низше, а кождий мусять од нього завертати вниз. Планий цвїт вяне цвїтом, а повний завязуєть ся в овод. Так у природі. Ти Ерино, не хотїла йти зо мною лугами

зривати квіти, складати китицю, ти здаєть ся не вірила мойому артистичному смакови, а тепер, як вже нагужена тачка, як треба її везти, обтираючи піт з чола, ти витягаєш руку, щоб взяти одну ручицю і пхати тачку разом зо мною. Щож, пхаймо! Та не забудь, що йдучи проходом, можна було собі й спинити ся, милувати ся краєвпдом. А пхаючи тачку, треба на неділю ждати шість днів, а де небудь приставати, пояснюючі розмови зводити не треба і не можна ..

Еля хвилину ще мовчала, а відтак промовила зворушена :

— Я теж багато думала, Осипе, про наше до-теперішне життє таї старала ся збагнути будуче. Щож буду тобі говорити? Не маю тебе в чім поправляти, ані доповнювати. Навчило життє і мене дечого, а головно материнство, якого ти — як сам сказав — вповні зрозуміти не можеш, бо се може зробити лише ся, що сама була, чи є матірю. Хто мені помагає сповнити мій великий обовязок, того я мушу і хочу шанувати. Мої почування до тебе, Осипе, могу правду сказати, не змінили ся, а як по неволі спричиняла тобі неодну гірку хвилю, то вибачиш мені.

Вона поцілувала його і пригорнула ся до нього. Він не відчув палючого жару, бо його й не було.

Сиділи так добру хвилю мовчки. До вечера було ще далеко і до зими було ще далеко, та вже сонцю куди меньша дорога до заходу, а й літо вже минаєть ся. Хоч дерева ще в цілій силі зеленіють, хоч навіть не видали овочів, а проте ронять уже листочок оден і другий і третий. Один

зеуне ся тихо, ледве чутним серед недільної тишини шелестом у траву, другий кружляє у повітрі хоч одну ще хвилину.

Так, так, чуєш ще силу і перед тобою ще дорога неблизька, а вже волос твій вяне один за другим; раз тебе ворог лусне, другий раз хтось посторонній, а третій раз твоя жінка.

З яру ледве долітали приглушені тони музики, часом парубіка вигукне та вівкне, що аж тут, під ліс залетить відгомон. Еля булаб іще сиділа, та прислала за внуком бабуня, що точна в справах їди як годинник, пильнувала, коли малому пора пити. А той малий навіть не спав, було йому тепло під периною. Отже лежав і ловив ухом якийсь гук, що перед хвилиною долітав до нього од лавки і водив очима по гілках з темнозеленими листками. А на його похвалу могла мама сказати, що через його оченята вже мозок розрізняв усякі річі, як темні плями, що плавають у яснім тлі світла і поволи працював над тим, щоб з часом одрізнити ті річі, як щось осібного од малого Мирослава.

— Скажи татови „па“ тай ходім до баби — прощала ся Еля і враз із дівчиною забрала візочок до хати.

Ледви вони одійшли на пару кроків, як на стежці, що вела з яру, показав ся якийсь мужик. Осип не хотів звертати на нього уваги, бо може він у ліс зайде, та ні.. іде сюди, а навіть узяв ся на ту стежечку, що веде до його лавки. Глянув Осип, а побіч рудого, хитрого Суходілця перебрана по мужицьки Амелька в цілій своїй красі з горючими очима, принадна, палка.

Усміхаючись, поздоровив мужик Осипа..

— А правда, що пізнати? і моргнув, показуючи очима на дівчину, а ся спаленіла. — Зараз кожний пізнає, хто погляне. Та лиш приложити її лице до котрої небудь дитини, тай кожний скаже, що то Кульчицька. Не маєш чого соромити ся — казав до дівчини, яка закривала собі лице, а все таки споглядала на Осипа — най піп соромить ся, не ти. Що ти тут винна. А я тобі опікун і я тобі добро вироблю.

— Ей, дайте мені спокій, воліла бм я без того добра бути, тай щоб ви мене не волочили на показ.

— Я тобі опікун. І суд казав се твоїй мамі і я тобі се кажу. Підеш зо мною до попа, най дасть тобі віно.

— Чогож вам од мене треба, пане господарю? Я вас не знаю навіть.

— Не знаєте мене? таж я співав вам „Многая літа“ на вашім шлюбі. Я дяк.

— Сідайте, пане реєнт. За спів вам дякую. а вас таки не знав.

— А, бо тевер уже ниший тут за дяка, а я вже пів року шукав виїшньої помети. Отся дівчина, най ваші панські вуха пробачають, то по-півський бевькарт од давної слуги. Віддала ся тая наймичка, ніби її мама, і повдовіла, а Калина, ніби то ся дівка — по татови нічого не дістала, бо не його дитина. Я собі виробив опікуновтво над нею і казав мені суд, по доброму жадати віна од пона, ніби то вашого тестя, а ні, то буде процес. О, я не попушу. Най знає, як то сіяти діти по селу.

— Такого в більше, лише тяжко взяти ся, бо дурні люди боять ся. Але як ся перша достане телицю тай одїж тай ще на руку, то вже відважить ся і моя кума. Я вже адвокатови платив. та що, коли як котра замужна, а ще як у метриці приписав піп на чоловіка дитину, то що му вдієш?.. Мовчи! буркнув до Калини. Алеж помало, помало, то ми дійдемо до свого.

— А чим я маю вам помочи, пане реєнт?

— Нічим, дякую за слово добре. Одно, аби пан знали також твоє діло, а по друге, запитаю ся, чи о. парох в дома?

— Як я виходив, то він був у хаті.

— Шкода, що панова жінка вже пішла.

— Ви, пане реєнт, маєте з єгомостем діло тай до нього йдїть, а на щож маєте завдавати гризоти моїй жінці? Щож вона вам завинила?

— О, то правда. Дякую за добре слово, ваша правда. Слава Ісусу Христу. Ходи Калина.

І бувший дяк пішов просто до попаді, до слуг, до Елі, тільки не до Кульчицького.

Осип лишив ся один тай думав свою думку. — Ось як вилазить шило з мішка. Та вколе воно безвинну Кульчицьку, вколе Елю. А ти отче, ще недавно чванив ся і за взір себе ставив. Міжтим дяк готов піти до твоїх властей. А з метрикою Амельки що ти зробив? Сфальшував? Але тобою я не журю ся, я шукаю світла, не тїний. Та ні, ось проблем! Не жени ся, купавш ся в брудах. Жениш ся, то або ломи закон природи, або ломи присягу, або виплоджуй пролетаріят. Ся ділема то витвір подружя доброго для иньших, не нивїшних економічних відносин. Але привички, які за

володіння тої форми подруж виробили ся, о, ті потревають іще довго, довго... І ти, філіїстре, похилив голову під бременем отсих поплутаних суспільних відносин. Або безжурне зьвіря, або виїмково щасливий чоловік вийде із тої матні незайманий...

Та щож робити! Ще якийсь час будеш вести подвійну бухгалтерію тай в імя уступок будеш жінці деклямувати фрази, в імя уступок, з яких складає ся твоє дурне життя. А у себе запиши собі на конто нестягавмих такі річи як се, що батькови, чи мамі поскаржила ся жінка з тайною зо спальні. Війни за се не зачнеш, бо за богато сили тобі пропаде і все таки уступиш. Запиши собі на тім же конті, що тепер, як іде річ про вихованне дитини, то ти знов маєш вартість, бо за цілий рік випеш чверть літри пива, а прокуриш пятаку і дитину виховати потрафиш.

Раз на місяць — розкинеш собі книгу тай розглядай се конто, лиш до жінки з ним не йди. А найперша річ: вичеркни із свого життя сі два роки прожиті з нею. Скупали ся ви обое в Леті; кажете одно одному, що забули минуле. Але певна річ, що забули і любов тай кохання, а злучені приятню тай інтересами тай тою брехнею, яка все є між двома людьми і ріжного і того самого навіть пола, з тою брехнею, що нешкілпва а є най-потрібнішим кітом у позиттю — пройдете собі свою доріжку.

Гайда!...

Кінець першої части.